

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

МУНДАРИЧА

Кабиров Ш. Накъши истиқлолият дар ташаккули забони адабӣ ва рушди забони миллӣ.....	3
Назарзода С. Садонокҳои забони тоҷикӣ ва ташаккули онҳо.....	12
Ваҳҳобов Т. Тақсимоти ҳудудҳои миллӣ дар Осиёи Миёна (1924-1929) ва вазъи амалкарди забони тоҷикӣ.....	31
Қосимов О. Вожаҳои ҳамшакли <i>sipāhi</i> ва <i>guštāspi</i> дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ.....	57
Мирзоев С. Вожаи <i>kišovarz</i> ва гунаҳои он дар забоншиносии яғнобӣ ва забонҳои дигари эронӣ.....	74
Назаров Р. Вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди забоншиносии компьютерӣ дар Тоҷикистон.....	85
Умниашкин А.А. Луготи маишӣ дар забони тотӣ.....	102
Шодиев Р. Феълҳои ёвар дар қолаби феълҳои таркибии номӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ.....	120
Юнусова Г.С. «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ва нақши он дар байни фарҳангҳои тафсирии нави тоҷикӣ.....	128
Аз ҳайати таҳририяи маҷаллаи «Забоншиносӣ».....	140
Вожаномаи истилоҳоти иҷтимоӣ-иктисодӣ.....	146
<i>Маълумот роҷеъ ба муаллифон</i>	152

СОДЕРЖАНИЕ

Кабиров Ш. Роль независимости в формировании литературного языка и в развитии национального языка.....	3
Назарзода С. История гласных таджикского языка.....	12
Ваххобов Т. Национально-государственное размеживание Средней Азии и проблема функционирование таджикского языка.....	31
Касимов О. Лексические единицы модели <i>sipāhi</i> и <i>guštāspi</i> в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси.....	57
Мирзоев С. Термин <i>kišavarz</i> “земледелец” и его варианты в иранских языках.....	74
Назаров Р.С. Современное состояние и перспектива развития компьютерной лингвистики в Таджикистане.....	85
Умняшкин А.А. Бытовая лексика татского языка.....	102
Шодиев Р. Вспомогательные глаголы в модели именных составных глаголов в «Шахнаме» Фирдоуси.....	120
Юнусова Г.С. «Толковый словарь таджикского языка» и его положение среди новых таджикских толковых словарей.....	128
От редакции журнала «Забоншиноси»	140
Глоссарий социально-экономических терминов	146
Сведения об авторах	153

ШАҲБОЗ КАБИРОВ

НАҚШИ ИСТИҚЛОЛИЯТ ДАР ТАШАККУЛИ ЗАБОНИ АДАБӢ ВА РУШДИ ЗАБОНИ МИЛЛӢ

Мафҳумҳои *забони адабӣ* ва *забони миллӣ* аз ҷумлаи категорияҳои таърихӣ-ичтимоие мебошанд, ки дар шинохти ҳар як қавму ҳалқият ва миллат нақши бунёдӣ доранд. Ба асоси категорияҳои мазкур таърих ва сатҳу дараҷаи рушду такомули забону фарҳанг ва маданияти ҳар ҳалқу миллатро метавон муайян кард.

Масъалаи ташаккули забони миллӣ на ҷандон мураккабу печида буда, асосан, ба масъалаи сиёсӣ, яъне ташаккулёбии миллат вобаста мебошад. Аммо забони адабӣ бошад, шакли сайқалёфтаву сүфтагардида ва мөъёриест, ки дар масири таърих ташаккул ёфта ва дар ҳудуди ҷуғрофии муайян барои ҷамъияту ҳалқият ва миллат дар шакли ҳаттиву шифоҳӣ хизмат мекунад. Аз ин рӯ, ҷараёни ташаккулёбии забони адабӣ хеле мураккабу печида буда, вобаста ба вазъияти таърихӣ, мавқеи-яти ҷуғрофӣ ва ҳолати рушди забонҳо ба ҳар шаклу навъе сурат мегирад.

Агар ичмолан ба таърихи ташаккулёбии забони адабии бархе аз миллатҳо назар афканем, равшан мегардад, ки ин ҷараён ба ҳолат ва сатҳи инкишофи забонҳо вобаста буда, раванди мазкур тадриҷӣ сурат гирифта, муддати тӯлониро дар бар мегирад ва яксон нест.

Чунончи, барои қавму ҳалқиятҳое, ки ҷавонҳат буда, меросу фарҳанги ҳаттии андак доранд ва бо гӯйишҳои гуногун тақаллум мекунанд, ташаккули забони адабӣ нисбатан осонтар мебошад, чунки дар мавриди таъину мукаррар намудани забони адабӣ гӯйиши иттико дар мақоми аввал гузошта мешавад.

Аммо барои он ҳалқҳое, ки фарҳангу маданияти бостонӣ, осори ҳаттии ғанӣ ва забони гуфтугӯии умумӣ доранд, ташаккули забони адабӣ мураккабтар мебошад.

Имрӯз, ки мо ташаккули забони порсии дарӣ, яъне забони тоҷикиро ба асри IX-X, ҳусусан, ба аҳди салтанати сулолаи

Сомониён нисбат медиҳем, лозим медонем, ки оид ба чӣ тавр ташаккул ёфтани он назари қӯтоҳе андозем.

Мусаллам аст, ки то истилои араб як қатор забону гӯйишҳои давраи миёнаи эронӣ, аз ҷумла забонҳои сугдӣ, ҳоразмӣ, портӣ, бохтарӣ, сакой-хутанӣ арзи вучуд доштанд ва дар ради-ғифонҳо забони форсии миёна, ки идомаи бевоситай забони форсии бостон маҳсуб мешуд, низ мустаъмал буд.

Чун забони форсии миёна нисбат ба забонҳои мазкур дар доираи дарбор бештар нуфуз пайдо кард, бинобар ин, доираи истеъмоли забонҳои дигарро тадриҷан танг намуда, идомаи он – забони форсии нав ба сифати забони давлатии дарбори Сомониён ҷойгузин шуд ва ҳамзамон унсурҳои муносаби лугавии забонҳои мазкурро пазируфт.

Баъдан забони форсии нав дар масири таъриҳ ба ҷандин шебу фароз, муҳорибаву фишорҳои аҷнабиён рӯ ба рӯ шуд ва бо ҳамаи онҳо муқовимат намуда, пирӯз гардид. Ҳатто аз ҳисоби забони ғосибону истилогарон низ таркиби лугавии худро бою мукаммал намуда, бо мурури замон ба шакли як забони адабии ташаккулёфта то ба қарни XX омада расид.

Оид ба раванди ноҳамвори ташаккули забони адабии форсӣ Муҳаммад Такӣ Баҳор тавакқуф намуда, бо дарназардошти сабкҳои адабӣ ва услубҳои нигориш, ташаккулёбии забони мазкурро дар ҷилди якуми «Сабкшиносӣ» ба ҷор давра тақсим намуда, ҳамзамон зикр мекунад, ки: «Ин ки гуфтем, қазовати мо нотамом аст ва комил нест, на аз ин рӯст, ки дар сиҳҳати интисоби асари бокимонда барои мо шакку тардиде мавҷуд аст, балки иллати нуқси адвот қазовати мо аз он роҳ аст, ки ба сиҳҳати матнҳои мавҷуд комилан наметавон имон овард...» [Баҳор, ҷ. I, 1375 ҳ., 283]. Аз ин ҷост, ки мавсуф дар ҷилди дуюми асари мазкур ҷараёни ташаккулёбии насри дариро ба шаш давра табақабандӣ намудааст [Баҳор, ҷ. II, 1375 ҳ., сах. шонздаҳ]. Марҳалаҳои ташаккулёбии забони адабии тоҷикиро Н. Маъсумӣ низ ба асрҳои IX-XI, XII- XIX, нимаи аввали асри XIX ва нимаи аввали асри XX ҷудо намудааст [Маъсумӣ 1980, 150], ки ин даврабандӣ, дар навбати ҳуд марҳалаи тӯлонии аз асри XI то ибтидои асри XX-ро, бо дарназардошти вижагиҳои услубӣ, зиндаёд С. Ҳалимов дар

асараш «Таърихи забони адабии точик» боз ба зермарҳалаҳо чудо кардааст [Ҳалимов, 1979, 8-12].

Тавре ки дид мешавад, дар табақабандии олимон каму беш ихтилоғи назар ба мушоҳида расад ҳам, лекин ҳамин нукта равшан аст, ки раванду роҳи тайкардаи забони порсии дарӣ ҳамвору яксон набуда, гоҳ мураккабнависӣ ва гоҳ тамоюли соданигорӣ дар марҳалаҳои гуногун ба назар мерасад. Бо вучуди ин баъди пирӯзии Инқилоби Октябр ва раванди таъсиси ҷумҳуриҳои шӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо тақозои сиёсати замон масъалаи муқаррар намудани забони адабӣ ба яке аз масъалаҳои мубрами давр табдил ёфт. Аз ин ҷост, ки дар солҳои бистуми асри гузашта дар атрофи муайян намудани забони адабӣ баҳсҳои доманадор сурат гирифт ва натиҷаи он баҳсҳо ба ин оварда расонд, ки ба сифати меъёри забони адабӣ забони Бухорову Самарқанд, гӯйиши Миёнкол ва унсурҳои луғавии муносиби лаҳҷаҳои кӯҳистон пазируфта шавад [Забони тоҷикӣ..., 2007, 313- 334].

Дар ибтидои давлатдории миллӣ чун Иттиҳоди Шӯравӣ баробархуқуқии забонҳои миллиро эълон намуда буд, бинобар ин муддате чанд ин сиёсати забонӣ дар дафтардориву ҳуҷҷатнигории идораҳои давлатӣ риоя карда мешуд. Вале тадриҷан сиёсати ҳукумати шӯроҳо масири худро тағиیر дод ва сиёсати ба ном «наздикшавии миллатҳо»-ро ба миён гузошт, ки ин сиёсат тарғибу парастиши забони русиро ба ҳадде овард, ки онро ба сифати «забони дуюми модарӣ» таҳмил ва ҷойгузин намуд.

Ин амали носавоб боиси тадриҷан маҳдуд гардидани доираи фаъолияти забони тоҷикӣ гардид ва бамаротиб майдони фаъолияти забони русиро густариш дод. Воқеан, забоне, ки соли 1924, яъне замоне, ки ҷумҳурии мо ба сифати ҷумҳурии ҳудмухтор дар ҳайати Ҷумҳурии Ӯзбекистон эътироф гардид ва ҳамчун забони миллии ҷумҳурий муқаррар шуда буд, мебоист, ҳамчун забони миллии як миллати кӯҳанбунёд боз ҳам рушду такомул намуда, ниёзҳои иҷтимоиву дафтардории онро таъмин менамуд, лекин, мутаассифона, рӯз ба рӯз мавқеи он танг гардیدа, ба як забони оддии бозорӣ ва хонаводагӣ табдил ёфт. Албатта, ба чунин ҳолату вазъият бисёр забонҳои кишварҳои Оси-

ёву Африқо ва ҳатто Аврупо низ мувочех шудаанд, ки намунаи равшани онро дар мисоли кишвари Ҳинд метавон ёдрас шуд.

То замони тасаллути англисхо дар Ҳиндустон дар барабари забони классикии санскрит дар ин кишвар ҳамзамон 14 забони адабии маҳаллӣ, аз ҷумла бенголӣ, урду, панҷобӣ, қашмириӣ, телугу, тамилӣ ва г. мавҷуд буданд, ки ҳоло ҳамроиҷанд. Дар асари салтанати тӯлонии англисхо дар ибтидо забони давлатдориву коргузорӣ ва тадриҷан тиҷорату иқтисодиёт ва билохира таълиму тадрис ва илм ба забони англисӣ ба роҳ монда шуд, яъне забони англисӣ ҳамчун забони ягонаи умумидавлатӣ ҷои забони худиро гирифт. Ҳол он ки мардумоне, ки забони англисиро ба ҳадди лозима медонистанд, ҳамагӣ 2% -ро ташкил мекард [Общее языкознание, 1970, 540].

Ин вазъи ногувор боис гардид, ки дар ибтидои садаи XX зарурати иваз кардани забони аҷнабӣ, яъне англисӣ ба ҳинҷӣ ба миён омад ва наҳзати миллӣ - озодихоҳии ҳиндувон низ аз масъалаи истиқлоли забон оғоз гардид. Ин истиқлолҳоҳӣ ба он оварда расонд, ки соли 1965 ба сифати забони умумидавлатӣ забони ҳинҷӣ қабул карда шавад. Лекин ин амал сабаби норизони бархе аз минтақаҳо, хусусан Бенгалу Мадрас гардида, инро ҳуқуқвайронкунӣ маънидод намуданд. Бинобар ин забони англисӣ ба сифати забони дуюм боқӣ монд. Дар чунин вазъият, забони миллии ҳинҷӣ, аз як тараф, бо забони англисӣ ва, аз ҷониби дигар, бо гурӯҳи забонҳои адабии маҳаллӣ дар рақобат қарор гирифта, ба таври лозима ва зарурӣ мақому ҷойгоҳи шоистаи забони ягонаи давлатиро соҳиб шуда натавонист. Ин як падидаи воқеист, зеро дар ҷое, ки дузабонӣ ё бисёрзабонӣ амал мекунад, дар чунин кишвар ташаккулу тасаллути комили забони миллӣ амрест душвор [Общее языкознание 1970, 540- 541].

Дар даврони салтанати Иттиҳоди Шӯравӣ, ки дар Тоҷикистон дузабонӣ амал мекард, забони тоҷикӣ ба сифати забони миллӣ истиқлолияти комилро соҳиб набуд ва сол то сол ба заволёбӣ рӯ меовард. Ба ифодаи дигар, салтанати 70-солаи Иттиҳоди Шӯравӣ забони тоҷикиро, ба қавле, ба шакли як забони бӯқаламун ба ихтиёри мо гузошту худ пош ҳӯрд. Маҳз ин вазъияту ҳолати заволёбии забони тоҷикӣ зиёйёни ҳӯшмандро ба изтироб овард ва масъалаи истиқлолияти забон ба миён гу-

зашта шуд, ки ин боиси қабули Конуни забон гардид. Ба дунболаи ин комёбӣ соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин равандро илҳоми тоза баҳшид ва тақвият дод.

Бояд таъкид намуд, ки истиқлолияти кунунӣ аз истиқлолияти солҳои бистум ба кулӣ фарқ мекунад, зоро истиқлолияти солҳои 1924 ва 1929 *истиқлолияти нисбӣ* буд, вале истиқлолияти навин - 1991 *истиқлолияти комил* буда, ба шарҳу тавзех эҳтиёҷ надорад. Дар партави соҳибистиклолӣ, дар радифи рушди дигар самту баҳшҳои ҳаёти чомеа, доираи фаъолияти забони адабии тоҷик низ густариш ёфт.

Чойи тазаккур аст, ки рушду ташаккули забони адабии хаттӣ ва шифоҳӣ якson сурат намегирад. Раванди ташаккули забони адабии хаттӣ нисбатан тезтар ва осонтар амалӣ мегардад, ҷаро ки риояву назорати он осонтар ва бештар имконпазир аст. Аммо ҷараёни ташаккули забони адабии шифоҳӣ хеле мураккабу печида буда, муддати тӯлониро талаб мекунад. Ҳусусан, дар қишварҳое, ки мавқеяти ҷуғрофии номувоғиқ (кӯҳҳо, дарёҳо, ботлоқҳо, ҷангалҳои анбӯҳ ва г.) доранд ва вобаста ба ин дар он ҷойҳо забону гӯйиш ва шеваҳои гуногун мустаъмаланд, ташаккули забони адабии шифоҳӣ хеле оҳиста сурат мегирад. Аз эҳтимол дур нест, ки яке аз омилҳои асосии бисёрзабонӣ дар як қишвар маҳз ба мавқеяти ҷуғрофии он вобаста бошад. Ҷунончи, дар Догистон ва дигар қишварҳои хурди Қафқози шимолӣ, вобаста ба инҳитоти (изолятсияи) ҷуғрофӣ бисёрзабонӣ роиҷ аст. Дар Тоҷикистон низ дар иҳотаи ҳар як қаторкӯҳи Бадаҳшон як забони алоҳида арзи вучуд дорад. Яъне вобаста ба мавқеяти ҷуғрофӣ чӣ қадаре мамониатҳои иртиботӣ бештар бошад, ба ҳамон андоза дар ташаккули забони адабии ягонаи шифоҳӣ монеа бештар эҷод мешавад, ки ҳамин ҳукм ба гӯйишу шеваҳо низ иртибот дорад ва содик мебошад.

Акнун, ки мо истиқлолияти комили сиёсиро соҳиб гардид, забони тоҷикиро ба сифати забони давлатӣ қабул намудаём, истиқлолият барои ташаккули забони адабӣ ва рушди забони миллӣ чӣ имкониятҳоро муҳайё намуд ва нақши он дар чист?

Аввалан, қабили таъкид аст, ки таърихи башарият **нақши шаҳсро** дар таъриҳи қайҳост, ки исбот намудааст ва ин ҳақиқати

мусаллам мебошад. Дар ҳамин замина сарвари давлатамон Ҷаноби Олӣ Эмомалий Раҳмон дар мавриди ҳимоя, пуштибонӣ, ҳифозат ва рушду густариши забони тоҷикӣ ҳамчун шаҳсияти таърихӣ нақши беназирро иҷро намуда истодааст, чунки бо қабул ва содир намудани силсилаи қарору қонун ва дастурҳо оид ба забон мақому манзалати забони тоҷикиро хеле боло бурда ва эълон дошт, ки: «Забон рукни асосии миллат ва давлат аст. Миллату давлат соҳиб ва пуштибонӣ забонанд. Забон омили асосии рушду камоли миллат ва давлат аст. Ин аст, ки забон ва давлату миллат дар паноҳи якдигаранд».

Воқеан, дар мавриди ҳимоят ва густариши забони давлатӣ сарварони бисёр кишварҳои ҷаҳон нақши шоиста дошта, дар ин самт ниҳодҳои маҳсуси давлатии назоратӣ таъсис додаанд, ки намунаи олии онро дар мисоли кишвари Фаронса метавон ном бурд ва барои тақвияти ин нукта раиси Бунёди Рӯдакӣ воқеъ дар Фаронса олими шинохта Масъуди Миршоҳӣ, ки худ саратоншинос (онколог) аст, чунин овардааст:

*«Ман дар як мақолаам дар мавзӯи онкология, ки дар яке аз маҷаллаҳои илмии ба забони фаронсавӣ ба табъ расида буд, ду истилоҳи илмиро, ки аз манбаъҳои инглизӣ гирифта будам, истифода кардам. Ҳангоме ки маҷалла аз чоп баромад, муассисае ба коргоҳашон ҳозир шуданамро ба василаи номае дарҳост кард. Чун корам зиёд буд, дар рафтани ба он ҷо таъхир афтод. Баъд намояндае аз он муассиса ба коргоҳам омада, маро ба он ҷо бурд. Маълум шуд, ки он ҷо як баҳии дастгоҳи амнияти кишвар будааст, ки нигаҳбонию ғамхорагии забони фаронсавиро дар ўҳда доштааст. Аз он вожаҳо пурсон карданд, ки аз кӯҷо гиরфтаам. Ман ҳам гуфтам, ки аз як манбаи инглизӣ. Маро оғаҳ карданд ва бо таъкид бо лаҳни омирона гуфтанд, ки дигар чунин ҳудсарӣ аз ҷонибам тақрор наёбад. **Ин забон соҳиб дорад (таъкиди мо), мо роҳ намедиҳем, ки ҳар кӣ ҳар чӣ меҳоҳад, кардан гирад, -гуфтанд дар охир»** [Азизқулов, 2006, 97].*

Сониян, дар партави сиёсати хештаншиносиву пайвастан ба асолати миллӣ, ки ба шарофати истиқолияти комил ба мо муюссар шудааст, он силсила вожаву таркиб ва ифодаҳои ноби тоҷикиро, ки муддате онҳоро матрук меномидему, ба қавле, зиндорӣ карда будем, аз нав вориди истеъмол намуда, эҳё намо-

ем ва забони адабиро бой ва ташаккул бидиҳем. Хусусан, аз ҳисоби силсилаи калимаҳое, ки қаблан маҳдудистеъмол буданд, vale дар даврони соҳибистиклолӣ дар қолаби ибора ҳамнишин шуда, бо чилоҳои нави маънӣ вориди истеъмол гардида, аз як тараф, таркиби лугавии забонро бой намуда бошанд, аз ҷониби дигар, забони тоҷикиро ба асолати худ мепайванданд: *ваҳдати миллӣ, волоияти қонун, танзими оила, маърифати ҳукуқӣ, рушди соҳибкорӣ, давлати соҳибистиклол, маводи мухаддира, мусолиҳаи миллӣ, низоми таҳсилоти олий, татбирҳои тақдирсоз, шаффофијати интихобот, нерӯгоҳи барқӣ* ва ғ.

Ҳамчунин мабнӣ бар сиёсати оқилонаи хусни ҳамҷаворӣ робитаҳои ҳамаҷониба бо ҳамзабонҳоямон - Эрону Афғонистон хеле хуб барқарор гардида ва ин раванд пайваста дар ҳоли густариш мебошад, ки дар ин замина низ мо аз ҳамзабонҳоямон садҳо вожаву истилоҳоти мувофиқу муносибро пазируфта ва бо ин роҳ захираи забони адабиамонро ғанӣ ва такмил дода истодаем.

Чун намуна вожа ва таркибҳои зерин: *рушд, густарии, пажӯҳии, раванд, перомун, вижса, вожса, камбизоат, фурудгоҳ, тасмим гирифтан, таҳқим бахшидан, ҳаллу фасл намудан* ва гайраро метавон далел овард.

Тавре ки қаблан зикр кардем, яке аз монеаҳои асосии ташаккули забони адабӣ ва миллӣ, маҳсусан забони адабии шифоҳӣ, бунбастҳои коммуникатсионӣ ё худ мамониатҳои иртиботӣ, ки ба мушкилоти ҷуғрофӣ вобаста мебошанд, маҳсуб мегардад.

Барои рафъи ин мушкилот Ҳукумати Ҷумҳурӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани Тоҷикистонро яке аз ҳадафҳои асосии худ қарор дода, дар ин самт корҳои беназир, аз қабили эъмори шоҳроҳҳо, нақбҳо ва як силсила иншоотҳои бузурги дигар, ки ин корҳо дӯстиву оmezish ва пайвандҳои хешутабории мардумони минтаҳаҳои гуногуни кишварро тақвияту вусъат бахшида ва дар ташаккули забони адабии шифоҳӣ аз ҳисоби дур(р)донаҳои гӯйишҳои минтаҳаҳо ва ҳамчунин дар таҳқими ваҳдати миллӣ мусоидат менамоянд, роҳандозӣ намудааст.

Айни ҳамин таъсири мутақобилаи забониро дар фаъолияти муштараки намояндагони минтаҳаҳои гуногуни чумхурӣ дар соҳтмони иншооти бузурги аср - Нерӯгоҳи обии барқии Рогун низ баръало дармейёбем.

Гузашта аз ин мӯҷаддадан қабули Қонуни забони давлатиро метавон марҳалаи дувуми таконбахши рушду такомули забони миллӣ ва ташаккули забони адабии тоҷикӣ маънидод кард.

Ҳамин тариқ, зарурат ба таъқид аст, ки Истиқлолият, аз як тараф, тамоми имкониятҳоро барои рушду такомули забони адабӣ ва миллӣ фароҳам оварда бошад, аз ҷониби дигар, ба баҳти мо Ҷаноби Олӣ дар мавриди хифозату пуштибонии забон на танҳо ҳуд чун намуна, балки аз тамоми ҷомеа хифзу густариш ва эҳтироми забони тоҷикиро ҷиддан талаб намуда, дар ин замона ниҳоди назоратӣ - Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъсис дод, ки ҳамаи ин бурхонест, то дилпурона бигӯем, ки ин забон *соҳиб* дорад ва ҳеч *ҷаҳоннишавӣ* онро таҳдид наҳоҳад кард ва чун «*забони аҳли биҳшинӣ*» ҷовидонӣ мемонад.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ФЕҲРИСТИ МАНОБЕЪ:

Азизқулов Ҷ. Сухан аз забон ва тарзи баён // Забон ва ҷомеа. - Душанбе, 2006

Баҳор, Муҳаммад Тақӣ. Сабкшиносӣ ё таърихи татаввурӣ наспи форсӣ. Ҷ I, II. – Техрон: Интишороти Амири Қабир, 1375//1997 ҳ.

Забони тоҷикӣ дар мабнои мубоҳисаҳо. Тартибдиҳандагон: А. Набавӣ, Н. Одинаев, П. Олимова. –Душанбе: Ирфон, 2007

Маъсумӣ Н. Асарҳои муNTAXаб. Ҷ.П.-Душанбе: «Ирфон», 1980

Общее языкознание. Ответств. редактор член-корр АН СССР Б.А. Серебренников.- М., 1970

Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик - Душанбе, 1979.

Ш. КАБИРОВ

**РОЛЬ НЕЗАВИСИМОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИТЕРА-
ТУРНОГО ЯЗЫКА И В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОГО
ЯЗЫКА**

В данной статье рассматриваются вопросы процесса формирования и развития литературного и национального таджикского языка в период независимости республики.

SH. KABIROV

**THE ROLE OF INDEPENDENCE IN FORMATION OF
LITERATURE LANGUAGE AND IN DEVELOPMENT OF
NATIONAL LANGUAGE**

The article is considered the questions (problems) of process of forming and development of literature and the Tajik national language in a period of Independence of the republic.

САЙФИДДИН НАЗАРЗОДА

САДОНOKХОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ТАШАККУЛИ ОНХО

Забони модарии мо, ки дар даврони истиқлол барои рушду густариши он тамоми имконияту шароит фароҳам шудааст, дар давоми 20-соли истиқлолият ба муваффақияту дастовардҳои ҷашмгирие ноил шудааст.

Президенти қишвар Ҷаноби Олий Эмомалӣ Раҳмон дар асарҳову суханрониҳои хеш ба донишмандон, забоншиносону фарҳангииёни тоҷик дар баробари таҳқиқу баррасии масъалаҳои бунёдии инкишофи забони модарӣ, барои тавсеаву инкишофи минбаъдаи забони тоҷикӣ вазифаҳои мушаххас мегузоранд. Аз чумла, дар Паёми Президенти қишвар ба муносибати Рӯзи забон ҷунин омадааст: «Аз ин рӯ, яке аз муҳимтарин масъалаҳое, ки бояд мавриди таҳқиқи ҷиддии донишмандон, маҳсусан забоншиносон қарор гирад, масъалаи муқаррар намудани меъёрҳои забони адабӣ мебошад. Забони давлатиро бояд бар пояи меъёрҳои адабӣ устувор сохта, онро аз ҳама гуна қолабҳои сунъии бегона ва унсурҳои лаҳҷавӣ озод кардан лозим аст. Дар робита ба ин, таъкид месозам, ки инкишофи устувори забонро танҳо дар асоси риояи қоидаҳо ва қонуниятиҳои меъёрий ва таърихии он таъмин кардан мумкин аст.» [Эмомалӣ Раҳмон, Ҷумҳурият, соли 2009]

То расидан ба ҳолати имрӯзии худ забони тоҷикӣ дар тӯли таърихи ҷандҳазорсолаи хеш ҷандин марҳилаву давраҳои рушду инкишофро тай намудааст. Аз рӯи санаду далелҳои забоншиносӣ забонҳои эронӣ, ки забони тоҷикӣ яке аз онҳост, давраи ориёӣ ё ҳиндӯэрониро (дар ин давра як забони поя ба номи ориёӣ вучуд доштааст) тай карда, сипас ба гурӯҳҳои эронӣ ва ҳиндӣ ҷудо мешаванд. Ин ду гурӯҳи забонӣ дар марҳилаи аввали рушд бо ҳам дар сатҳи лаҳҷа ё гӯиш наздикӣ доштаанд, ки соҳтори забонии китоби муқаддаси зардуштиён «Авесто» ва «Ведо»-ҳои ҳиндӣ аз ин наздикӣ шаҳодат медиҳад [Основы ..., 1979, 129-130].

Бояд гуфт ки умумияти забонҳои эронӣ ва ба ҳалқҳои эронии форсҳо, модҳо, ариҳо (сокинони Ҳирот ва атрофи он), боҳтариён, сугдихо фаҳмо будани забонҳои онҳо на танҳо аз тарафи забоншиносон, балки аз тарафи муарриҳон ва ҳатто сайёҳон ба таври маҳсус қайд шудааст. Масалан, Страбон қайд

мекунад, ки форсҳо, модҳо, ариҳо ва сугдиҳо дар асри яки мелодӣ ба забонҳои тақрибан якхела ҳарф мезаданд [Основы ..., 84].

Бичурин Н.Я. низ аз гуфтаи сайёҳи Чин Чжан-Тсян (асри II пеш аз мелод) ин нуктаро айнан чунин меорад: «Аз Давон (Фарғона) ба тарафи гарб то давлати Анси (Порт), ҳарчанд, ки дар лаҳни гуфтугӯ фарқият зиёд аст, забони онҳо ба ҳамдигар хеле монанд аст ва дар гуфтугӯ ҳамдигарро мефаҳманд» [Бичурин, 1950-1953. -Т.II,161-188].

Ин умумият ва ягонагии забонии мардуми эронитабор ва вучуд доштани як забони умумии ориёй ҳамчун забони расмии давлатдории шоҳаншоҳиҳои мо дар намунаи катибаи Бесутуни Дориоши Кабир (забони ориёй) ва катибаи Работаки Канишқаи Кабир, шоҳаншоҳи Кӯшониён дар ибтидои ҳазораи аввали мелодӣ (забони ориёй) дар асари Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён» ба таври муфассал баррасӣ шуда, аз ҷумла гуфта мешавад: «Ногуфта намонад, ки қабл аз Канишқаи Кабир яке аз бунёдгузорони империяи ҷаҳонии Ҳаҳоманишӣ – Дорои I дар катибаи Бесутун бо забони ориёй китобат шудани навиштаҷоти Бесутунро низ зикр намудааст, ки ин аз мавҷудијати забони умумӣ ва ба ҳамдигар наздики қавмҳои ориёитабор – аз Боҳтар кашида то Порс шаҳодат медиҳад» [Эмомалӣ Раҳмон. 2004, 114].

Ин маълумоти умумӣ барои он оварда шуд, ки аксари муҳаққиконе, ки имрӯз дар матбуот оид ба забони тоҷикӣ ва ҳусусиятҳои он андешаронӣ мекунанд, мутаассифона, дар бораи масъалаҳои бунёдии забони мо бе донистани асосҳои аввалияи илми забоншиносӣ пешниҳодҳои ба ном «илмӣ» мекунанд. Мо ин амалро дар бахши садонокҳои забони тоҷикӣ дар солҳои охир зиёд мебинем. Бинобар ин тасмим гирифтем, ки дар бораи сайри таърихии садонокҳои забони тоҷикӣ аз марҳилаи бостон то имрӯз дар асоси пажӯҳишҳои бунёдии илми забоншиносии эронӣ маълумоти муҳтасаре пешниҳод намоем.

Пеш аз ҳама аз тамоми забонҳои эронӣ ба забони тоҷикӣ ва соҳтори овоишу дастурӣ ва вожагонии он забонҳои марҳилаи бостон - авестой ва форсии бостон, марҳилаҳои миёна - портӣ,

форсии миёна, бохтарӣ (кӯшонӣ) ва сугдӣ таъсири зиёде доранд. Аз ин забонҳо забони форсии бостон ҳамчун забони поягузори забони тоҷикӣ дар аҳди бостон ва забони форсии миёна ҳамчун забони поягузори мустақими забони мо дар аҳди миёна ҳисоб мешаванд ва аз рӯи ақидаи аксари муҳаққикиони эроншинос шартӣ ҳам бошад, забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) давомдиҳандай бевоситай забонҳои форсии бостон ва миёна ба шумор меравад. Забони портӣ, ки ба гурӯҳи забонҳои гарбии эронӣ ва бохтариву сугдӣ, ки ба гурӯҳи забонҳои шарқии эронӣ дохил мешаванд, дар такомули забони тоҷикӣ нақши муҳиме доштаанд. Бояд ёдовар шуд, ки забони тоҷикӣ дар давраи сароғози пайдоиши худ, пеш аз ҳама, дар минтақаи пахншавии ин забонҳо, яъне забонҳои портӣ, бохтарӣ ва сугдӣ пайдо шуда, сипас дар асрҳои XI-XII-и мелодӣ ба қисматҳои дигари Эронзамини таъриҳӣ густариш ёфтааст. Намунаҳои аввалини осори тоҷикӣ (форсии нав) дар Балху Марв ва Бухорову Самарқанд ин ақидаро собит месозад. Бинобар ин дар шаклгирии меъёрҳои забони адабӣ ин забонҳо таъсири мустақим доранд.

Дар ташаккулёбӣ ва густариши забони тоҷикӣ як гурӯҳ забонҳои эронии шарқӣ низ нақши бузург доранд. Ин забонҳо – забони бохтарӣ ва забони сугдӣ мебошанд, ки дар давраи нави инкишофи забонҳои эронӣ бештар дар бахши вожагон ва камтар дар бахши овоиву дастурӣ хеле аз хусусиятҳои худро ба забони тоҷикӣ додаанд.

Яке аз хусусиятҳои хоси овозҳои забонҳои бостонии эронӣ ба таври мушаҳҳас фарқ кардани садонокҳо аз лиҳози дарозии овоз мебошад. Забони форсии бостон, ки падарбузурги забони тоҷикӣ ҳисоб мешавад, дар таркиби худ, се ҷуфтӣ садонокҳои одӣ (*i* - *ī*, - *a* - *ā*, *u* - *ū*) ва чор садоноки мураккаб (*ai*, *aī*, *au*, *aū*) дорад [Bartholomae, 1931, 47-48].

Инкишофи минбаъдаи садонокҳо дар забони форсии миёна ва портӣ нишон медиҳанд, ки ду садонокҳои мураккаб **ai** ва **au** мутаносибан ба садонокҳои дарози **ē** ва **ō** табдил ёфтаанд, дар забони форсии миёна дар давраи оғозини инкишофи забони классикии форсӣ-тоҷикӣ шумораи садонокҳо ба ҳашт садонок (*i*, *ī*, *ē*, *a*, *ā*, *u*, *ū*, *o*) мерасад.

Мо ин садонокҳоро дар осори шоирону нависандагони давраи классикии адабиёти форсу тоҷик (асрҳои IX-XX) мебинем. Дар ин давра дарозиву кӯтоҳии садонокҳо ба андозае аҳамият доштанд, ки дар ивази шеъри ҳиҷоии адабиёти мо шеъри арӯз ба вучуд омад. Ин амр агар аз як тараф зери таъсири адабиёти араб ба вучуд омада бошад, аз тарафи дигар дар пайдоиши ин навъи шеър нақши садонокҳои кӯтоҳ ва дароз хеле зиёд аст. Ин муқобилгузории садонокҳо ба садонокҳои дарозу кӯтоҳ дар алифбои арабиасоси тоҷикӣ ҳам инъикос ёфт. Овозҳои садонокҳои дарози Ӣ ва Ҷ - бо ҳарфи ҂ - ѹ ва Ӣ, Ӯ бо ҳарфи (҂) вов навишта мешуданд. Садонокҳои кӯтоҳи Ӣ бо касра (Ӯ), ӵ - бо замма (Ӱ) ва а - бо фатҳа (Ӯ) ишора мешуданд, ки баъзан нишон дода намешуданд. Яъне дар алифбои арабиасоси мо барои ду садоноки барои арабҳо номаълум Ҷ - ва Ӯ - бо истилоҳҳои «йо-и маҷхул» ва «вов-и маҷхул» истифода мешавад. Яъне агар Ӣ - и маъруф бошад ва навишт бо талаффуз муводиқат кунад, пас Ҷ - и маҷхул ва Ӯ - вови маъруф бошад пас Ӯ - вови маҷхул мебошад. Агар ин истилоҳҳои забоншиносӣ ва овонавишти онро бо алифбои имрӯза баргардонем, Ӯ - и дароз дар қалимаҳои гӯш, рӯз, бӯй ва ғайра вови маҷхул ва у-и дарози қалимаҳои дуд (форсии миёна dūt), дур (форсии миёна dur) хун (форсии миёна xīn) вови маъруф мебошанд. Ин овозҳо дар забони форсии имрӯз бо вов навишта шуда, ҳамчун у-и дароз ифода мешаванд, вале дар забони тоҷикӣ онҳо бархе бо Ӯ - и дароз ва бархе дигар бо у-и кутоҳ навишта мешавад, ки ҳоло сарчашмаи баҳси домандори донишмандон гардидааст. Айнан ҳамин усул дар навишти ѹ-и маҷхул ва ѹ-и маъруф дар забони тоҷикӣ ва форсӣ мушоҳида мешавад. Агар ѹ-и маҷхул дар забони тоҷикӣ ба садоноки алоҳидай Ҷ - табдил ёфта бошад, он дар забони форсӣ бо овози Ӣ - якҷо шуда, бо ѹ (҂) навишта мешавад. Масалан қалимаҳои шер ва шир дар забони форсӣ як ҳел (شیر) навишта мешавад, вале маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Бояд гуфт, ки дар ҳар ду маврид ҳусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ дар форсии миёна дида мешавад, вале дар форсии имрӯз шояд зери таъсири омилҳои забонҳои бегона тағиیر карда бошад. Дар вазни арӯз Ӣ (и-и кӯтоҳ), ки бо касра (Ӱ) ифода мешавад ва Ӣ (и-и дароз) маҷхул, ки бо ѹ (҂) ифода мешавад бо

ҳамдигар дар шеър ҳамвазн нестанд, vale бархе аз шоирони мо ба иллати чунин дигаргунии нодурусти солҳои 40-уми садаи XX дар имлои забон масалан калимаи дилро (نيل) (دل) бо Нил қофия мебанданд, ки дар вазни арӯз хатои маҳз ҳисоб мешавад.

Ҳамин тарик, агар содатар гуем «вови маъруф» барои арабҳо ў-и маълум аст ва бо ин аломат ишорат мешавад, vale «вови маҷхул» ў-и номаълум аст, яъне ба арабҳо ошно нест, vale он ҳам бо вов ишора мешавад. Ба истилоҳи дигар вов – ҳарфи арабист, ки бо аломати «و» ифода мешавад. Дар алифбои арабиасоси тоҷикӣ ин ҳарф ба гайр аз овози «в» ў-и дарозро (Ӯ) ифода мекунад. Истилоҳи «вови маъруф» ба ҳамин овоз дар калимаҳои дур, хун, буд ва гайра марбут аст. Овози ў-и дароз (Ӯ) дар калимаҳои рӯз, бӯй, гӯш ба арабҳо маълум набуд ва дар алифбои арабӣ ҳам вучуд надошт ва азбаски барои арабҳо овози номаълум буд, онро бо ҳарфи вов (و) ишора карда, «вови маҷхул», яъне «вови ноошно» номиданд.

«Йо» номи ҳарфи Ҷ дар алифбои арабиасоси тоҷикӣ мебошад. Ин ҳарф дар алифбои арабӣ овози й-ро (й-и дароз дар калимаҳои бино, пир, шир, сир...) ифода мекунад. Овози ё (дар калимаи шер, дех, пеш, ...) барои арабҳо ноошно буд, vale ин овозро ҳам бо йо (Ҷ) ишора мекунанд. Биноан аввалиро «йо-и маъруф» ва овози ё-ро «йо-и маҷхул», яъне ноошно ва номаълум номиданд. Овози е дар забони тоҷикӣ аз дарозӣ ба устуворӣ гузашта, садоноки й-и-и кӯтоҳ) калимаҳои арабиро пеш аз ҳамсадои ҳ, ки дар арабӣ бо й талаффуз мешаванд, (иҳтимол, иҳтиром ва ғ.) ба худ тобеъ намуда, онро дар шакли эҳтимол, эҳтиром, эҳдо овардааст. Бояд гуфт, ки садоноки ё (аз таркибҳои овоии эрони қадим аӣ, ауя) дар тамоми лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ устувории худро нигоҳ доштааст.

Дар марҳилаи нави инкишифӣ забонҳои эронӣ забони тоҷикӣ дар гурӯҳи забонҳои ҷануби гарбӣ ҳамроҳ бо забонҳои форсӣ, дарӣ, тотӣ мебошад. Албатта ин тақсимбандӣ шартӣ буда, фақат барои нишон додани ҳусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандай ин забонҳои ба ҳам наздик шартан сохта шудааст. Тавре ки аз ин тақсимбандӣ мебинем, ба гайр аз забони тотӣ, ки фарқиятҳои он аз забонҳои дигари ин гурӯҳ бештар мебошад, забонҳои дигар (форсӣ, дарӣ, тоҷикӣ) тақрибан ҳусусиятҳои гу-

иший ва лаҳчавии як забони умумиро доро мебошанд. Ин умумиятро метавон ба ҳамон умумияти забонҳои ориёй итлоқ кард, ки дар аҳди қадим бо номи «забони ориёй» (забони форсии қадим ва забони бохтарии кушонӣ дар сангнавиштаҳои шоҳони Ҳаҳоманишӣ ва Кушонӣ забони ориёй номида шудааст) номгузорӣ шудааст [Эмомалӣ Раҳмон. 2006, 211].

Забони классикии форсии тоҷикӣ мо, ки ба ивази забонҳои форсии миёна, портӣ, бохтарӣ ва сугдӣ дар қаламрави паҳншавии ин забонҳо ҷойгузини онҳо гардид, аз лиҳози хусусиятҳои овой, дастурӣ ва вожагонӣ аз забонҳои хешованди бостонии хеш хеле дур рафта, хусусиятҳои хоси худро пайдо кард. Пеш аз ҳама, дар бахши фонетика ё овошиносӣ масъалаи тағириот ва таҳаввули сифатӣ бар ивази тағириоти миқдорӣ ба ҷои аввал мебарояд. Дар забони тоҷикӣ давраи классикӣ мисли забони форсии миёна ҳанӯз ҳам ҳашт садонок (се ҷуфти кутоҳи дарози i-ī, a-ā, u-ū ва ду садоноки дарози аз садонокҳои мураккаби ai>ē ва au>ō пайдошуда) вуҷуд дорад, вале дар зери таъсири тағириоти сифатӣ дар ҳоли тағири ёфтанд аст. Ҳамин тарик, дар забони тоҷикӣ классикӣ (форсии дарӣ) ҳашт садонок (i, ī, ē, a, ā, u, ū, ō) вуҷуд дорад. Барои таҳаввули ҳамсадоҳои ин давраи забони мо тағириоти зиёди сифатӣ дар ҷобаҷогузории онҳо дида мешавад.

Дар бахши сарфу наҳв тағириоти асосӣ аз ҳолати тасрифӣ (синтетикӣ) ба ҳолати таҳлилӣ (аналитикӣ) гузаштани ҳиссаҳои нутқ мебошад.

Аз байн рафтани ҷинсияту тасрифи падежӣ ва гузариши ҳолати ҷамъбандии сегона (танҳо, дугона ва ҷамъ) ба ҷамъбандии дугона (танҳо ва ҷамъ) хусусиятҳои хоси ҳолати таҳлилии забон мебошад, ки ин тағириотҳо ҳанӯз дар забонҳои форсии миёна, портӣ ва қисман дар забони бохтарӣ намудор шуда буданд. Албатта, дар давраи аввали инкишофи забони классикии форсии тоҷикӣ хусусиятҳои маҳаллӣ ва лаҳчавии ин забон дар минтақаҳои гуногуни густариши он дида мешуд ва таҳияи фарҳангӣ луғатномаҳои гуногун шоҳиди ин гуфтаҳост. Вале хусусиятҳои умумӣ ва меъёрии забони адабӣ барои ин забон то имрӯз боқист ва метавон гуфт, ки алорағми хусусиятҳои хоси

гунаҳои тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ байни ин се гунаи забони адабӣ умумиятҳо аз фарқиятҳо дидо хеле бештар аст.

Тавре ки маълум аст, талафғузи «вови маҷхул», ки аз рӯи ақидаи забоншиносон имрӯз дар забони форсии Эрон дидо намешавад, дар забони тоҷикӣ ва дарии Афғонистон бокӣ мондааст. Албатта, фонемаи ў ё ба таври дигар у-и дароз дар забони тоҷикӣ таҳқиқи ҷиддӣ меҳоҳад, зеро ки шакли талафғузи он ба вови маҷхули классикӣ шартан муқоиса мегардад. Тарзи талафғузи он дар забони форсии миёна ва форсии дарӣ ё тоҷикии аҳди классикӣ ба таври мушаххас маълум нест ва он аз рӯи анъана ва суннати дароз талафғуз кардани он баррасӣ мегардад [Основа ..., 1982, 20].

Ин масъаларо метавон ба таври муфассал дар намунаҳои мувофиқати таърихии ин овоз аз форсии бостон то забони тоҷикӣ баррасӣ намуд.

Вови маҷхул дар забони классикии форсии тоҷикӣ аз ҳисоби ба садоноки дарози ў табдил ёфтани садоноки мураккаби **au** ва ба воситаи дароз талафғуз кардани баъзе аз таркибҳои овозӣ пайдо шудааст, ки мушаххасан дар мисолҳои зерин дидо мешавад:

1. Дар калимаҳои монанди рӯз, гӯш, бӯй, рӯд, рӯй, дар асоси табдил ёфтани садоноки мураккаби забони форсии бостон **au** ба садоноки дарози **au** > **ō** > **ū** пайдо шудаанд:

рӯз < форсии миёна ва портии **rōz** (форсии миёнаи давраи аввал **roč** форсии бостон **raučah** ба маънои рӯз, авестоии **raočan** – равшан < эронии қадим* **raučah**). Калимаи авестоии **raočan** имрӯз дар забони тоҷикӣ дар шакли **равшан** ва **рӯшан** вучуд дорад ва ин мисол исбот мекунад, ки имрӯз ҳам қӯтоҳшавии садонокҳои мураккаб (ав-и тоҷикӣ ва оу-форсӣ) дар забони мо идома дорад. Равған ва рӯған ҳам шоҳиди ин гуфтаҳост.

гӯш < форсии миёна – **gōš** < форсии бостон **gauša**, авестоии **gaoša** < эронии қадим* **gauša**;

бӯй < форсии миёнаи **bōy** < авестоии **baoda** < эронии қадим* **bauda**;

рӯд < форсии миёнаи **rōd** < форсии бостон **rautah** < эронии қадим* **rautah**;

рӯй < форсии миёнаи **rōy** < авестоии **raoða** < эронии қадим **rauda** ба маънои намуди беруна.

2. Бо роҳи ба садоноки дарози ӯ табдил ёфтани таркибҳои овозӣ:

а) аз эронии қадими* **ava**: ӯ ба маънои шахси сеюми вай < форсии миёнаи **ōy** < форсии бостон **avahya** аз ҷонишини ишоратии **ava** – он, вай < эронии қадим* **ava**:

фурӯ ба маънои поин < форсии миёна **frād** < форсии бостон **frauata** – ба пеш, ба поин;

зӯр ба маънои тавонойӣ, қудрат < форсии миёна **zōr** < форсии миёнаи давраи аввал **zavar**, портии **zāvar** < авестоии **zāvar**;

пӯст < форсии миёна **pōst** < форсии қадим* **pavasta**;

ту < форсии миёна **tō** < авестоии **tava** < эронии қадим* **tava** ба маънои «аз ту»;

б) аз таркиби овозии форсии бостон **agu*** >**avu*** ӯи > ӯ;

мӯбад < форсии миёна **mōvbad** (**mōgpat**) < форсии бостон **magupati** – рӯҳонии зардуштӣ;

в) аз таркиби овозии **va** > ӯ;

вожаи ду < форсии миёнаи **dō** < авестоии **dva**, форсии бостон **dūva** [Основы ..., 42-43].

Ин таркибҳои овозии авестоӣ ва форсии бостон дар забони тоҷикӣ имрӯз бояд овози ӯ-ро диханд, ки тавре аз имлои имрӯз бармеояд, на ҳамаи ин овозҳо бо ӯ ишора мешавад. Ҳол он ки дар забони мо бе доштани меъёри таърихӣ як силсила қоидиҳо (аз қабили пеш аз овози (h)ҳ дар қалимаҳои кӯҳна, кӯҳан ва пеш аз овозҳои h ва айн (аломати сакта) дар қалимаҳои арабӣ талаффуз кардани ӯ пайдо шудаанд, ки имрӯз онҳоро ҳамчун хусусиятҳои хоси забони тоҷикӣ қаламдод мекунанд. Ҳол он ки хусусияти хоси ин овозҳоро, яъне ба ӯ-и дароз табдил ёфтани у-и кутоҳ дар лаҳҷаҳои шимолии Тоҷикистон, аз ҷумла дар лаҳҷаҳои «самарқандӣ-буҳорӣ, ленинободӣ-конибодомӣ, аштӣ, чустӣ, косонсой, уротепай, шаҳристонӣ» дар намунаҳои ӯҳда, мӯҳтоҷ, мӯмин (арабии мӯъмин) ҳанӯз дар соли 1964 муҳаққики рус Растворгуева В.С. қайд карда чунин гуфта буд: «Гузариши и (у-и кӯтоҳ) ба ӯ (ӯ-и дароз) дар зери таъсири ҳамсадои гулӯй танҳо дар лаҳҷаҳои шимолӣ (ҷое, ки садоноки ӯ

(ӯ-и дароз) дорад) ва маҳсусан дар лаҳҷаҳои самарқандиву буҳорӣ, лелинободиву конибодомӣ, аштӣ, чустӣ, косонсой, уротепагӣ, шаҳристонӣ дида мешавад» [Расторгуева, 1964, 29].

Яъне ин падида дар аксарияти дигари лаҳҷаҳои минтақаҳои тоҷикнишини тоҷикони Осиёи Марказӣ ва лаҳҷаҳои марказӣ, ҷанубӣ ва ҷанубӣ шарқии Тоҷикистон аз тарафи муҳаққиқон маълум карда нашудааст ва онро ҳамчун меъёр ба забони адабӣ дохил кардан ба назар дуруст намерасад. Агар меъёрҳои забони адабиро ба бაъзе минтақаҳои тоҷикнишини Ӯзбекистону Тоҷикистон маҳдуд накарда, онро ба тамоми сарзамини тоҷикон мансуб донем, нодурустии ин меъёр боз ҳам равшантар ва бармалотар аён мегардад. Расторгуева В.С. таъсири забонҳои туркӣ ва маҳсусан забони ӯзбекиро дар пайдо шудани овози ӯ дар қалимаҳои арабӣ ва тоҷикӣ дар намунаи лаҳҷаҳои Ҷирчиқи боло, Риштон ва атрофи он зикр намуда чунин мегӯяд: «Ин фонема (овози ӯ дар назар аст) хати инкишофи ӯ-и маҷхули қуҳанро идома намедиҳад. Он дар ин ҷо аз забони ӯзбекӣ иқтибос шудааст ва фақат дар қалимаҳои иқтибосии ӯзбекӣ дида мешавад» (мисолҳо ҳам оварда мешавад).

Баъдан ӯ дар ҳамин ҷо зикр мекунад, ки «ӯ-и маҷхул дар ин ҷо ба монанди лаҳҷаҳои марказӣ ба овози ӯ табдил ёфтааст: rūz, rūy, mūy ва f.» [Расторгуева, 1964, 41] (яъне ба у-и дарози қалимаҳои дур, пур, гур ва f.)

Бояд гуфт, ки масъалаи садонокҳои забони тоҷикӣ дар даврони шӯравӣ борҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст ва то ин дам шумораи садонокҳои забони тоҷикиро пажӯҳишгарон гоҳ дар асоси шумораи садонокҳо дар забони классикии форсӣ-тоҷикӣ 8 садонок, гоҳ ҳафт садонок ва асосан шаш садонок ҳисоб кардаанд.

Дар ибтидои асри XX, солҳои 1927-1928 дар давраи омодагӣ барои гузариш ба алифбои лотинӣ баҳс сари садонокҳои дарозу кутоҳи ӯ – и ва i – ī хеле доманадор буд ва ин баҳсҳо аввал бо қабул кардани ҳашт садонок i, ī, e, a, o, ӯ, ӯ, и анҷом ёфт. Дар натиҷа китобҳои аввалини дарсӣ барои забони тоҷикӣ, ки солҳои 1929-1930 чоп шуданд, бо овардани ҳашт садонок дар забони тоҷикӣ нашр гардидаанд [Сухарева, 1929].

Абдурауфи Фитрат дар китоби худ бо номи «Қоидаҳои забони тоҷик (сарф ва нахӯ)», ки соли 1930 ба ҷоп расидааст, ҷунин менависад: «Босадоҳои (садонокҳои - С.Н.) забони тоҷик 8 адад буда, ба се ҷуфт ва 2 тоқа тақсим мешаванд. 6 босадои ҷуфт-ҷуфт:

Қӯтоҳ	ӯ, и, а
Дароз	ӯ, ӯ, о

Ду босадои тоқа: ӯ, ӯ» [Абдурауфи Фитрати Бухорӣ. 2009, 40-41].

Вале баъдан Комиссия оид ба омодагӣ ба анҷумани илмӣ-забоншиносии Тоҷикистон садонокҳои забони тоҷикро 6-то муқаррар намуд ва овозҳои i - ī ва u - ū-ро на аз рӯйи дарозӣ, балки дар асоси устуворӣ муайян намуд [К вопросу... Сталинабад, 1930].

Дар солҳои 1937-1940 дар давраи гузариш ба алифбои кирилӣ масъалаи садонокҳои забони тоҷикӣ аз нав мавриди баррасӣ қарор гирифт. Боз фарқ кардани i - ī ва ū - u масъалаи асосӣ гардид. Соли 1940 китоби Лутфулло Бузургзода «Фонетикаи забони адабии тоҷикӣ» бо ҳуруфи лотинӣ ҷоп шуд, ки дар он масъалаи дарозӣ ва қӯтоҳии садонокҳои i - ī ва ū - u аз нав тасдиқ гардида, барои забони тоҷикии меъёр ҳашт садонок муқаррар гардид. Аз ҷумла, ū дар бораи овози i: - ī менависад: «i: Ин овоз аз ҷиҳати ҷой ва усули ташаккул аз «i» фарқ надорад, яъне овози қатори пешин гайрилабӣ ва танги болоӣ буда, аммо аз «i» андак кашидатар (дарозтар) талаффуз карда мешавад: i:d, bi:no, si:r (sī:ri kosa), si:r, zi:n, zi:pa, xi:ra, pi:v, di:pa, di:ruz//di:tūz, ki:pa, si:. Ин овоз дар як қисм шеваҳо монанди забони адабӣ фонемаи мустақил ба шумор равад ҳам, дар як қисм шеваҳо (Самарқанд, Ленинобод) аз «i» фарқ карда намешавад». [Бузургзода, 1940, 39] Л.Бузургзода дар бораи u:(ū) ҳам ҷунин ақидаро пешниҳод мекунад ва барои намуна мисолҳои du:r, hu:š, šu:š, nu:r, du:d-ро меорад [Бузургзода ва Ниёзмуҳаммадов, 1941, 21]. Тавре ки аз ин намунаҳо мебинем, ва худи муаллиф

ҳам қайд мекунад, ин дарозиву кutoхӣ агар дар забони адабӣ ва баъзе аз шеваҳо фонемаи мустақил бошад ҳам, вале дар лаҳҷаҳои Самарқанду Ленинобод аз овози «і» фарқ надорад. Бинобар ин дар имлои забон ҳам минбаъд дар назар гирифта нашудаанд.

Вале баъд аз як соли нашри ин китоб китоби дигаре бо номи «Грамматикаи забони тоҷикӣ» нашр мешавад, ки дар он ҳафт садонок (а, е, и, ӯ, о, у, ў) барои забони адабии мо муқаррар шудааст.

Забони тоҷикӣ алорағми гуногуниӣ ва мавҷуд будани шумораи зиёди лаҳҷаву шеваҳои мухталиф, ки дар гуногунии таълафузи садонокҳо бештар акс ёфтаанд, умумияти байни ин гӯишу лаҳҷаҳоро дар худ инъикос намудааст. Ин гӯишу лаҳҷаҳо аз лиҳози овозҳо дар зинаҳои мухталифи тағйирёбии сифатӣ ва миқдорӣ нисбат ба овозҳои забони адабӣ қарор дошта, ҳангоми таҳлилу баррасиҳои илмӣ умумияти таърихии овозҳои забонҳои эрониро ба таври возех ошкор менамояд. Тавре ки аз сайри таърихии овозҳои забони тоҷикӣ аз авестоизу форсии бостон то забони форсии миёнаву бохтариву сугдӣ дидем, ин забонҳо ба ҷуз аз тағйиротҳои умумӣ, ки дар зинаҳои таҳаввулу такомул ва дар марҳилаҳои рушди таърихӣ ва хуссиятҳои хоси забонҳои шарқӣ ва гарбии эронӣ диде мешаванд, умумияти равиши таърихии умумиэронӣ доранд.

Талафузи садонокҳои і ва ӯ, яъне и-и кӯтоҳ ва ӯ-и дароз дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз рӯйи устуворӣ ва ноустуворӣ ба ду гурӯҳи калон чудо мешаванд. Гурӯҳи лаҳҷаҳои шимолӣ (дарёи Зарафшон таҳминан марзи лаҳҷаҳои шимоливу ҷанубӣ мебошад) ва гурӯҳи лаҳҷаҳои ҷанубӣ. Дар лаҳҷаҳои шимолӣ фаркияти байни і ва ӯ аз рӯи аломати устуворӣ ва ноустуворӣ бокӣ мондааст. Дар лаҳҷаҳои ҷануби Тоҷикистон (шева ва лаҳҷаҳое, ки дар қисмати ҷануби дарёи Зарафшон воқеъ мебошанд) ҳар ду овози і -и кӯтоҳ ва ӯ -и дароз ба як садоноки ӯ табдил ёфтаанд [Расторгуева, 1964, 19-20].

Масъалаи талафузи садонокҳои таърихии и, ӯ, ӯ (у ва ў-и дароз ва ў-и маҷхул)-ро дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, Расторгуева В.С. ба панҷ навъ ё панҷ намуд чудо кардааст [Расторгуева, 1964, 23-29].

Дар лаҳчаҳои навъи аввал ва навъи дувум, ки ба гурӯҳи аввал Бухоро Айнӣ, Чуст, Консой, Хучанд, Конибодом, Исфара, Истаравшан, Шаҳристон, Панҷакент ва ба гурӯҳи дувум лаҳчаҳои ш. Самарқанд, болооби Варзоб, Бойсун, лаҳчаҳои кӯҳистони Ҳисору Қаратоғ дохил мешаванд, овози садоноки маҷхули «б» боқӣ монда, аз лиҳози устуворӣ дар муқобили «й» ва «и» (дар гурӯҳи аввал) ва «и» (дар гурӯҳи дувум) қарор дорад. [Расторгуева, 1964, 23-27; Соколова, 1954, 27-29]

Дар лаҳчаҳои гурӯҳи сеюм, (лаҳчаҳои Мағчоҳ, Фалғар, Шайдон, болооби дарёи Чирчик), чорум (лаҳчаҳои Кӯлоб, Горон (Бадаҳшон), Ҳумдара, Вахёи боло, Чилдара, Қаротегин, қисмати ҳамвории водии Ҳисор, баҳаше аз Варзоб) ва гурӯҳи панҷум (лаҳчаи Дарваз) хусусиятҳои умумӣ дар талафғузи ин садонокҳо дида мешавад:

1. Дар ҳар се навъ ё гурӯҳ садоноки таърихии ӯ (ӯ-и дароз) дар қалимаҳои гӯш, бӯй, рӯз ба овози дарози ӯ-ӯ табдил ёфтааст.

2. Овози садоноки дарози ӯ дар қалимаҳои хун, дуд, дур, низ бо ӯ (ӯ-и дароз) якҷо шудааст. Фақат дар лаҳчаҳои типи сеюм ба ӯ (ӯ-и дароз) табдил ёфтани (ӯ-и кӯтоҳ) дар баъзе ҳолатҳо дида мешавад.

3. Дар лаҳчаҳои типи чорум ва панҷум и (ӯ-и кӯтоҳ) боз ҳам кӯтоҳтар шуда, ба ӯ табдил ёфтааст, ки аз ҳамаи садонокҳои забони тоҷикӣ имрӯз кӯтоҳтарин садонок дар забони тоҷикӣ мебошад. Фақат дар лаҳчаҳои гурӯҳи панҷум (Дарваз) ҳар ду ҳолат, ҳам кӯтоҳшавии и (ӯ-и кӯтоҳ) ба ӯ ва ҳам нигоҳ доштани хусусияти ӯ (ӯ-и дароз) дар қалимаҳои монанди рӯз, гӯш, дида мешавад [Расторгуева, 1964, 23-27; Соколова, 1954, 27-29].

Қонунмандиҳои инкишофи дохилии лаҳчаҳои забони тоҷикии қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (Тоҷикистон, Ӯзбекистон ва Қирғизистон) аз лиҳози овошиносии садонокҳои одӣ шумораи ин садонокҳоро аз 6 садонок то ҳашт садонок нишон медиҳад. Садонокҳои лаҳчаҳои забони тоҷикӣ ба таври умум аз лиҳози таҳаввули таъриҳӣ ҳадди ақал ду роҳи инкишофи худро тай кардаанд.

Аввал аз лиҳози дарозии талаффуз садонокҳои ҳамгун ба ҳам омада, якҷоя мешаванд, ки дар намунаи якҷояшавии садонокҳои ҳамгуни ӯ йи, и ва ӣ, ӯ, е бо равишҳои муҳталиф дида мешаванд. Дувум, садонокҳо аз лиҳози хусусиятҳои сифатӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Ин тағйирот дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ ба тариқи зерин мушоҳида мешавад. (Инъикоси ин таҳаввул аз лиҳози минтақавӣ аз шимол ба ҷануб яъне аз лаҳҷаҳои шимолӣ ба самти лаҳҷаҳои ҷанубӣ мебошад):

1. Овозҳои садоноки навъи шимолӣ дар се марҳила дараҷаи инкишоф ва таҳаввули садонокҳоро ба самти якҷояшавӣ ё ҳамроҳшавӣ нишон медиҳад.

а) Марҳилаи аввал дар лаҳҷаҳои гурӯҳи якум (Бухоро, Панҷакент, Уротеппа, Шаҳристон, Ҳучанд, Конибодом, Исфара, Консой, ҷануби Ашт дар намунаи гузаштан аз садонокҳои дарозу кӯтоҳ ба садонокҳои устувору ноустувор (баъзе ҳолатҳои муқобилгузории дарозу кӯтоҳ) дида мешавад. Ин лаҳҷаҳо дорои ҳашт садонок ӣ, (ӣ), е, а, о, ӯ, (ӯ), ӯ, мебошанд;

б) марҳилаи дувум якҷояшавӣ ва баҳамоии и ва ӯ (у-и дарози қалимаҳои дур, нур...) бо нигоҳ доштани муқобилгузории ӣ ӯ дар ҳолати ноустуворӣ ва устуворӣ (ӣ ва ӯ дар намунаи қалимаҳои дил-пир, китоб-ширин ва ғ.). Дар ин лаҳҷаҳо (танҳо лаҳҷаи Самарқанд ва атрофи он) ҳафт садонок (ӣ, (ӣ), е, а, о, ӯ, ӯ) дида мешавад;

в) марҳилаи савум баҳамоии садонокҳои ӣ ва ӯ (ӯ, и) дар намунаи қалимаҳои пир, дил, шир, ва ғ. ва вучуд доштани шаш садонок (ӣ, е, а, о, ӯ, ӯ) дар лаҳҷаҳои қӯҳистони Ҳисор, Бойсун, Дарбанд, Варзоби боло. Бояд гуфт, ки ин лаҳҷаҳо бештар зери таъсири лаҳҷаҳои ҷанубӣ (кулобӣ ва қаротегинӣ) қарор дошта, дар онҳо баҳамоии ӯ ва ӯ (дар намунаи қалимаҳои рӯ > рӯ, бӯ > бӯ, сӯ > сӯ) дида мешавад.

2. Лаҳҷаҳои марказӣ (бoloobi Зарафшон, Маҷтоҳ, Фалғар, Суҳ) бо хусусияти ҳафт садонокӣ (ӣ, ӯ, а, о, ӯ, ӯ, ӯ) лаҳҷаҳои ҷанубӣ (Қӯлобу Вахш, Бадаҳшон, Раҷт, қисмате аз ноҳияи Дарваз ва Варзобу Ҳисор баҳше аз минтақаҳои ҷудогони вилояти Фарғонаву Андиҷон) бо хусусияти шаашсадонокӣ (ӣ, е, а, о, ӯ, ӯ) ва лаҳҷаҳои ҷанубу шарқӣ (Дарваз, асосан Дарвози боло) бо доштани нуҳ садонок, (ӣ, е, а, о, ӯ, ӯ, ӯ, ӯ) ва

дорои хусусиятҳои ҳам шимолӣ ва ҳам ҷанубӣ дорои аломатҳои зерин мебошад.

а) Ҳусусияти умумии тағиироти сифатии садонокҳо бо гузаштани садонокҳои таърихии кӯтоҳи *и*(у) ва дарози *ӣ* (у) ба *ӯ* (*ӯ*) дар лаҳҷаҳои марказӣ;

б) гузариши садоноки таърихии *ӣ* ба *ӯ* дар лаҳҷаҳои ҷануби шарқӣ;

в) маҳдуд шудани дарозии садоноки маҷхули *ӯ* (*ӯ*) ва гузаштани он ба *ӯ* (*ӯ*) дар лаҳҷаҳои марказӣ;

г) гузаштани *и* (*и*-и кутоҳ) ба *ӯ*, яъне боз ҳам кутоҳшавии *и*-и кутоҳ дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ.

Ҳамин тарик дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ бештар садонокҳои таърихии қатори ақиб ба тағиироти сифатӣ дучор шудаанд. Агар мо тағиироти сифатии лаҳҷаҳои тоҷикии Афғонистонро (маҳсусан лаҳҷаҳои шимоли шарқӣ ва маркази Афғонистон- Балх, Бадаҳшон, Қундуз, Тахор, Самонгон, Парвон, Кобул) бо лаҳҷаҳои Тоҷикистону Ӯзбекистон муқоиса кунем, пас умумияти ин лаҳҷаҳо бештар бо лаҳҷаҳои ҷануби Тоҷикистон диде мешавад ва дар маҷмӯъ лаҳҷаҳои шимолӣ бо доштани хусусиятҳои қадимӣ (асосан доштани ҳашт садонок) аз як тараф ва лаҳҷаҳои ҷанубӣ бо лаҳҷаҳои шимол ва маркази Афғонистон (бо доштани хусусияти ҳафтсадонокӣ ва шашсадонокӣ) дар байн ва лаҳҷаҳои забони форсӣ бо доштани хусусияти шашсадонокӣ аз тарафи дигар қарор мегиранд [Расторгуева В.С, 1964., 38-41].

Тавре ки аз муқоисаи овозҳои садоноки забонҳои баррасишуда ва таҷассуми онҳо дар алифбо аз рӯи барқарор кардани он овозҳо бар асоси таҳқиқот ва пажӯҳишҳои забоншиносон дидем, забонҳои эронии гарбӣ ва шарқӣ ба таври умум дар ҳолатҳои гуногуни фонетикий аз ҳам фарқ мекунанд.

Забонҳои ҷануби гарбӣ дорои хусусиятҳои зерин мебошанд:

1. Забонҳои форсии бостон, форсии миёна ва марҳилаи классикии инкишофи забони тоҷикӣ хусусияти хоси ба ҳам муқобил гузаштани овой (фонетикий)-и садонокҳои кӯтоҳ ва садонокҳои дарозро доранд. Масалан, забони форсии бостон дар ибтидо дорои се овози садоноки дароз (*ā*, *ӯ*, *ӣ*) ва се садоноки

кутоҳ (а, ү, ө) мебошад. Баъдан ду овози садоноки мураккаб (дифтонгҳо) ба овозҳои садоноки дароз (ё аз садоноки мураккаби **ai**) ва (б аз садоноки мураккаби **au**) ба ин гурӯҳ ҳамроҳ мешаванд. Бояд гуфт, ки ин муқобилгузории садонокҳои дарозу кutoҳ дар ин забон аз рӯи андозаи дарозиву кutoҳии овозҳо он қадар зиёд нест.

2. Муқойсай забонҳои бостонӣ ва миёнаи форсӣ бо забонҳои нави эронӣ дар намунаи забонҳои эронии гурӯҳи ҷануби гарбӣ чунин тағйиротҳои овоиро нишон медиҳад:

а) таҳаввули сифатӣ ва миқдории садонокҳо дар ин забонҳо;

б) мутобиқати таърихии садонокҳо;

в) таҳаввули умумии таркиби садонокҳо.

Садонокҳои забонҳои муосир пеш аз ҳама хусусияти муқобилгузории сифатии худро ба дарозу кutoҳ гум карда, садонокҳои дароз хусусияти маъноии худро аз даст дода (инро мο дар намунаи тағйироти овоии калимаҳои вови маҷхулдор дидем), ба хусусиятҳои дувумдарача табдил меёбанд. Ҳамин таҳриқ, муқобилгузории садонокҳо аз рӯи хусусияти кutoҳиву дарозӣ, ки барои забонҳои ду даври аввал хос мебошанд, ба таври умум дар ҳоли аз байн рафтан мебошанд.

Садонокҳои забонҳои эронӣ имрӯз аз рӯи хусусияти устувор ва ноустувор муайян мешаванд. Аз рӯи ин хусусият шумораи онҳо гуногунанд.

№	забонҳо	устувор	ноустувор	садонокҳои мураккаб
1.	забонҳои форсии Эрон	Ӣ, Ӯ, Ӯ	е, ӓ, о	ei, ou
2.	дарӣ (форсии кобулий)	Ӯ, Ӣ, Ӯ, Ӯ, Ӯ	i, a, u	ai, au
3.	забони тоҷикӣ	Ӯ, Ӯ, Ӯ	i, a, u	ai, au
4.	ҳазора	Ӯ, Ӯ, Ӯ	i, a, u	ai, au, e҃y
5.	тотӣ	x, a	i, ӯ, u	ei, au, ey

Дар забонҳои тотӣ ва бархе лаҳҷаҳои тоҷикӣ дар мавридҳои чудогона садонокҳои дарози таърихии решай (тоти: ā, ī, ū ва тоҷикӣ: ī, ū) дида мешавад.

Ба ғайр аз садонокҳои дарозу кутоҳ дар забонҳои номбурда садонокҳои мураккаби дувовоза (дифтонгҳо) дида мешавад. Аз ҷумла:

Забони форсӣ eī, au (meidān, joušan) – мейдон, ҷоушан)

Забони тоҷикӣ ai, au (maidān, jaušan) – майдон, ҷавшан)

Забони дарӣ aī, au (maidān, jaušan) – майдон, ҷавшан)

Тавре ки аз ин муқоиса мебинем, дар таркиби садонокҳои мураккаб фарқ байни форсии Эрон аз яктараф ва тоҷикиву дарӣ аз тарафи дигар дида мешавад [Основы...1982, 28-50].

Ҳамсадоҳои забонҳои мусири гурӯҳии забонҳои ҷануби гарбӣ аз ҳамсадоҳои забони форсии бостон сарчашма мегирад. Дар забони давраи классикии мо 22 ҳамсадо (p, t, k, b, d, g, č, j, f, s, š, x, h, n, z, ž, y, γ, m, n, v) вуҷуд дошт. Имрӯз забони форсии Эрон низ 22 ҳамсадо дорад. Факат дар забони тоҷикӣ ва дарӣ, лаҳҷаҳои тоҷикии минтақаи Форс ба ин ҳамсадоҳо як ҳамсадои q (қ) илова мешавад, ки он ҳам бештар дар қалимаҳои иқтибосии забонҳои арабӣ ва туркӣ дида мешавад.

Ҳамин тарик, дар натиҷаи таҳлили садонокҳои забонҳои эронии гурӯҳи ҷануби гарбӣ ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Дар забонҳои эронии гурӯҳҳои эронии гарбӣ (шимоли гарбӣ ва ҷануби гарбӣ) аз аҳди бостон то ба ҳол ба ҷуз аз баъзе ҳусусиятҳои овой будани шаш садоноки кӯтоҳу дароз ва аз шаш то ду садоноки мураккаб (дифтонгҳо) дида мешавад.

2. Садонокҳои мураккаб дар муддати инкишофи забонҳо ба садонокҳои дароз табдил ёфта, дар баъзе ҳолатҳо бо садонокҳои дарозу кӯтоҳи забонҳои баъдӣ якҷо шуда, ҳусусиятҳои овоии ҳудро аз даст додаанд ва имрӯз ҳам дар намунаҳои равшан – рӯшан, равған – рӯған идома дорад.

3. Садонокҳои мураккаб дар забонҳои эронӣ бархилофи ётбарсарҳои забони тоҷикӣ доимо дар асоси дар аввал омадани садонокҳои кӯтоҳу дароз (ai, au, oy, eī ва f.) омадаанд, ки асоси

илмӣ надоштани истифодаи ётбарсарҳоро дар забони тоҷикӣ исбот мекунад.

4. Сайри таърихии садонокҳои забони тоҷикӣ аз аҳди бостон то имрӯз собит месозад, ки дар забонҳои эронии ду давраи аввал (бостон ва миёна) доимо сухан дар бораи овозҳои кутоҳу дароз ва дар марҳилаи нави инкишифӣ забонҳои эронӣ садонокҳои устувору ноустувор меравад ва таҳлили садонокҳо дар забони тоҷикӣ ва забонҳои эронии ба он наздик (гуруҳи гарбии эронӣ) аз байн рафтани ҳам дарозӣ ва ҳам устувории садонокҳои дарозро нишон медиҳад.

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ ҶТ

МАНОБЕЪ:

Эмомалӣ Раҳмон. «Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён». Душанбе, 2004.

Эмомалӣ Раҳмон. Нигоҳе ба таъриҳ ва тамаддуни ориёй. Душанбе, 2006.

Бартольд В.В. К вопросу о языках сагдийском и тохорском. – В кн.: Иран, т.1, Ленинград, 1927, с.40; Бартольд В.В. Сочинения, т.2, ч.2. М.1964.

Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в средней Азии в древние времена, т.1-3, 2 изд. М – Л., 1950-1953, т.II, с.161-188.

Бузургзода Л. Фонетикаи забони адабии тоҷик. Сталиnobod, 1940.

Громатович, Дмитриевский, Хашимов. Учебник таджикского языка. Ташкент, 1931; Соколова В.С. Фонетика таджикского языка. М.-Л., 1949.

К вопросу об едином литературном таджикском языке, терминологии и латинизированном таджикском алфавите. Материалы работ комиссии по подготовке научно-лингвистического съезда в Сталинабаде. Сталинабад, 1930.

Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки. М., 1979.

Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. М., 1981.

Основы иранского языкознания. Новоиранские языки, кн. 1. М., Наука, 1982, с. 28-50; Языки Азии и Африки, М., 1978, т. 2.

Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров. М., 1964.

Соколова В.С. Фонетика таджикского языка, М.-Л., 1949.

Сухарева О.А. Руководство для изучения таджикского языка, Самарканд, 1929.

Языки Азии и Африки, М., Наука, 1978.

Bebveniste E. le systeme phonologique de' iranien ancien. – BSL., 1968, t. 63, fase. 1.

Brandenstein W. and Mayrhofer M., Handbuch des Altpersischen. Wiesbaden, 1961, 1s. 29-30; Языки Азии и Африки, М. Наука, 1978.

Henning W.B. The Bactrian inscription. – BSOAS, 1960, v.23, pt 1. P. 47; Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки. М., 1981.

Tedesco P. Dialektologie der westiranischen Turfantexte. – MO, 1925, v.15. s. 255;

Altheim Fn Awestische Textgeschichte, Halle, 1949.

НАЗАРЗОДА С.

ИСТОРИЯ ГЛАСНЫХ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Проведенный в статье экскурс в историю гласных таджикского языка, начиная с древнейших времен по настоящее время, свидетельствует о том, что в иранских языках начальных периодов (древний и средний) имелись долгие и краткие звуки, а на новом этапе развития иранских языков – устойчивые и неустойчивые гласные. Исследование гласных таджикского языка и близких к нему западноиранских языков подтверждает утрату этими языками долготы и устойчивости долгих гласных.

S. NAZARZODA

HISTORY OF VOWEL TAJIK LANGUAGE

The above article in an excursion into the history of the vowels of the Tajik language, from ancient times to the present, suggests that in the initial periods of Iranian languages (ancient and middle) had long and short sound, and a new stage of development of Iranian languages - stable and unstable vowels. Study of vowels of the Tajik language and close to it western languages confirms the loss of these languages are the longitude of long vowels.

ТОЛИБ ВАХХОБОВ

**ТАҚСИМОТИ ҲУДУДХОИ МИЛЛӢ ДАР ОСИЁИ МИЁНА
(1924-1929) ВА ВАЗЪИ АМАЛКАРДИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

Бояд иқрор шуд, ки то охири солҳои 80-уми асри XX (то давраи бозсозию ошкорбаёнӣ – давраи салтанати М.Горбачёв) оид ба ин мавзӯъ муаррихон, ҳуқуқшиносон, забоншиносон ва умуман, ахли илм, бисёр эҳтиёткорона сухан меронданд ва дар мавриди камбудию навоқисҳои ин амри тақдирсоз асосан хомӯширо авлотар мешумориданд. Зоро баҳси масъалаҳои миллию забонӣ асосан дар доираи асноди ҳизбию давлатӣ сурат мегирифт ва аз назари танқид арзёбӣ карданӣ қарорҳои ҳизбию давлатӣ имконнопазир буд. Бар илова, тақсимоти ҳудудҳои миллӣ (с.1924) таҳти роҳбарию раҳнамоии ҲҚ (б) ва Ҳукумати ИҶШС созмон дода шуда буд ва ташреҳу таҳлили интиқодии ин амр боиси ҳадафи сарзаниш қарор додани сиёсати миллии он мегардид. Аксари муаррихону муҳаққиқон дар мавриди таҳлили сиёсати давлати Шӯроҳо ба ин масъала даҳл намуда, кӯшиш намудаанд, ки камбудию нуқсонҳои дар ин амр суратгирифтаро рӯпӯш ва ё ба саҳми он баҳои иғроқомез диханд.

Муаррих М.Р.Шукуров зимни таҳлили татбики сиёсати миллии ҳизби коммунист дар ҳаёти мардуми тоҷик аз октябриси 1917 то охири солҳои 30-юми асри XX се давраи асосиро нишон медиҳад:

давраи якуми ҳалли масъалаи миллӣ ба ғалабаи Инқилоби Октябр алоқаманд буда, зимни он ҳалқи тоҷик мисли ҳамаи ҳалқҳои кишвари шӯроҳо аз назари сиёсӣ ва ҳуқуқӣ баробар гардид;

давраи дуюми ҳалли масъалаи миллӣ дар ҳаёти мардуми тоҷик ба ташкили давлати миллии шӯравии тоҷикон иртибот дорад;

давраи сеюми ҳалли масъалаи миллӣ ба ташкили давлати мустакили сотсиалистии тоҷикон робитай ногусастани дошта, дар ҳудуди он таҷаммӯи ҳамаи заминҳои тоҷикон сурат гирифт [Шукуров, 78-79].

Агар ин таснифотро ба таври сахех ва сарех арзёй кунем, баъзе нуқтаҳои таҳрироҳи он ошкор мегарданд, ки гуфтаҳои болои моро событ месозанд. Пеш аз ҳама:

якум, як гурӯҳ олимони тоҷик, аз ҷумла Р. Масов ва дигарон, солҳои охир зимни таҳлили маводи бойгонию номатбӯъ муваффақ ба он шуданд, ки ба ҳалли масъалаҳои миллӣ дар солҳои аввали Ҳокимияти Шӯроҳо дар Осиёи Миёна баҳои ҳаққонию воқеӣ диханд. Ҳалқи тоҷик дар оғози салтанати Шӯроҳо аз лиҳози сиёсию ҳуқуқӣ ҳеч гуна дастовардеро соҳиб нашудаанд, балки дар ин солҳо ҳама гуна ҳуқуқи онҳо поймол гардида буд. Онҳо ҳалке буданд, ки ҳеч гуна ҳуқуқро барояшон муносиб надиданд: ҳатто зикри номи тоҷикро гуноҳи азиме мешумориданд, пас аз назари сиёсию ҳуқуқӣ баробар будани «ҳалқҳои ақибмондаи кишвари шӯроҳо» [Шукуров, 79], аз ҷумла тоҷикон, хулосаи иғроқомез ва бебунёд будааст;

дуюм, баъди таъсиси ҶМШС Тоҷикистон (с.1924) ва ҶШС Тоҷикистон (с.1929) масъалаҳои ҳуқуқию сиёсии мардуми тоҷик дар миқёси Осиёи Миёна ба таври пурраю комил ҳалли ҳудро наёфт ва ин нуқсону камбудии тақсимоти ҳудудиу миллии Осиёи Миёна (с.1924) нисбат ба тоҷикон ва ҷабру ситами туркгароёну ўзбекгароён аз аввали солҳои пирӯзии Инқилоби Октябр ва таъсири он то имрӯз дар баъзе марокизи тоҷикнишин (пеш аз ҳама Самарқанд, Бухоро, Сурхандарё ва амсоли онҳо) ба назар мерасад.

Тақсимоти ҳудудиу маъмурии Осиёи Миёна (с.1917), ки баъди инқилоби большевикӣ амалий гардид, асосан манфиати мардуми туркнажод, дар мадди аввал ўзбекҳоро ҳамаҷониба ва басе иғроқомез дифоъ намуда, аз оғоз то анҷоми ин амр туркгароёну ўзбекгароён мавҷудияти ҳалқи (миллати) тоҷикро рад намуда, бо тамоми нерӯ ва истифода аз имконоти хеш событ соҳтаний мешуданд, ки дар Осиёи Миёна ба ғайр аз мардуми туркнажод миллат ва ё ҳалқияти дигаре вучуд надорад. Тоҷикон бошанд туркхоеанд, ки бо таъсири забон ва адабиёти форс забони модарии ҳудро аз даст додаанд. Дар ҳамин замина онҳо иддаои онро доштанд, ки дар ҳудуди Осиёи Миёна давлати мутамаркази турконро ташкил намоянд ва зимни он ба пуррагӣ мустақилияти томро ба даст оранд. Барои таъмили ин

амали зишти хеш ба туркгароёну ўзбекгароён точиконе низ ҳамдастию ҳамкорӣ мекарданд, ки зери таъсири ақидаҳои туркгароёну ўзбекгароён аз забону миллати худ даст кашида, худро ўзбаку турк меҳонданд ва бо ин амали хеш таърихи пурифтиҳори беш аз ҳазорсолаи миллати тоҷикро инкор менамуданд. Ин бузургтарин бадбаҳтие буд, ки мислашро таърихи миллати тоҷик дар муддати ҳазорсолаҳо надида буд: тоҷик аз тоҷик будани худ ор мекард, худро ўзбак меҳонд. Дар марказ (Москав) низ эҳсос карданд, ки дар Осиёи Миёна масоили миллӣ аз он ҷумла забонӣ, ҳалли воқеии худро дарнаёфтааст ва дар ин ҷода ғалату нуқсонҳои ҷиддӣ рӯх додаанд. Бар илова, туркгароён барои таъсиси «Туркистони кабир» ва дар як марказ таҷаммӯъ соҳтани ҳамаи туркони Шӯравиу Осиёи Миёна аз як тараф ва онро ба Русия ва ИҶШС муқобил гузоштан, аз тарафи дигар, амал ва қӯшиш намуданд. Аз ин рӯ, дар назди мақомоти роҳбарии марказии шӯравӣ (ҳам ҳизб ва ҳам КИМ) ҳалли тоза ва фаврии масоили миллӣ ва забонӣ дар Осиёи Миёна ва созмон додани сиёсати нави тақсимоти худудҳои миллӣ, ки маноғеи ҳамаи мардуми ин кишварро дифоъ карда тавонад, мавриди омӯзиш ва татбиқ қарор гирифт. Агар дар ҳалли ин масъала таъхир ба амал меомад, натиҷаҳои ғайри дилҳоҳ ба бор меовард.

В.И.Ленин соли 1920 маводи омодасоҳтаи комиссияи Туркистонро баррасӣ намуда, дар қайдҳои худ дар мавриди лоиҳаи қарори КМ дар бораи вазифаҳои ҲҚР (б) дар Туркистон аз 13 июни соли 1920 дар бораи зарурияти таъхирназари тақсимоти худудҳои миллӣ ибрози назар намуда, қайд намуда буд, ки ин масъала, аввалан, ҳамаҷониба омӯхта шавад. Вай пешниҳод мекунад, ки:

1. Супориш додан лозим аст, ки Туркистон (ҳаритаи этнографӣ ва соири он)-ро ба тақсим намудани Ўзбекистон, Қирғизистон ва Туркманистон таҳия кунанд;

2. Бо тафсил масъалаи якҷояшавӣ ва тақсими ин се қисмат шарҳ дода шавад» [Ленин, 436].

Тавре ки мебинем В.И.Ленин пешниҳод месозад, ки Туркистон (яъне ҶМШСТ) ба се қисмат, яъне қисми ўзбекҳо, қирғизҳо ва туркманҳо чудо карда шавад. Дар ҳусуси тоҷикон,

ки аз рӯи төйдод дар ин чумхурӣ чойи сеюмро ишғол мекарданд, ҳарфе зада нашудааст. Ба назар чунин мерасад, ки мардуми тоҷикзабон новобаста аз он ки мардуми таҳҷоӣ ва таъриҳкӯҳани ин сарзамин ба ҳисоб мерафтанд, ба таври сунъӣ ва дидау дониста, аз ҳуқуқи воқеяшон маҳрум карда шудаанд. В.И.Ленин ҳамеша ва дар аксари осори худ оиди баробархукуқии миллию забонӣ баҳсхоӣ шадид ва бамаврид намудааст, вале дар ин нигоришоти худ, ки мавҷудияти таъриҳӣ ва воқеии як миллатро сарфи назар менамояд, боиси коҳиши ёфтани ва барбод додани ҳуқуқи миллию забонии мардуми тоҷик мегардад ва тоҷикон бо ин «хизмат»-и доҳӣ аз ташкили ҷумҳурии ҳеш бенасиб мемонанд.

Муносибати В.И.Ленин нисбати тоҷикону таърихи онҳо дар мавриди ташкили ҷумҳурияҳои мустақил дар заминаи ҶМШСТ ба он гувоҳӣ медиҳад, ки : а) вай дидау дониста аз зикри матлаби ташкили давлати тоҷикон (мустақил ё муҳтор) ҳуддорӣ мекунад; б) атрофиёни вай оид ба вазъи этникию миллии ҶМШСТ маълумоти саҳҳо ба ў пешкаш накардаанд ва ё такя ба маводи омоданамудаи сарварони ин кишвар, ки асосан туркгароёну ўзбекгароён буданд, бовару эътиомод намудааст.

Ҳаминро илова бояд кард, ки маводи ба В.И.Ленин пешниҳод гардида, аз ҷониби Турккомиссия [Комиссияи Туркистонии...] омода шуда буд, ки ба ҳайати он туркгароёну ўзбакгароённи ашаддӣ, аз қабили Т.Рисқулов ва гурӯҳи он шомил буданд ва меҳвари асосии таълимоти онҳоро ақидаю афкори «Туркистон ватани мардуми туркнажод» ташкил медод, таъсири амиқи ҳудро расонида буд.

Дар оғози соли 1924 пас аз доир шудани анҷумани КМ ҲҚР (б), ки масоили миллиро мавриди ҳаллу фасл қарор дода буд, ҳалли амалии тақсимоти миллию ҳудудии Осиёи Миёна сурат гирифт. 25 февраляи соли 1924 пленуми васеи КМ ҲҚ Бухоро масъалаи «Дар бораи тақсимоти Осиёи Миёнаи шӯравӣ дар заминаи нишонаи миллий бо чанд ҷумхурӣ» арзёбӣ намуд. Дар тезисҳои баррасии ин масъала, ки Бюрои иҷроии КМ ҲҚБ 10 мартаи соли 1924 ба тасвиб расонид, дар заминаи ҶҲШБ ташкили 2 ҷумҳурияи иттифоқӣ – Ўзбекистон ва Туркманистон пешниҳод гардидааст. Барои мардуми тоҷик, ки аз лиҳози төйдод

дар ин чумхурӣ ҷои аввалро ишғол мекарданд, ташкили вилояти Тоҷикистон дар ҳайати Ӯзбекистон дар назар дошта шуда буд. Ва тибқи ин қарор ба ҳайати вилояти Тоҷикистон танҳо ноҳияҳои Масҷоҳ, Қаротегин ва Ғарм дохил бояд мешуданд [БМҲ, 2-3]. Туркгароёну ӯзбакгароён бо ин қарори худ мучаддадан сабит соҳтани мешуданд, ки мақарри сукунати зичи тоҷикон танҳо ноҳияҳои кӯҳӣ буда, дар мавриди Бухоро, Самарқанд, Ҳуҷанд, Ӯропеппа, Водии Фарғона ва амсоли онҳо ба ҳайси макону буми аҷдодио феълии тоҷикон баҳс кардан ноҷоиз аст.

Масъалаи тақсимоти миллию ҳудудии Туркистон дар маҷлиси машваратии якҷояи КМ ҲҚ Туркистон ва Раёсати КИМ Туркистон мавриди баррасӣ қарор гирфт ва дар он оид ба ин масъала котиби масъули КМ ҲҚТ Абдулло Раҳимбоев маърӯза кард. Ба ҳама маълум аст, ки А. Раҳимбоев – тоҷик, зодай Ҳуҷанд буда, аз оғоз то анҷоми фаъолияти хеш шефтаю муబаллиги ғояи туркгароёнаю ӯзбакгароёна ба ҳисоб мерафт ва дар ин замина ба мардуми тоҷик хиёнати нобахшиданӣ кардааст. Вай яке аз сабабгарони асосии дар як давлат таҷаммӯъ нашудани мардуми тоҷик ва марзу буми тоҷикнишин ба шумор меравад. Мавсуф дар тарҷумаи ҳоли худ дар бораи камбудию навоқиси афкору ақоиди хеш ибрози назар мекунад, ки онҳо баёнгари фаъолияти хоинонаи вай нисбат ба тоҷик дар давраи тақдирсози таърихи навини тоҷик (1917-1929) ба шумор мeraванд [БМТ, 4-5].

Абдулло Раҳимбоев дар маърӯзai зикршудааш ба таври ҳулоса иброз медорад, ки «Осиёи Миёна аз лиҳози таркиби миллиаш кишварест, ки дар он миллатҳои асосиашро ӯзбекҳо, қирғизҳо ва туркманҳо ташкил мекунанд ва дар баробари онҳо баъзе ҳалқиятҳои кӯчак низ вуҷуд доранд (таъкиди мо – Т.В.)» [БМ, 6]. Бо ибораи муарриҳ Р.Масов, А.Раҳимбоеви тоҷик тоҷиконро ҳамчун миллат ба гурӯҳи «ҳалқиятҳои ҷудогонаи кӯчак» дохил мекунад ва бо ҳамин дар Туркистон тоҷиконро аз эҷоди ҷумҳурияи мустақил бенасибу маҳрум месозад.

Вай дар фаъолияти минбаъдаи худ ҳамчун шаҳси асосии роҳбариқунандай иқдоми тақсими ҳудудҳои миллии Осиёи Миёна (1924, 1929) «собитқадамона» ақидаи зикршударо ҳимоя

намуда, барои дар амал татбиқ намудани он «саҳм»-и муассир гузаштааст. Маҳз «садоқат» ва «муҳаббат»-и бепоёни вай ба ақоид ва гояи туркгарой ва ўзбекгарой ўро дар назди «устодон»-у «ҳаммаслаконаш», ки танҳо мавҷудияту турку ўзбекро дар Осиёи Миёна эътироф мекарданд, соҳиби «эҳтиром»-у «боварӣ» гардонида буд. Аз ин рӯ, туркгароёну ўзбекгароён А.Рахимбоевро дар амри тақсими миллию ҳудудии Осиёи Миёна (1924-1929) чун раҳнамою назариётчии асосии ин амр интихоб намуданд, ки вай дар ҳама ҷаласаю ҷорабинҳои расмии таъмили ин амр дар марказ ва маҳал барои татбиқи ақоиди туркгароию ўзбекгарой муборизаи беамон мебурд.

5 апрели соли 1924 Бюрои сиёсии КМ ҲҚР (б) маърӯзаи А.Рахимбоевро «Дар бораи Туркистон, Бухоро ва Ҳоразм (ташкили ҷумҳуриятҳои миллӣ)» муҳокима ва баррасӣ намуда, қарори даҳлдор ба тасвиб расонид ва асосан пешниҳоди ташкилотҳои ҳизбии Осиёи Миёнаро ҷонибдорӣ намуд. Вақте ки ин масъала дар маҷлиси Бюрои Осиёи Миёнагии КМ ҲҚР (б) бо якҷоягии БИ КМ ҲҚТ баррасӣ мегардид, гайри ҷашмдошт Раиси Нозирони ҳалқии ҶҲШБ Ф.Хоҷаев ва Усмон Ишонҳоҷаев ба мавзӯи тақдири тоҷикон даҳолат менамоянд. Ф.Хоҷаев ибороз медорад, ки «агар мо ба ин ҳалқ аз наздик ошно гардем, шоҳиди он мешавем, ки ин ҳалқ дар ихтиёри худ на ҳукумати хеш, на мактаб ба забони тоҷикӣ, ҳеч чиз надорад» ва пешниҳод мекунад, ки тоҷикони Осиёи Миёнаро дар як ҷумҳурий (муҳтор ва ё шакли дигар) муттаҳид намуда, онро тобеи Ҷумҳурии Ўзбекистон бояд кард ва оид ба ин матлаб бо кормандони тоҷик бояд машварат орост [БМ Ҳизбии ИМЛ, 30]. Ин матлабро шаҳсе изҳор медорад, ки гузаштагонаш тоҷики асили буҳорӣ буданд, вале худи ў бо таъсири туркгароён аз тоҷик будани худ даст қашида буд, шаҳсест, ки баъди Инқилоби Октябр дар Ҳукумати ҶҲШБ мақоми баландтарин – раиси Шӯрои Нозирони ҶҲШБ-ро ба ўҳда дошт ва барои аз байн бурдани тоҷик ҳамчун миллати асилу таҳҷоиу қӯҳантароҳиҳо ва забони он – забони тоҷикӣ, ки таърихи беш аз ҳазорсолаи анъанаи забони давлатиро доро буд, чиҷду ҷаҳд ва талоши хоинона кардааст. Ҳамин нуктаро маҳсус бояд кард, ки бо иштирок ва саҳми бевоситаи вай баъди инқилоб ва ташкили ҶҲШБ забони

точикиро, ки дар тўли садсолаҳои зиёде чун забони давлатии аморати Бухоро шинохта шудаю амал мекард, баъди 2 сентябри соли 1920, яъне баъди таъсиси ЧХШБ, онро аз маснади амалкардаш – забони давлатӣ маҳрум соҳтанд ва бар ивази он забони ўзбакиро – забони расмию давлатии ин чумхурӣ муқаррар намуданд. Ҳамин тавр, забони тоҷикӣ ба таври расмӣ дар ЧХШБ аз истифода боздошта шуд ва дар ҳамаи соҳаҳои амалкардаш бар ивази он забони ўзбакӣ ба таври маҷбурий ҷорӣ гардид.

Барои ҳалли масъалаи тақсими ҳудудҳои миллии Осиёи Миёна зарурати ташкил ва таъсиси комиссияи маҳсус аз ҳисоби намояндагони ҳалқҳои Осиёи Миёна, ки ба тақсими ҳудудҳои миллӣ манфиатдор мебошанд, ба миён омад. Ба ҳамин мақсад Комиссияи маҳсуси Бюрои Осиёи Миёнагии КМ ҲҚР (б) ташкил карда шуд, ки аз се зеркомиссия иборат буд: ўзбекӣ, қазоқӣ ва туркмани [Масов, 35]. Дар мавриди тоҷикон ба мувофиқа омаданд, ки дар зеркомиссияи ўзбекӣ як намояндаи ҳалқи тоҷик – Ч.И момов ворид карда шавад.

Баҳс ва талошҳое, ки зимни ҷаласаҳои Комиссияи Бюрои Осиёи Миёнагии ҲҚР (б) сурат гирифт, ба он оварда расонид, ки ба ҳудуди Вилояти Тоҷикистон Помир ва Вилояти Кӯлоб низ доҳил карда шуданд. 28 маи соли 1924 КИМ умуми Бухоро қарор кард, ки давлати тоҷикон дар заминаи Бухорои Шарқӣ таъсис карда шавад, зеро дар ин минтақа асосан тоҷикон сукунат доранд. Дар қарори ин мақомот омадааст, ки «Азбаски дар Бухорои Шарқӣ ҳолати фавқулодда бартараф карда шудааст, фаъолияти Комиссияи диктатории фавқулоддаи Бухорои Шарқӣ қатъ карда шуда, бар ивази он Кумитаи Икроияи Бухорои Шарқӣ бо маркази Душанбе ташкил карда шавад» [Масов, 35].

Дар рӯзҳои аввали сентябрисоли 1924 Анҷумани аввалини Шӯроҳои Бухорои Шарқӣ доир гардид. Маҳз дар ҳамин анҷуман бо назардошли тоҷик будани аксарияти аҳолии ин кишвар қарор намуданд, ки забони тоҷикӣ чун забони расмии коргузорӣ ва забони давлатии Бухорои Шарқӣ қабул ва эътироф карда шавад.

Фақат се рӯз пеш аз оғози мубоҳисаи атрофи сарҳаду марзи Вилояти Автономии Тоҷикистон зеркомиссияи тоҷикон бо овози машваратӣ дар ҳайати Ч.Имомов, А.Ҳочибоев, М.Сайдҷонов ба ҳайати комиссияи тақсимоти ҳудудҳои миллӣ дохил карда мешаванд. Табиист, ки онҳо дар тӯли се рӯз наметавонистанд ҳамаи асноди лозима ва пешниҳодшударо аз ҳуд ва ҳазм намоянд. Аз ин рӯ, онҳо дар атрофи ҳалли масоили ҳудудҳои воқеии тоҷикнишин, марказҳои илмию фарҳангии онҳо, ҳалли марзу буми тоҷикон ва амсоли онҳо ба ғалатҳои азим ва нобахшиданӣ роҳ доданд. Ҷои таассуф аст, ки аъзои зеркомиссияи тоҷики Комиссияи тақсимоти ҳудудҳои миллӣ эҳсоси амиқ накарданд, ки тақсимоти соли 1924 барои тақдири минбаъдаи ҳалқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла, тоҷикон ва амалкарди забони тоҷикӣ аҳамияти бузургро дорост. Ва агар дар ин амр ғалате рух дидҳад, оянда ва ояндагон онро ислоҳ ва ё таҳрир карда наметавонанд. Аз ҳамин нуқтаи назар усули пешгирифтаи аъзоёни комиссия дар мавриди мавзеъҳои таърихии сӯкунати тоҷикон ва онро ба Бухорои Шарқию Бухорои Фарбӣ чудо кардани онҳо, инчунин бо сабабҳои номатлуб дар заминаи Бухорои Шарқӣ ташкили Вилояти муҳтори Тоҷикистон ва ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон мустақиман тобеъ намудани Бухорои Фарбӣ, Самарқанд ва Вилоятҳои Фарғона, ки тоҷикон аҳолии асосии онҳоро ташкил медиҳанд, ғалати маҳзи онҳо ба шумор меравад. Ба ақидаи А.Ҳочибоев, «тоҷиконе, ки дар ҳудуди Бухорои Фарбӣ, вилоятҳои Самарқанд ва Фарғона умр ба сар мебаранд, аз лиҳози хочагидорӣ ва ҳам роҳбарии маъмурӣ ба ӯзбакҳо алоқаманд мебошанд, аз ин рӯ, онҳоро ба вилояти муҳтори Тоҷикистон, ки дар заминаи Бухорои Шарқӣ ташкил карда мешавад, якҷоя намудан имконнопазир аст» (8,42). Онҳо дар мавриди Ҳучанд, Конибодом, Исфара, Сух, Ашт, Чуст, ки бо эътирофи ҳудашон дар ин шаҳру ноҳияҳо аксарияти томи аҳолиро тоҷикон (аз 95 то 100 %-и аҳолии ин ҷойҳоро) ташкил медиҳанд, «танҳо ин мавзеъҳо аз Бухорои Шарқӣ аз лиҳози ма-софа бисёр дур мебошанд, ки ин барои дар як вилоят пайвастагни онҳо ва робита барқарор кардан ба мушкилот оварда мера-сонад» [Масов, 43]. Ақидаи Бюрои ӯзбакӣ айнан ба ақидаи зеркомиссияи тоҷикии Бюрои ӯзбакӣ якнаво ва якхела мебошад

ва ин маънии онро дорад, ки зеркомиссияи точикӣ зери фишори Бюрои ӯзбакӣ амал мекард. Ба ақидаи аъзои Бюрои ӯзбакии Комиссияи Бюрои Осиёи Миёнагии КМ ҲҚР (б) Исломов, «...точикон асосан дар шаҳрҳо ва қисман дар ноҳияҳои Кӯҳистони ҶҲШБ ва ҶМШСТ маскун мебошанд. Муттаҳид кардани ҳамаи точикон дар як маркази маъмурӣ аз лиҳози хусусиятҳои хоси ҷуғрофию иқтисодии Туркистону Бухоро имконнопазир мебошад» [Масов, 46-47].

Дар ҷараёни мунозираҳо намояндагони қазоқҳою қирғизҳо борҳо барои таъмин намудани адолати таъриҳӣ нисбат ба точикон бо намояндагони ӯзбак баҳсу мунозираҳо мекунанд ва бо таассуф иброз мекунанд, ки намояндагони точикон «худашон аз он марказҳои аз ҷиҳати иқтисодию фарҳангӣ тараққикарда, ки қонунан ба онҳо марбут мебошанд, ба осонӣ бидуни азоби вичдон даст мекашанд ва онҳоро ба Ӯзбекистон тақдим мекунанд. Барои худашон бошад танҳо мавзеъҳои дурдаст (бо ибораи намояндаи қазоқ – Ҳоджанов «фақат қуллаҳои кӯҳ»)-ро интихоб мекунанд» [Масов, 47]. Ё мисоли дигар: Дар ҷараёни баҳс зимни ҷаласаи Бюрои ӯзбакии оид ба тақсимоти миллӣ бо иштироки Ф.Хочаев, Сегизбаев, А.Ҳочибоев, Ч.Имомов, А.Раҳимбоев маъсалаи вилояти Ӯротеппа матраҳ мегардад ва А.Раҳимбоев пешниҳод мекунад, ки ин мавзеъ ба ҳайати Ҷумҳурияи мустақили Ӯзбекистон ба пуррагӣ монда шавад. Намояндаи қирғизҳо Сегизбаев бошад дар баромади хеш ҷиддан талаб мекунад, ки Ӯротеппа ба пуррагӣ ба ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикстон ворид карда шавад [Масов, 49-50]. Раиси маҷлис раиси бюрои Осиёи Миёнагии КМ ҲҚР (б) И.А.Зеленский баъди баррасии лоиҳаи пешниҳодкардаи аъзоёни зеркомиссияи тоҷикии комиссияи тақсимоти ҳудудҳои миллӣ суоле матраҳ месозад, ки «кӣ тарафдори лоиҳаи пешниҳодкардаи точикон?» ва бадеҳатан С.Ҳоджанов (намояндаи қазоқҳо) иброз медорад: «ӯзбакҳо» [Масов, 50]. Намояндаи қазоқҳо С.Ҳоджанов бо зикри як қалима нишон медиҳад, ки лоиҳаи пешниҳодкардаи точикон беш аз ҳама манфиати ӯзбакҳоро баён мекунад, зеро:

а) ҳамаи марказҳои илмию фарҳангии точикон, аз қабилии Бухоро, Самарқанд, Водии Сурхандарё, Хуҷанд ва мавзеъҳои

точкнишини Конибодом, Исфара, Ашт, Сух, Чуст ва амсоли онҳо бо баҳонаи он, ки ба Бухорои Шарқӣ аз лиҳози иқтисодию маъмурӣ, инчунин мавҷуд набудани робитаҳои заминию осмонӣ (яъне мавҷуд набудани роҳҳо ва хати сайр), мустақиман ба Ҷумҳурии Ӯзбекистон доҳил гардиданд;

б) вилояти Мухтори Тоҷикистон дар заминай Бухорои Шарқӣ ва баъзе ноҳияҳои тоҷикзабон (аз ҷумла водии Зарафшон бо Панҷакент ва Ӯротеппа бо як гурӯҳ ноҳияҳои атроғи он) ташкил бояд шавад, ки аз лиҳози соҳтори давлатдорӣ тобеи Ҷумҳурии Ӯзбекистон мебошад.

6 сентябри соли 1924 сарҳади Вилояти Мухтори Тоҷикистон дар шакли ниҳоияш дар ҷаласаи комиссияи ҳудудӣ ва 7 сентябр дар Бюрои Осиёи Миёнагии КМ тасдиқ карда шуд. Асноди расмии татбиқи тақсимоти миллию ҳудудии Осиёи Миёна 15-16 сентябри соли 1924 дар сессияи фавқулодддай КИМ Туркистон ва 19 сентябри ҳамон сол дар Анҷумани (Қурултой) панҷуми умуми бухорои Шӯроҳо қабул гардид.

5 октябр соли 1924 Комиссияи миллии тоҷикон бо ҳоҳиши дар Помир ташкил карданни вилояти автономӣ ва онро ба Тоҷикистон тобеъ намудан ба Бюрои Сиёсии КМ ҲҚР (б) муроҷиат кард. 11 октября соли 1924 ҷаласаи гайринавбатии Бюрои сиёсии КМ ҲҚР (б) маърӯзаҳо ва пешниҳодҳои мақомоти хизбӣ ва шӯравии ҷумҳурияҳои Осиёи Миёна оид ба тақсимоти миллию ҳудудӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтанд. Бюрои Сиёсии КМ ҲҚР (б) зарур шуморид, ки бар ивази вилояти мухтори Тоҷикистон Ҷумҳурии мухтори шӯравӣ дар ҳайати Ҷумҳурии Ӯзбекистон ташкил карда шавад.

14 октября соли 1924 сессияи дуюми умумирассиягии КИМ қарори КИМ ҶМШСТ «Оид ба тақсимот»-ро тасдиқ намуд, ки мувоғиқи он ба ҳалқи тоҷик имконият дода шуд, ки Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистиро ташкил намояд. 26 июня соли 1924 пленуми КМҲҚР (б) масъалаи тақсимоти миллию ҳудудии Осиёи Миёнаро муҳокима кард. 27 октября соли 1924 сессияи дуюми КИМ ИҶШС қарори КИМ ҶМШСТ, анҷуманҳои V Умуми бухорӣ ва V-уми Умумиҳоразмиро тасдиқ намуда, пешниҳоди сессияи дуюми КИМ ҶФШСР-ро оиди тақсимоти миллию ҳудуди Осиёи Миёна ва ташкили ҶШС

Ўзбекистон, Туркманистан, ЧМШС Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон, ВА Қара-Қирғиз (Қирғиз) дар ҳайати ҶФШСР ва Қара-Қалпоқ дар ҳайати ЧМШС Қазоқистон қаноатбахш намуд. Ҳамин тавр, дар натиҷаи тақсимоти ҳудудҳои миллии Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар ин минтақа чумхуриятҳои нав ба вучуд омаданд.

Дар амал татбиқ намудани амри тақсимоти ҳудудио миллӣ дар Осиёи Миёна аҳамияти калони таъриҳӣ дошт. Ин иқдом дар навбати худ барои ҳалқи тоҷик, ки баъди Инқилоби Октябр дар Осиёи Миёна аз ҳама ҳуқуқҳои худ маҳрум гардида буд, аҳамияти хосаро дорост. Новобаста аз он, ки як қисмати мавзеъҳои таъриҳан барои тоҷикон марзу буими аҷдодӣ ба шумор мерафтанд ва шиносномаи миллати тоҷик буданд, мустақиман дар натиҷаи муборизаҳои ноҷавонмардони туркгароёну ўзбакгароёни бегонаю худӣ ба Ҷумҳурии Ўзбекистон мансуб дониста шуда бошанд ҳам, тоҷикон ва дӯстони воқеии онҳо тавонистанд сабит созанд, ки мардуми тоҷик ва забони тоҷик дорои таърихи беш аз ҳазорсола буда, фарҳангту тамаддуни оламгирро соҳиб аст ва ҳеч гоҳ онҳо, тавре ки туркгароён иддао мекунанд, туркони бо таъсири забон ва адабиёти форсии тоҷикӣ тоҷикшуда нестанд, балки аз қадимулайём тоҷик буданд ва тоҷик мемонанд.

Тазаккур бояд дод, ки дар амал татбиқ намудани амри тақсимоти ҳудудҳои миллӣ ва дар натиҷаи он таъсиси чумхуриҳои мустақилу муҳтор ва вилоятҳои муҳтор (соли 1924) масъалаҳои баҳсноки миллию забониро ба пуррагӣ ҳаллу фасл карда натавонистанд. Бисёр нуктаю масъалаҳои баҳснок, аз ҷумла, ба ҷумхуриҳои дигар нодуруст доҳил намудани марзҳои таъриҳан тоҷикнишин ва ҳуқуқи қонунии онҳоро дар мавриди истифодаи забони модарии хеш поймол намудан ва амсоли онҳо, ҳалли худро ба пуррагӣ дарнаёфтаанд. Маҳз бо назардошти камбудию навоқиси дар амри тақсимоти ҳудудҳои миллӣ мавҷуда раиси Бюрои Осиёи Миёнагии КМ ҲҚР (б) оид ба тақсимоти ҳудудио миллии Осиёи Миёна ба таври расмӣ дар анҷоми ин амр иброз медорад, ки «қадамҳои аввалин, ки дар мавриди гузаронидани тақсимоти ҳудудио миллӣ ва таъсиси чумхуриҳои миллӣ, гузаштем, онро мо ба сомон расонидем. Ин

корро ба шакли мусаввада омода намудем, дар он бисёр нуктаҳо ба назар гирифта нашудаанд, ин амр ба воситаи табар ичро карда шудааст» [Варейкис; Зеленский, 1924].

Пас аз анҷоми тақсимоти миллию ҳудудии Осиёи Миёна масъалаи миллий ва амалкарди забони тоҷикӣ мавриди баҳсу мунозараҳои шадид қарор гирифта ва тавре ки дар боло борҳо тазаккур додем ин сабабҳои айниро доро буд. Раиси КИМ ҶМШС Тоҷикистон А. Муҳиддинов ибрози назар мекунад, ки тоҷикон дар Осиёи Миёна ягона ҳалқи најоди ҳиндӯаvrupoy буда, забони он дар Афғонистон, Эрон забони давлатӣ мебошад ва ба он миллионҳо нафар одамон дар Ҳиндустон, Покистон, Ҳитой гуфтугӯ мекунанд ва то ба ҳол забони илм, адабиёт қарib дар тамоми қисмати Шарқ ба шумор меравад. Агар ҳамин сифатҳои забони тоҷикӣ дар оғози амри тақсимоти миллию ҳудудӣ ба инобат гирифта мешуд, Тоҷикистон на ҷумҳурии муҳтор, балки ҷумҳурии мустақил ташкил мегардид [БМҖТ(а), 14]. Баъди таъсиси ҶМШС Тоҷикистон, тавре ки қаблан зикр намудем, як гурӯҳ мавзеъҳои воқеан тоҷикнишину марказҳои фарҳангию маданий тоҷикон, аз қабили Бухоро, Самарқанд, Ҳуҷанд ва амсоли онҳо мустақиман ба ҶШС Ӯзбекистон дохил гардианд, ки сиёсати ӯзбакиунонии тоҷикон ба ҳайси сиёсати давлатӣ дар ин ҷумҳурий амал мекард. Аз маълумоти пешниҳод-кардаи рӯзномаи «Правда Востока» аз таърихи 30 августи соли 1926 бармеояд, ки дар Ӯзбекистон барои 500 ҳазор аҳолии тоҷикзабон 12 мактаб хизмат мерасонидааст. Дар Самарқанд, Бухоро ва Ҳуҷанд, ки қисмати асосии аҳолиашонро тоҷикон ташкил мекарданд, ягон мактаби тоҷикӣ ва ё ҳонаи бачагона, ки ба забони тоҷикӣ амал кунад, вучуд надоштааст [Масов, 72]. Маводи матбӯъ ва номатбӯї бойгонӣ, инчунин маводи рӯзномаю маҷаллаҳо, ки ҳамон солҳо (соли 20-ум) ба чоп расидаанд, баёнгари онанд, ки баъди тақсими ҳудудҳои миллий вазъияти тоҷикон ва амалкарди забони тоҷикӣ дар Ҷумҳурии Ӯзбекистон рӯ ба беҳбудӣ наниҳод. Баръакс, дар ҶШС Ӯзбекистон сиёсати ӯзбакгарӣ ва зимни он сиёсати ӯзбакиунонии тоҷикон ва ба дараҷаи нестӣ расонидани амалкарди забони тоҷикӣ амалӣ мегардид ва онҳо барои татбиқи ин амр аз ҳама гуна васоит бархурдор мешуданд. Онҳо пеш аз ҳама амалкарди забони тоҷикиро

дар мактабҳо танг ва ба дараҷаи нестӣ мерасониданд ва бар ивази он ба таври маҷбурий дар мактабу маориф забони ўзбакири барои тадриси тоҷикон ҷорӣ мекарданд. Ўзбакгароён бо ин амали худ сабит соҳтани мешуданд, ки Ўзбакистон ин макони ўзбакон аст. Масалан, муаллифи мақолаи «Тоҷиконро чӣ хел фиреб медиҳанд» Рустам («Овози тоҷик», №74, 20-уми декабряи 1925) дар бораи сафари худ ба Бухоро менингорад, ки бо амири тақдир дар ҷойхона ба як гурӯҳ мактаббачагон ошно мешавад, ки байни ҳамдигар ба забони тоҷикӣ гап мезананд ва гуфтугӯи онҳо ба забони тоҷикӣ нишони тоҷик будани онҳост. Вале муаллифи мақола барои итминон пайдо кардан аз онҳо суол мекунад: «Шумо тоҷикед ё ўзбак?». Онҳо ҷавоб медиҳанд, ки «Мо худ тоҷикем ва ҳатто ягон қалима ба забони ўзбакӣ намефаҳмем. Ҳоло як сол мешавад, ки мо дар мактаби миёна ба ўзбакӣ меҳонем, лекин то ба ҳол ба ўзбакӣ ҳонда наметавонем. Муаллимоне, ки дар Туркия таҳсил кардаанд ба мо мегӯянд, ки Шумо ўзбакед, бояд ҳар як қас худашро ўзбек ҳонад, зеро дар Ўзбекистон зиндагӣ мекунем. Агар Шумо худро тоҷик ҳонед, ҳамон лаҳза ба Душанбе бадарга карда мешавед (таъкиди мо – Т.В.)» [Масов,135-136]. Айни ҳамин амал, яъне зӯран ўзбак қаламдод кардани тоҷик аз ҷониби ўзбакгароён дар мақолаи А.Алиев оварда шудааст. Ў менависад, ки «Ҳар қас ба забони ўзбакӣ хуб ошно аст ва лаҳҷаи ўзбакиро хуб медонад, метавонад ба хубӣ бубинад, ки ҳалқи Бухоро агарчи биҳоҳанд, ки ба ўзбакӣ ҳарф бизананд боз наметавонанд. Аслан забони ҳалқи Бухоро бо ўзбакӣ гӯё намегардад. Тамоми ҳандаи кор дар ин ҷо аст, ки ин ҳалқе, ки ҳеч наметавонанд ба ўзбакӣ ҳарф бизананд, ўзбак номида мешавад» [Алиев,16].

Барои исботи фикри боло муаллиф мисоле меорад, ки дар он амали инкори забони тоҷик ва миллати тоҷик бисёр боварибахш нишон дода шудааст. Вай менависад: «Масалан, як зане аз ҳалқи Бухоро меҳост ба мактаби ҳодимони шӯроии Бухоро доҳил шавад. Дар вақти қабул кардан мо аз ўпурсиDEM, аз қадом миллат аст. Ҷавоб дод, ки ўзбак. Ба забони ўзбакӣ пурсиDEM: - Чанд сол доред? Ба забони тоҷикӣ гуфт: Бистсолаам. Мо пурсиDEM: - Ҷаро ба ўзбакӣ ҳарф намезанд? Ҷавоб дод: - Ман ўзбакиро намедонам. ПурсиDEM: - Шумо, ки ўзбакиро на-

медонед, чаро худро ўзбак мешуморед? Бо тамоми тундй чавоб дод, ки чун дар Ўзбекистон зиндагӣ мекунам, ба ҳамин сабаб ўзбак ҳастам.

Ин зан чанд моҳ дар курс иштирок намуд. Дар вақти имтиҳон хостем бидонем, чӣ навъ тараққӣ кардааст, бо ҳамон тундии чанд моҳ пеш чавоб дод, ки чун тамоми дарсҳо ба забони ўзбекӣ дода мешуд, ман ҳеч чиз намефаҳмидам (таъкиди мо – Т.В.)» [Алиев, 16].

Ё мисоли дигар, ки амали ўзбакгароёну туркгароёнро бисёр сарҳо нишон медиҳад, событ месозад, ки онҳо вазифаи аввалиндарачаи худро дар аз байн бурдани номи тоҷик чун ҳалқу миллат мебинанд: «...як талабаи тоҷик ... ариза ба қумитаи вилоятӣ медиҳад, ки маро барои таҳсил ба РАБфак - САГУ бифиристед. Аввал ўро намефиристанд. Баъд аз илтимосҳои зиёде розӣ ба фиристодани ў мешаванд. Вақте ки ин талаба анкета (варакаи суол) пур карда, барои тасдиқ ба қумитаи вилоятӣ меоварад, котиб-чавобгар мебинад, ки талаба худашро тоҷик (!) навиштааст. Чаноби котиб аз ин воқеа дилгир шуда, қалами сурҳро бардошта, ба ласти мубораки худаш қалимаи тоҷикро хат зада, ба ҷояш ўзбак (!) навишта, баъд анкетаро тасдиқ мекунад (таъкид мо – Т.В.)» [Алиев, 16].

Ўзбакгароёну туркгароён аз қалимаи тоҷик ва забони тоҷикӣ тарсу ҳароси бузурге доштанд ва ин барҳӯрд аз рӯзе, ки ба сари таҳти ҳукмронӣ нишастанд, пайваста ҳамрадифи амали онҳо қарор дошт. Дар робита ба ин назари Аббос Алиев, ки шоҳиди бисёр ҳодисаҳои нодир дар мавриди туркгароёну ўзбакгароён дар Бухорои то тақсимоти ҳудудиу миллӣ ва баъди ин амр (с.1924) буд, басе ибратомез аст. Вай дар мавриди ҷавоб додан ба суоли «чаро қабоили турк дар ҳукуматҳои эҷод-кардаи ҳуд забони модарии хешро забони давлатӣ қарор надода, забони порсӣ (тоҷикӣ)-ро забони давлатӣ таъин карданд?» ҷавоб медиҳад, ки:

а) «...ҳукумати амирӣ тарафдори миллали мазлум набуда ва намехост, ки ҳар як миллат баробар бошад. Лекин амирони манғит медонистанд, ки онҳо барои мамлакати Бухоро бегонаанд...»;

б) «Хукумати амирӣ ба хубӣ медонист, ки аксарияти халқи мамлакат, алалхусус, халқи Бухоро тоҷиконанд. Амиро ни манғит медонистанд, ки дар ин сарзамин порсҳо барои истиқлоли забон ва адабиёти худашон солҳои дарозе бо туркҳо, арабҳо ҷангига, хун рехтаанд. Барои ин ки ҳукумати амирро халқи маҳаллӣ бегона нашуморад ва ҳучум карда, онро маҳв нақунад, амiron ба забони халқи маҳаллӣ забони тоҷикӣ ҳарф мезананд ва барои он ки халқро беҳтар ба худ бибандад, забони тоҷикиро забони давлатӣ қарор дода буданд (тъкиди мо – Т.В.)» [Алиев, 16].

Дар робита ба матолиби дар тӯли садсолаҳо, баъди пош ҳӯрдани давлати тоҷикон – Сомониён ва онро иваз намудани сулолаю салтанатҳои туркию манғитӣ дар марзу буми тоҷикнишин Ҳурсону Мовароуннаҳр, новобаста аз ин ки давлатдорону садрнишинон туркон бошанд, vale забони форсии тоҷикӣ бемайлон ба ҳайси забони давлатию коргузорӣ эътироф гардидаю амал мекард. Солҳои охир дар баъзе нигоштаҳои олимони ҷомеашиноси мо, аз ҷумла файласуфон оид ба амалкарди забони тоҷикӣ баррасии тоза сурат мегирад ва то ҷое дар онҳо баҳои субъективӣ афзалиятнок ба назар мерасад. Файласуф И.Ш.Шарипов яке аз он олимонест, ки ин усули арзёйӣ ва баррасиро ҷонибдорӣ мекунад. Ба ақидаи эшон, «дар асарҳои олимони таъриҳшиноси ватанию аврупой қайдҳои сайёҳон, мардумшиносон, бостоншиносон, шоирону адибон дар бораи як зуҳуроти беназiri таъриҳӣ, яъне дар системаи идораи давлату давлатдорӣ ва муносибатҳои сиёсии байни давлатии туркону муғулон таври васеъ мавриди истифода қарор доштани забони тоҷикию форсии дарӣ ҳарф мезананд. Ин падида дар ҳақиқат бемисл аст (тъкиди мо – Т.В.)» [Шарипов, 2005]. Муаллиф дар баробари эътироф кардани «бемислии ин падида», яъне забони давлатӣ ва дафтардорӣ будани забони форсии тоҷикӣ дар ҳамаи давлатҳои таъсиснамудаи туркӣ дар марзу буми собиқ давлати Сомониён дар навбати худ ин падидаро ба таври хеш арзёйӣ мекунад, ки то андозае ба назари мо ташреҳталаб менамояд. Ба назари файласуф, «Ба вуҷуди ҷой доштани ин падидаи беназир, ба фикри шаҳсии ман, барои бунёди истиқлолияту ҳокимиюти сиёсии тоҷикон ва давлатдории онҳо,

ин падида омили муайянқунанда ва ҳалкунанда буда наметавонист», «...ингуна ҳарфзанихо ба сифати як андешаи «тасаллидиҳанда», як навъ «ҷуброни» алам, чун сӯзу гудози ботинӣ барабар аз даст додани истиқлолияти сиёсию давлатии тоҷикон баён карда мешаванд. Зоро вазифаи функционалии забон ба мустаҳкам гардидани ҳукмронии сиёсии таъсисёфтai турку муғулон равона гардида буд (таъкиди мо – Т.В.)» [Шарипов, 2005]. Чунин муҳокимаронии муаллиф қасро ба андеша ҳидоят мекунад, зоро: а) муаллиф, аввалан эътироф мекунад, ки амалкарди забони тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатию дафтардории давлатҳои туркнажоду манғитӣ «падидаи беназир» аст ва ба назари мо низ ин падида нишонаи мақому манзалати шоёнро соҳиб будани забони тоҷикиро нишон медиҳад. Аз ҷониби дигар ин падида баёнгари дорои серсоҳа будани амалкарди забони тоҷикӣ мебошад; б) забон барои истиқлолияту ҳокимиияти сиёсӣ «омили муайянқунанда ва ҳалкунанда» шуда наметавонад гуфтани файласуф як навъ муаммоангез ба назар мерасад. Истиқлолият ва забони ҳалқ (миллат) бо ҳам алоқаи зич доранд. Забон барои томияту пуррагии истиқлолият омили ҳалкунанда ба шумор меравад. Вақте ки ҳалқ истиқлолияти сиёсиро ба даст овард, ҳамвора ба он забони вай низ истиқлолияти томро дар соҳаҳои асосии амалкарди хеш соҳиб мегардад. Махз дар ҳамин замина дар бораи истиқлолияти том сухан кардан имконпазир аст; в) забон ва маҳбубияту машҳурияти вай барои истиқлолият меъёри асосӣ ба шумор меравад ва он барои бедор кардани ҳисси огоҳии миллию ҳалқӣ саҳми беандоза бузургро ичро менамояд; г) бар илова забон падидаи синғӣ набуда, вай новобаста аз синғҳои дорою камбағал, ҳукмрону заҳматкаш, ғолибу мағлуб ва амсоли онҳо вазифаҳои иҷтимоии хешро ба сомон мерасонад. Барои забон муҳимтарин вазифаи иҷтимоӣ таъмини муюширати соҳибони забон ва ё одамон ба шумор меравад ва дар он замина гурӯҳе ё қишире аз аҳолӣ дар истифодаи забон бартариятро доро намебошад. Аз ин нуқтаи назар таъкиди файласуф И.Ш.Шарипов дар мавриди «...вазифаи функционалии ин забон ба мустаҳкам гардидани ҳукмронии сиёсии таъсисёфтai турку муғулон равона гардида буд» то андозае амалкарди воқеии забони тоҷикию форсию дариро ошкоро

намесозад, зеро: аввалан тавре ки зикр намудем, забон ва ичрои вазоифи иҷтимоии он ба синфҳо ва ё худу бегона иртибот надорад, балки дар ҳама ҳолат забон барои таъмини вазифаи асосии иҷтимоиаш – таъмини муюширати одамон хидмат менамояд; сониян, «вазифаи функционалии ин забон» истилоҳи ғалат аст, зеро функция ва вазифа тавъам як маъно ва мафхумро ифода мекунанд, ба маврид мебуд, агар муаллиф бар ивази функционалий иҷтимоиро ба кор мебурд, дар он сурат истилоҳ шакли дурустро мегирифт, яъне вазифаи иҷтимоӣ. Ҳадафи муаллиф низ айни ҳамин матлаб аст.

Паст задани саҳму мақоми забони тоҷикӣ дар аҳди салтанату ҳукмронии туркон, ки баъди ба мағлубият дучор гардидани давлати мутамаркази тоҷикон – Сомониён қариб дар тӯли ҳазор сол дар марзу буми Ҳурросону Мовароуннаҳр ва умуман тоҷикнишин (ба маънои васеъаш) давлатҳои зиёдеро ташкил дода буданд, набояд шоистаи таҳсин ва ифтихор бошад. Онҳое, ки ин вазифаи иҷтимоии забони тоҷикӣ ва амалкарди онро ба таври нав арзёбӣ мекунанд, иброз менамоянд, ки «...аз васеъ истифода шудани забони тоҷикӣ-форсӣ дар системаи таъсисёфтai сиёсӣ ва соҳторҳои идораи давлатии турку мугул «хурсанд» бошем ҳам, ин падида вазифаи функционалии хешро ҳамчун хизматгору иҷроқунандай иродai сиёсии мансабдорону ашрофони замон, ҳамчун воситаю олоти таъриifu тавсифи ноинсофона ва мадҳу ситоиши кирдорҳои хунини ҳокимони турку мугул ва дар айни замон, воситаю гумроҳ кардану дар мутеии гуломона нигоҳ доштани мардуми бумии тоҷик анҷом медод (таъкиди мо – Т.В.)» [Шарипов, 2005]. Тавре ки аз иқтибос бармеояд, дар давраи салтанати туркон забони тоҷикӣ (форсӣ, дарӣ) ба ҳайси забони давлатию коргузорӣ амал мекард. Иловатан вай қариб дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ мавриди истифода қарор дошт. Магар ин маҳбубияту маъруфияти забони тоҷикӣ нест, агар ҳамин тавр бошад, пас чаро мо амалкарди забонамонро дар соҳаҳои гуногуни иҷтимоии давлатҳои туркию мугулию манғитӣ мазаммату сарзаниш менамоем. Агар иқтибоси фавқро мавриди баррасии воқеӣ қарор дихем ба натиҷаҳои зер омадан имконнозазир аст:

а) «забонро хизматгору ичрокунандаи иродай сиёсии мансабдору ашрофони замон» маънидод кардан то чое моро ба назарияи «синфӣ будани забон» махлут месозад, ки дар илми забоншиносӣ ғалат будани ин назария кайҳо собит шудааст;

б) забонро «ҳамчун воситаю олоти таърифу тавсифи ноинсофона ва кирдорҳои хунини ҳокимони турку муғул ва дар айни замон, воситаи гумроҳ кардану дар мутеи гуломона нигоҳ доштани мардуми бумии тоҷик» қаламдод намудан тақозои инсофро ба кас ҳидоят меқунад. Вазифаи забон тасвир кардани ҳаёт бо тамоми нозукиҳояш ба ҳисоб меравад ва барои вай тасвири ҳокимону мазлумон, факру дорӣ, қаҳрамонию хунхорӣ ва амсоли онҳо тафрика надорад.

Ўзбакгароён, ки баъди таъсиси ҷумҳурияи Ўзбекистон бар ивази туркгароён ба сари кор омаданд, ҳадафи асосии хешро дар он медианд, ки номи тоҷик ва забони тоҷикро аз байн бардоранд. Ба ин мақсад онҳо, пеш аз ҳама, тоҷиконро маҷбури барои хондан дар мактабҳои ўзбакӣ вобаста намуданд; ба забони ўзбакӣ дар ҳама ҷо таълимро ҷорӣ карданд; забони ўзбакиро забони воҳиди давлатӣ таъин карданд; истифодаи забони тоҷикиро дар ҳамаи соҳаҳои истифодааш мамнӯъ сохтанд; кӯшиш намуданд, ки микдори тоҷиконро дар асноди оморӣ ба дараҷаи нестӣ расонанд ва ғайра. Онҳо ин амали ҳудро дар мадди аввал дар марказҳои таъриҳӣ, фарҳангӣ ва илмию мадани тоҷикон – Самарқанд, Бухоро, Ҳучанд ҷорӣ карданӣ шуданд ва муваффақ ҳам гардианд. Маҳз ҳамин ҷабру ситами миллатгароии ўзбакгароён сабаб гардид, ки дар атрофи ин масъала мақолаю маводи зиёде перомуни бедодгарию таъқиби миллию забонии онҳо ба мақомоти ҳамонвақтаи шӯравӣ ирсол гардад, ки асли онҳо то ба имрӯз дар бойгониҳои марказиву вилюятӣ (Москва, Душанбе, Бадаҳшон, Ҳучанд ва ғайра) ҷой доранд ва аз онҳо иддае аз ҷониби муаррихи варзида Р.Масов ба табъ расидаанд [Масов, 135].

Дар ҳамин давра дар Ўзбекистон шиорҳоеро дар мавзеъҳои тоҷикнишин тез-тез ўзбакгароён ба забон меоварданд, ки «тоҷик бояд дар Тоҷикистон сукунат дошта бошад!», «Ўзбекистон ин макони ўзбакҳост!». Агар тоҷике ё гурӯҳи тоҷикон дар мавриди ҳукуқҳои миллию забониашон баҳс ме-

карданد ва ҳалли онро матраҳ месохтанд, аксаран ўзбакгароён ба онҳо барҳўрди забонӣ менамуданд, ки агар шумоён даъвои тоҷик буданро дошта бошед, метавонед ба Тоҷикистон равед, ватану марзи тоҷикон – Тоҷикистон аст. Масалан, дар Самарқанд клуби занона ифтитоҳ мегардад, ки аксарияти аъзои онро тоҷикзанону тоҷикдуҳтарон ташкил медоданд. Аз ин рӯ, пешниҳод карда мешавад, ки дар клуб сӯҳбатҳо ба забони тоҷикӣ доир гардад, масъули клуб зане бошад, ки забони тоҷикиро хуб донад. Вале масъулони хизбии округи Самарқанд, ки худ тоҷик буданд, зидди ин пешниҳод мебароянд. Яке аз масъулон, ки тоҷик буд, бо ҳашму ғазаби кӯр-кӯрони худ мегӯяд: «Бигузор тоҷикон ба Тоҷикистон раванд», «барои тоҷикон Тоҷикистон хидматгузорӣ кунад» [Джабборов, 1929].

Ҳатто дар давраи гузаронидани маъракаи баҳисобгирии умумииттифоқии аҳолӣ (с.1926) овозаи фитнаангезе дар байни мардуми муқимии тоҷикзабон пахн карданд, ки «ҳар касе, ки худро тоҷик хонад, заминҳои ӯро қашида мегиранд ва худашро ба Тоҷикистон мефиристананд» [Джабборов, 1929].

Пас аз таъсиси ҶМШС Тоҷикистон, ки як қисми калони ноҳияву мавзеъҳои тоҷикнишин, аз чумла, шаҳрҳои калону марказҳои илмӣ, фарҳангӣ ва маданияи тоҷикон (аз чумла Бухоро, Самарқанд, Хучанд) мустақиман дар ҳайати Ўзбакистон доҳил гардиданд, ки қарib 60-70 фоизи тоҷикон дар ин мавзеъҳо умр ба сар мебурданд. Сиёсати ўзбакгароён нисбати тоҷикон ва амалкарди забони тоҷикӣ баъди таъсиси Ҷумҳурии Ўзбакистон боз ҳам саҳттару «нозуктар» амалий мегардид. Онҳо, пеш аз ҳама, ҳадафи худро дар он медианд, ки иддаои Ҷумҳурии Муҳтори Тоҷикистонро дар мавриди мавзеъҳои таърихии тоҷикнишини Ўзбекистон рад намоянди, зарур буд, ки микдори тоҷикон ва тоҷикзабононро ба дараҷаи нестӣ расонанд. Ўзбакгароён дар ҷараёни баҳисобгирии умумииттифоқии аҳолӣ (с.1926) муваффақ гардиданд, ки төъдоди аҳолии тоҷикзабони Ўзбекистонро сад дар сад ба фоидай худ ҳал кунанд. Барои мисол микдори тоҷиконро дар муқоиса ба солҳои 1917, 1920 ва 1926 дар округи Самарқанд дида мебароем ва худ қазоват ҳоҳед кард, ки чаро микдори тоҷикон дар ин мавзех якбора ба сатҳи поён фаромадааст:

Ҳамагӣ дар ш. Самарқанд ва атрофи он 114848 нафар аҳолӣ умр ба сар мебурд. Аз онҳо: 65824 нафар (52,32%) тоҷикон буданд. Агар миқдори тоҷиконе, ки боз дар уезди Самарқанд сукунат доштанд, ба арқоми зикрёфта зам карда шавад, дар маҷмӯъ 76700 нафарро ташкил медиҳанд. Ба ин рақам миқдори табиии афзоиши тоҷиконро аз соли 1920 то соли 1929 ҷамъ қунем, дар он сурат рақами миқдори тоҷикон аз сад ҳазор зиёдтар мегардад. Ҷои таассуф аст, ки дар уезди Самарқанд мувоғики баҳисобгирӣ аҳолӣ (с.1926) ҳамагӣ 10700 нафар тоҷик ҳудро ба тоҷик буданаш қоил буда, боқимонда зиёда аз 60 ҳазори он ӯзбак шудаанд [Джабборов, 1929]. Ин натиҷаи амалу фаъолияти ӯзбакгароён буд.

Роҳи дигаре, ки ӯзбакгароён барои ба дараҷаи нестӣ расонидани миқдори тоҷикон даст мезананд ва аз он маккорона сӯйистифода менамуданд, тарсонидани тоҷикон тавассути таҳдиҳи аз марзу буими бобӣ маҳрум соҳтани онҳо мебошад. Ба назар мерасад, ки ин омил дар ӯзбак шудан ва ҳудро ӯзбак хондани мардуми тоҷик дар марзу буими аслии ҳуд, ки мустақиман ба Ӯзбекистон дохил буданд, барои ба мақсади зишти ҳуд расидани ӯзбакгароён хидмати «шоён» кардааст. Шовинизми ӯзбакгароёна баъди тақсими ҳудудҳои миллӣ (с.1924) ба ҳуд никоби «тоза» ба бар намуда, таҳдид кардану коштани тарсу бимро усули амали хеш қарор дода буданд. Онҳо иддао мекарданд, ки:

1. Ӯзбекистон танҳо барои ӯзбакҳост, касе, ки ҳудро тоҷик меҳонад, ба Тоҷикистон фиристода мешавад;

2. Ашҳосе, ки ҳоҳиши дар Ӯзбекистон монданро доранд, бояд забони давлатӣ – забони ӯзбекиро қабул қунанд, маҳз ба назардошти ин матолиб дар макотиб ба забони ӯзбакӣ тадрис карда мешавад;

3. Агар ягон корманди оддӣ, маҳсусан муаллим ба эҳсоси миллӣ дода шавад, фавран онро аз иҷрои вазифааш озод намуда, ба коре муқаррар мекунанд, ки дар фаъолияти меҳнатиаш забон мақому мавқеъ надошта бошад. Маҳсусан ин барҳӯрд пеш аз ҳама дар Бухоро, Самарқанд ва Ҳучанд ба назар мерасад;

4. Агар ягон кас барои кор ба Тоҷикистон равад, фавран дар борааш овоза паҳн мекарданд, ки вай гурӯҳбозӣ намуда,

худро точик хондааст, аз ин рӯ, вайро ба он чо бадарга карданд [БМЧТ (б), 29].

Тавре ки аз бархӯрди ўзбакгароён бармеояд, онҳо тавонистанд, ки барои ноил шудани ҳадафи зишти хеш Тоҷикистони навтаъсисро барои тоҷикони Ўзбекистон (маҳсусан, Бухоро, Самарқанд, Хуҷанд ва гайраҳо) чун бадарғагоҳ муаррифӣ созанд ва дар зеҳни онҳо тарсу ҳароси кӯч бастан ба ин «марзи моломоли азобу уқубат»-ро тарҳрезӣ намоянд. Маҳз ба воситаи ҳамин усулҳои гайриқобили қабул дар Ўзбакистони Шӯравӣ ўзбакгароён муваффақ ба он гардианд, ки төъдоди тоҷиконро ба дараҷаи нестӣ расонанд ва амалкарди забони тоҷикиро дар мавзеъҳои аҷдодии тоҷикон ба дараҷаи ҳеч маҳдуд созанд. Ва ин амал дар ҷумҳурӣ татбиқ мегардид, ки ба ИҶШС шомил буд ва ин давлати абарқудрат барои амалий намудани ҳуқуқҳои баробари забонҳо мубориза мебурд.

Хулоса, баъди таъсиси ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон вазъи тоҷикон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон беҳтар нагардид. Аз назари сиёсию иқтисодӣ низ ин пайвастшавӣ барои Тоҷикистон чизе дода натавонист. Вазъи Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ўзбекистон бад шудан гирифт, нисбати тоҷикон сиёсати ўзбаккунонӣ татбиқ карда мешуд, ҳуқуқҳои онҳо поймол мегардид. Роҳбарону рӯшанфирони ҶМШС Тоҷикистон муборизаи пайгиرونা барои аз асорати ўзбакгароён озод намудани тоҷикони Ўзбакистон мебурданд ва дар назди мақомоти марказии Шӯравӣ масъалаи аз Ўзбекистон чудо намудани Ҷумҳурии муҳтори Шӯравии Тоҷикистон ва таъсиси Ҷумҳурии мустақили Тоҷикистонро мегузоштанд. Ҳукумати марказ ва Ҳизби коммунисти ИҶШС барои баррасӣ намудани масъалаи тақсими Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон Комиссияи тақсимбандии Тоҷикистон ва Ўзбакистон (расиаш Макеев) таъсис дод ва он мебоист ҳамаи масъалаҳои баҳсноки марзии Тоҷикистону Ўзбакистонро ҳаллу фасл менамуд. Дар ду маҷлиси комиссия, ки 26 июля соли 1929 ва 7 августи соли 1929 доир гардианд, баҳс ва мунозира дар атрофи ба Тоҷикистон додани мавзеъҳои тоҷикнишини Бухоро, Самарқанд, Хуҷанд, Сурхандарё (аз ҷумла Тирмиз) ва ноҳияҳои атрофи он сурат мегирифт. Дар ин ҷаласот асосан мунозира

байни намояндаи Тоҷикистон А.Ҳочибоев ва намояндаи Ӯзбакистон Исломов, бо иштироки бевоситаи раиси комиссия Макеев шадидан ҷараён дошт.

Намояндаи Тоҷикистон А.Ҳочибоев бо далел, асноди таърихӣ, маводи тасбитшуда, бо як рӯхи волои ватандӯстию меҳанпарастӣ, меҳру муҳаббати бепоён нисбати миллати худ – тоҷик ва забони тоҷикӣ, тақдири минбаъдаи онҳо ба муқобили онҳое, ки ҳеч ҳоҳиши ба Тоҷикистон баргардонидани ин марзу буими аҷдодии тоҷиконро надоштанд, барҳоста, тамоми имконияти ақлию зеҳни худро истифода мебарад. Таассуфангез аст, ки новобаста аз он ки намояндаи Тоҷикистон А.Ҳочибоев кӯшишу ҷадалҳои зиёде кард, вале масъалаи Бухоро, Самарқанд, Сурхандарё ба фоидаи Тоҷикистон ҳалли худро наёфт. Ҳатто раиси комиссияи таҳқиқи Бухоро, ки аз ҷониби Бюрои Осиёи Миёнагии КМ ҲҚУ (б) ба манзури муайян кардани ҳайати миллии Бухоро ташкил гардида буд, дар асоси арзёбии думоҳаашон дар ҷаласаи 26 июли соли 1929-и Комиссияи тақсимоти худудии Тоҷикистон аз Ӯзбакистон дар ҷавоб ба намояндаи Ӯзбакистон – Исломов дар мавриди ҳайати миллии аҳолии шаҳри Бухоро ва ба Тоҷикистон додани он чунин иброз мекунад:

«Рафиқ Исломов мегӯяд, ки мо дар ягон ҳолат Бухороро доданий неstem. Ин тамоман қобили қабул нест. Барои чӣ? Зеро арқоме, ки комиссияи мо дар даст дорад..., собит месозад, ки маҳсусан аксарияти аҳолии шаҳри Бухоро ва қишлоқҳои атрофи он тоҷикон ташкил мекунанд (таъкиди мо – Т.В.)» [БМҶТ(в), 199]. Раиси комиссия Макеев баъдтар дар аснои баҳси Бухоро назари худро ба манофеъи Ӯзбакистон баён мекунад ва дар ҳайати он мондани онро авлотар меҳисобад. Ба назари вай «...манзур Бухоро нест, ин масоиле ҳаст, ки дар ҳамин лаҳза оиди он суханронӣ мавқеъ надорад, охир вай ба тоҷикон чӣ медиҳад. Ба назари ман (Макеев – Т.В.) Бухоро барои тоҷикон луқмай қулай нест, ки ҳозир дар бораи он ҳарф занем» [БМҶТ(в), 199].

Ҳамин тавр ва ба ҳамин услуг масоили баҳсноки мавзеъҳои тоҷикнишини таърихии тоҷикони Ӯзбакистон, ки

Тоҷикистон даъвои гирифтани онҳоро дорад, ин комиссияи босалоҳият ҳал менамуд.

Аз мавзеъҳои баҳснок округи Хӯчанд ба Тоҷикистон дода шуд. Моҳи феврали соли 1927 дар ҳайати Ӯзбакистон округи Хӯчанд ташкил гардид, ки ба он Исфара, Конибодом, Ашт доҳил мешуд. Сентябри соли 1929 округи Хӯчанд ба таркиби ҶМШС Тоҷикистон шомил гардид. 16 октябри соли 1929 Анҷумани 3-юми фавқулоддаи Шӯроҳои Тоҷикистон Эъломияи таъсиси Ҷумҳурияи Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистонро дар ҳайати ИҶШС қабул кард [ЭСТ, 110]. Бо ҳамин ҷараёни таъсиси Ҷумҳурияи Тоҷикистон анҷоми худро дарёфт, вале то ба ҳол мо гуфта наметавонем, ки ҳамаи мавзеъ ва марзҳои тоҷикнишин ба ҳайати он – Тоҷикистон, тавре ки баъзе муаррихон иддао мекунанд, «сарҷамъ» гардидаанд.

Дар робита ба муборизаҳои сиёсӣ барои сабит соҳтани мавҷудияти тоҷик ҳамчун ҳалқ, миллати воқеан кӯҳантаъриҳу таҳҷоии Осиёи Миёна ва таъмин кардани ҳукуқҳои марзиу буими онҳо барои таъсиси давлати мустақил дар атрофи забони тоҷикӣ, мустақилият, соҳаҳои амалкард ва инқишифӣ соҳтори он ва амсолашон баҳс ба амал пайваст, ки дар гузоришҳои минбаъда дар атрофи онҳо баҳс ҳоҳем намуд.

Донишгоҳи давлатии Хӯчанди ба номи академик Б. Ғафуров

ФЕҲРИСТИ МАНОБЕЙ:

Алиев А. Маъсалаи миллий дар Бухоро ва аторофи он // РД, шум. 11-12, 1928.

БМ Ҳизбии ИМЛ, зах. 62, нав.2, воҳ. маҳф. 151, с. 6 (иктибос аз китоби Масов Р. История топорного разделения, с.32).

БМТ, зах.3 нав.3, воҳиди маҳфуз. 271, с. 4-5 (Муфассал: Масов Р. История топорного разделения, с. 36 ва минбаъд).

БМ Ҳизбии ИМЛ, зах. 62, нав. 1, воҳ. маҳф. 25, с. 30 (иктибос аз китоби Масов Р. История топорного разделения, с. 33).

БМЧТ (а), зах. 3., нав. 3., воҳ. маҳф. 268.

БМЧТ (б), зах. 35., нав.2., воҳ. маҳф. 199.

БМЧТ (в), зах. 35., нав.2., воҳ. маҳф. 199.

Варейкис И., Зеленский И.А. Национально-государственное размежевание Средней Азии Средней Азии. – Ташкент, 1924.
Джабборов Ш. Против извращения национальной политики // За партию, №3-4, 1929 г.

Комиссияи Туркистонии КИМУ (ВЦИК) ва ШКХ РСФСР (СНК) КМ ҲҚР (б), ки дар ҶМШСТ аз 8.10.1919 то 16.08.1922 амал мекард.

Ленин В.И.ПСС, Т.41.

Масов Р. История топорного разделения.

Шарипов И.Ш. Давлатдорӣ ва қисмати пурасору фоҷиавии тоҷикон // Зиндагӣ, 2 сентябри с. 2005.

Шукуров М.Р. История культурной жизни Советского Таджикистана. – Душанбе, 1970.

ЭСТ. Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон. – Душанбе, 1974.

Иҳтикораҳо:

1. БИ КМ ҲҚТ – Бюрои Ичроияи Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Туркистон
2. БМ ҶТ – Бойгонии марказии Ҷумхурии Тоҷикистон
3. БМ ҶӮ – Бойгонии марказии Ҷумхурии Ӯзбекистон
4. ВА – Вилояти автономӣ
5. КИМ – Кумитаи ичроияи иарказӣ
6. КМ ВКП (б) – Кумитаи марказии ВКП (б)
7. КМ ПСДКР – Кумитаи Марказии Партияи Сотсиал-демократҳои коргарии Русия
8. КМ ПК – Кумитаи марказии партии коммунистӣ
9. КМ ҲК (б) – Кумитаи марказии Ҳизби Коммунистӣ (большевикӣ)
10. РД – Раҳбари дониш
11. ҶБ – Ҷумхурии Бухоро (шакли пурра – ҶҲШБ)
12. ҶМШС – Ҷумхурии Муҳтори Шӯравии Сотсиалистӣ
13. ҶМШСТ - Ҷумхурии Муҳтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон
14. ҶМСБ – Ҷумхурии мардумии Сотсиалистии Бухоро
15. ҶШМ – Ҷумхурии Шӯравии Муҳтор

16. ЧШФСР - Чумхурии Шӯравии Федератсияи Сотсиалистии Руисия
17. ЧМШХ – Чумхурии мардумии Шӯравии Хоразм
18. ҲКР (б) – Ҳизби коммунистии руссиягии болжевиков

ВАХХОБОВ Т.

НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЕ РАЗМЕЖИВАНИЕ СРЕДНЕЙ АЗИИ И ПРОБЛЕМА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье затрагивается проблема национально-государственное размеживание Средней Азии в 1924 году, в результате которого была организована Таджикская АССР в составе Узбекской ССР. Автор подробно анализирует сложных процессов формировании первого послеоктябрьского государства таджиков, а также функционировании таджикского языка в его исторической родине. Уместно отметить, что после проведения национально-государственного размеживания Средней Азии также были допущены грубейшие ошибки по внедрении языковой политики СССР, относительно создания национальных государств Средней Азии, в т.ч. для таджиков.

ВАННОВОВ Т.

NATIONAL AND STATE DELIMITATION OF CENTRAL ASIA AND THE PROBLEMS OF FUNCTIONING OF TAJIK LANGUAGE

The article touches upon the problem of national and state delimitation of Central Asia in 1924, as a result of which the Tajik Autonomic Soviet Social Republic (ASSR) was established in Uzbek Soviet Social Republic (SSR) structure.

The author analyzes the complicated processes of formation of the first after the revolution Tajik state, as well the functioning of Tajik language in its historic land. It is appropriate to note that after separation

of Central Asia was carried out there were also cruel mistakes on implementation of language politics of USSR, related to the creation of national states of Central Asia, including Tajiks.

КАСИМОВ ОЛИМДЖОН

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ МОДЕЛИ SIPĀN И GUŠTĀSPI В «ШАХНАМЕ» АБУЛКАСИМА ФИРДОУСИ

Одним из надежнейших источников обогащения современного таджикского (персидского) языка является язык великолепного образца ранней таджикско-персидской литературы - «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси. Исследование «Шахнаме» с точки зрения языковых особенностей дает возможность для реконструкции процесса становления и развития таджикского (фарси) языка в течении тысячелетнего периода на огромной территории его распространения.

Язык «Шахнаме», отличающийся своей оригинальностью и выразительностью, представляет собой интеллектуальное богатство, которое стало объектом внимания не только ираноязычных народов, но образованной части населения многих стран и регионов. Язык «Шахнаме» играет существенную роль для восполнения пробелов в литературном языке в нашем каждодневном общении и наряду с другими произведениями письменной литературы как один из важных факторов развития позволяет поддерживать высокий общественный статус таджикского литературного языка, поддерживать чистоту и выразительность нашей родной речи.

Данная статья посвящена анализу многочисленной и разнообразной группы лексических единиц в языке «Шахнаме», образованных посредством одного из продуктивных словообразовательных аффиксов таджикского языка.

В таджикской лингвистической научной среде подчеркивается существование двух словообразовательных суффиксов *-ӣ*. Например, Т.Д. Чхаидзе (1969), Ш. Рустамов (1981), Ф. Амонова (1982), анализируя словообразовательные функции этих суффиксов, указывают, что первый из них (*-ӣ₁*) образует абстрактные существительные и известен как «ё – и масдарӣ», а второй участвует в создании относительных прилагательных, о чём свидетельствует и его название – «ё – и нисбӣ». Происхождение суффикса – *ӣ₁*, при помощи которого осуществляется образование отвлечённых существительных, относится к среднеперсид-

скому суффиксу **-ih**, алломорфами которого являются **-ӣ** и **-гӣ**, что касается суффикса относительных прилагательных **-ӣ₂**, то он восходит к среднеперсидскому суффиксу **-ig**, **-ik** [Саймиддинов, 2001], алломорфами которого являются **-ӣ**, **-гӣ**, **-вӣ**.

Следовательно, суффикс **-ӣ** как самая продуктивная словообразовательная морфема в «Шахнаме», делится на 2-х отдельных, самостоятельных аффикса: суффикс абстрактных существительных (**-ӣ₁**) и суффикс относительных прилагательных (**-ӣ₂**).

В данной статье анализу подвергается словообразовательные особенности суффикса **-ӣ₂**.

Суффиксальная морфема **-ӣ₂** в научной литературе известна под термином «ё-и нисбат», свидетельствующим о том, что при помощи ее производятся прилагательные со значением принадлежности и отнесенности. Научной традиции известна и такая точка зрения, согласно которой этот суффикс участвует в образовании существительных. Так, например, Т.Д.Чхейдзе пишет: «Таким образом, с одной стороны **-dār** производит имена прилагательные, выражающие качество **pāydar** «стойкий», **xištandar** «сдержанный», с другой стороны, - имена деятеля: **tāgdar** «венценосец», **dendar** «помещик', в этом отношении **-dār** аналогичен наиболее продуктивному новоперсидскому суффиксу **-i**, который наряду с прилагательным производит имена деятеля: **sipahi** «воин», **gangi** «боевой» и «боец» [Чхейдзе, 1969,105]. Исследователь Г.Мирзоев также считает, что суффикс **-ӣ₂** производит имена деятелей: **ъавҳарӣ** «ювелир», **рубобӣ** «рубабист», **бангӣ** «наркоман» [Мирзоев, 1987,17-18].

Собранный фактический материал не позволяет согласиться с суждением этих ученых. Мы полагаем, что производное образование **сипоҳӣ** первоначально возникло как относительное прилагательное: ср. **марди сипоҳӣ** «военный человек», находящееся в антонимических отношениях со словосочетанием **марди шаҳрӣ** «гражданский». Со временем **сипоҳӣ** выделившись из состава атрибутивного словосочетания, стало употребляться самостоятельно, совмещая в себе значения относительного прилагательного и личного существительного **мард** «мужчина, человек». Часто употребляясь в роли существительного, это слово

перешло в разряд существительных, т.е. субстантивировалось. Употребление этих слов в роли прилагательных в современном этапе развития таджикского языка, прежде всего, указывает на их первоначальное происхождение как относительных прилагательных. Этот факт не является единственным в системе таджикского языка. Так, например, если в составе изафетных атрибутивных словосочетаний относительные прилагательные имеют значение «свойство лица по отношению к чему-либо» (**шахси танбӯрӣ** «человек, играющий на танбуру»; **одами шаҳрӣ** «городской (гражданский) человек»; **шахси рустоӣ** «человек из села, сельский»; **марди лашкарӣ** «военный человек» и т.д.), то после довольно широкого распространения этих словосочетаний его определяющий компонент начинает заключать в себе смысл всей конструкции, что объясняется действием принципа «экономии» в языке (марди **сипоҳӣ** < **сипоҳӣ**). Аналогичное явление отмечается и в производных образованиях с суффиксом **-вар** - **ъянговар** и **диловар**. Поэтому, исследуя эту группу слов, нельзя забывать, что их первичное значение - значение прилагательного, которые затем субстантивировались и приобрели значение личных существительных. Появление большой группы таких субстантивированных прилагательных не могло не повлиять на словообразовательное значение и функции суффикса **-ӣ₂**. По аналогии с названными словами (**си-поҳӣ**, **танбӯрӣ**, **бангӣ**) образовалась группа субстантивированных прилагательных со значением личных существительных. Субстантивированные имена прилагательных личной семантики от личных существительных, образованных по аналогии, отличаются тем, что сохраняют способность выступать в значении прилагательного. В свою очередь эти две группы личных существительных отличаются от существительных личной семантики, образованных при помощи суффиксов **-гар**, **-бон** и т.д. Это отличие заключается в том, что в них наряду со значением лица, сохранилось и значение относительности, в то время как последние такого оттенка лишены. Характеризуя суффикс относительных прилагательных **-ӣ₂** как образующий личные имена, исследователи Т.Д. Чхеидзе и Г. Мирзоев не учитывают,

на наш взгляд, это обстоятельство и тем самым игнорируют такие распространенные способы словообразования, как субстантивация и словообразование по аналогии.

Так, Т. Д. Чхеидзе отмечает еще одно свойство этого суффикса: «Иногда присоединяется к прилагательным, не меняя их значение, напр. *xub - xubi*, *delxarāš - delxarāši*, однако и в этих случаях присоединение *-i* не лишено основания, ...присоединяясь к прилагательным, без изменения значения, суффикс все же играет определенную роль - он подчеркивает «принадлежность слова к категории прилагательных» [Чхеидзе, 1969, 52]. С этой точкой зрения вряд ли можно согласиться. Во-первых, нам не известны случаи, когда суффикс присоединился бы к основе лишь с целью маркировки принадлежности слова к категории прилагательных. Во-вторых, суффикс *-ā₂*, образующий прилагательные в процессе словообразования, не сочетается с прилагательными, поэтому в словах **хубй** и **дилхарошй** следует выделять суффикс абстрактных существительных *-ā₁*. В-третьих, названные слова никак не могут быть отнесены к категории прилагательных: производное **хубй** «доброта» являясь существительным, выражает отвлеченный признак, а **дилхарошй** «душетерзание, потрясение» - имя действия, хотя образовано оно «искусственно». В этих лексических морфемах **прилагательными** являются только их словообразовательные основы. Одним словом, при определении суффикса в морфемном составе этих слов допущена ошибка. Иначе объяснить подобное выделение суффикса *-ā* в этих словах затруднительно, потому что Т.Д. Чхеидзе не снабдила их ни переводами, ни источником исследования. Впрочем, иногда определение конкретного словообразовательного значения суффикса *-ā* не облегчает даже контекст.

Например: баҳраи **модарӣ**, шамшери **кай**, бӯи **мардумӣ**. Они могут быть образованы, во-первых, при помощи суффикса *-ā₁* и в словосочетании выступать в функции определения (доля материнства, меч господства, запах человечества), во-вторых, при помощи суффикса *-ā₂* (материнская доля, королевский меч, человеческий запах). Вне контекста же их следует отнести к раз-

ряду слов, возникших в результате словообразовательной омонимии.

1. Как было отмечено, в процессе образования относительных прилагательных суффикс **-ӣ₂** присоединяется к существительным, (в одном случае – к словосочетанию). Рассмотрим подробно семантические группы этих производных образований.

1. Сочетаясь с личными собственными существительными, суффикс **-ӣ₂** образует прилагательные, выражающие отнесенность, принадлежность лица к роду, семейству, названным производящей основой: **гуштоспӣ, аръоспӣ, афросиёбӣ, эрзӣ, нӯзарӣ, фаридунӣ** (относящийся к роду, семейству, Гуштоспа, Эраджа, Фаридуна и т.д.):

Шавам, то бубинам, ки гуштоспист
Ва ё кинальӣ асту аръоспист (6.182)¹

Суффикс **-ӣ**, при помощи которого в современном этапе развития таджикского языка образуются фамилии, по всей вероятности, восходит к суффиксу **-ӣ₂**.

2. Присоединяясь к личным собственным именам, суффикс **-ӣ₂** производит еще одну группу прилагательных, семантика которых самым тесным образом связана с контекстом и со значением определяемого существительного. Производное прилагательное может выражать значение собственно принадлежности предмета лицу, названного производящей основой: **дирафши рустамӣ** « знамя Рустама », **тири гуштоспӣ** « стрела, пущенная Гуштоспом » (6.39):

В-аз он **рустамӣ** аждаҳофаш дирафш,
Шуда рӯи хуршеди тобон бунафш (4.394)

¹ Фирдавсӣ А. Шоҳнома. -Ч.1-9. - Душанбе: Ирфон.- 1964-1966. Здесь и далее будут указываться том и страница издания.

Но производное может иметь и значение сходства данного предмета с тем предметом, который принадлежит названному производящей основой лицу: **шамшери салмӣ** «меч, подобный мечу Салм» (6.39) **аспи зарирӣ** «коњ, похожий на коня Зарир» (6.141), **зини_гуштоспӣ** «седло, подобное седлу Гуштосп» и пр.:

Биёред гулгуни **лухроспӣ**,
Ниҳед аз барааш зини **гуштоспӣ** (6.132).

Примечательно, что объектом сравнения, уподобления может служить не только предмет, но и явление, действие. Например: **пирӯзии_рустамӣ** «победа, подобная победе Рустама»:

Ҳама шаб нахуфтанд аз **хуррамӣ**,
Ки пирӯзие будашон **рустамӣ** (6.144).

3. Суффикс **-ӣ₂** производит прилагательные со значением принадлежности лица к этнической группе, или лицо, характеризующегося отношением к местности. В роли производящих основ при этом

выступают топонимы - названия стран и местности вообще. Данная группа производных прилагательных, как и первая, используется в основном без определяемых существительных, что и способствует совмещению в них топонимических значений: **эронӣ** «иранский; иранец», **тӯронӣ** «туранский; подданный Турана» (1.416), **ғурӣ_** «человек из Гура, гурийский» (9.156).

4. Вступая в словообразовательные связи с именами существительными, имеющими значение названий стран и городов при помощи суффикса **-ӣ₂** происходит образование относительных прилагательных со значением отнесенности собственного личного существительного к месту рождения, к родине: **Рустами Зобули** «Рустам из Зобула, Зобулский» (4.157), **Мехроби Кобули** «Мехроб Кобулский» (1.239). Впрочем, в роли определяемого существительного здесь могут оказаться и нарицатель-

ные личные существительные: **фиристодаи кобулӣ** «посланец из Кабула» (1.317), **яли зобулӣ** «богатырь из Зобула» (1.317) **пахлавони таторӣ** «татарский борец» **пахлавони балҳӣ** «пахлавон из Балха» (5.241), **бозоргони хурасонӣ** «торговец из Хорасана»(7.225), **марзбони ҳарӣ** «пограничник из Герата»:

Яке пир буд марзбони ҳарӣ,
Писандидаву дида аз ҳар даре (8.451).

Производное **ҳарӣ** доказывает, что при сочетании с суффиксом производящая основа может подвергаться фонетическому изменению: **ҳарӣ** от **Ҳирот + -ӣ₂**. И это не единичный случай. Как было указано выше, Л.С. Пейсиков, кроме **-ӣ**, **-ғӣ**, **-вӣ** отмечал еще три варианта этого суффикса, в том числе **-авӣ** и **-азӣ /-зӣ** [Пейсиков, 1973,76]. Суффиксальная морфема **-авӣ** выделяется в относительных прилагательных **Дехлавӣ** (Делийский от **Дехлӣ + -ӣ₂**), **Хиравӣ** (Гератский от **Ҳирот + -ӣ₂**). В этих словах их производящие основы подверглись под воздействием суффикса фонетическому изменению. Так, топоним **Ҳирот**, выступая в качестве производящей основы прилагательных, определяющих в одном случае нарицательное личное существительное (**ҳарӣ**), а в другой собственное (**Ҳиравӣ**), каждый раз изменил свой фонетический облик. Л.С.Пейсиков считает, что топонимическое наименование **Дехлавӣ** возникло по аналогии с арабскими словами, образованными при помощи суффикса **-vīyyu**, **-avīyyu**, [Пейсиков, 1973,76]. Но здесь также можно утверждать, что **Дехлавӣ** и **Ҳиравӣ** образовались по аналогии с **Ганъавӣ** (из Ганджи).

С другим вариантом суффикса **-ӣ₂ – -азӣ /-зӣ** в «Шахнаме» образовано 2 относительных прилагательных. В обоих случаях суффикс **-зӣ** присоединяется к усеченной производящей основе: **Сагзӣ** - «из Сагистона / Сиистона» (прозвище Рустама); **Розӣ** - «из Рая» (город в Иране):

«...Маро ном Рустам кунад Золи Зар
Ту Сагзӣ чаро хонӣ, эй бадгуҳар ?

Нигаҳ кун, ки **Сагзӣ** кунун марги туст,
Кафан бегумон ъавшану тарги туст» (4.188).

Если в достоверности того, что производящей основой **Розӣ** является название города **Рай**, возникнет сомнение, то их может развеять следующий стихотворный отрезок:

Агар подшоҳӣ зи тухми каён
Биҳоҳад шудан, ту кий з-ин миён?
Ҳама **розиён** аз бунаҳ худ киянд?
Дурӯянду аз мардумӣ бар чиянд?
Ҳамон аз **Рай** омад сипоҳ андаке,
Ки шуд бо сипоҳи Сикандар яке.
Миёнҳо бубастанд бо румиён,
Гирифтанд ногоҳ тахти каён (9.35).

С помощью же варианта **-азӣ** в таджикском языке образовано одно лишь слово: **Марвазӣ** - «из Марва». Пример из Рудаки:

Дар сафар афтанд бо ҳам, э, азиз,
Марвазию Розию Румию Курд (Рудаки, 1984).

Сокращению подвергся также топоним Сурия, присоединяясь к суффиксу **-ӣ₂**: **Шаммоҳи Сурӣ** (Шаммоҳ Сирийский):

Чу Шаммоҳи **Сурӣ** – шаҳи Суриён,
Кучо размро баста будӣ миён (5.226)

5. Суффикс **-ӣ₂** производит прилагательные, выражающие принадлежность лица к различным социальным слоям. При этом производные, образованные по этой модели, в большинстве случаев используются без определяемого существительного, совмещая в себе его значение с оттенком собирательности. В роли производящей основы выступают имена существительные

со значением места, а также личные нарицательные и собирательные существительные: **сипоҳӣ** «военный», **шахрӣ** «гражданский», **лашкарӣ** «армейский», **рустой** «сельский» (7. 224), **ғуломӣ** «рабская часть населения» (1.261), **раҳӣ** (то же самое -1. 264), **бозорӣ** «купеческий, торгующая часть населения»:

Ҳама подшоҳон маро лашкаранд,
Сипоҳио шахрӣ маро яксаранд (2.27).
«Чӣ номӣ?» - бад-ӯ гуфт: «Ҳаррод ном
Ҷаҳонгарду **бозориву** шодком” (6.25).

6. В двух случаях суффикс **-ӣ₂** образует прилагательные, имеющие значение отнесенности лица к религии и секте: **отаӣӣ** «огнепоклонник» (6.128), **динӣ** «религиозный, верующий» (1.80).

7. Суффикс **-ӣ₂** производит прилагательные, выражающие отношение предмета к месту. Их можно разделить на 2 группы. В первую входят прилагательные со значением отношения к месту изготовления, производства, составления предмета. Они мотивированы названиями стран и городов: **дебои румӣ** «румийская ткань», **камони чочӣ** «лук, сделанный в Чоче» (1.164), **теги ҳиндӣ** «индийский меч» (3.404), **зини сӯғдӣ** «согдийское седло» (3.404), **суруди мозандаронӣ** «мазандаранская песня» (2.32).

Вторую группу производных составляют прилагательные, выражающие значение «находящийся в том месте, свойственный тому месту, которое выражено производящей основой»: **мурғӣ хонагӣ** «домашняя птица» (7.233), **ғурми даштӣ** «степной баран» (2.61), **кабки дарӣ** «куропатка, обитающая в горных ущельях» (3.154).

8. Суффикс **-ӣ₂** производит относительные прилагательные, имеющие значение принадлежности языка и письменности к определенной этнической группе, территории и пр. Данная группа прилагательных тоже чаще всего используется без определяемых слов: **порсӣ** «персидский», **сӯғдӣ** «согдийский» **пахлавӣ** «пахлавийский», **тозӣ** «арабский», **туркӣ** «турецкий», **чинӣ** «китайский» и др.:

Набиштан яке не, ки наздики сӣ,
Чи **румӣ**, чи **тозиву** чи **порсӣ**,
Чи **суғдӣ**, чи **чиниву** чи **паҳлавӣ**,
Нигоридани он куъло бишнавӣ (1.49).
Забонро ба **туркӣ** биёростӣ,
Зи Кайхусрав аз вай нишон хостӣ (3.298).

Процесс образования лексемы **дарӣ** является ярким примером словообразовательной омонимии. В предыдущей семантической группе эта лексическая единица определяла птицу по месту обитания и в этом значении она произошла от слова **дара** «ущелье», конечный гласный которого подвергся усечению при соединении с суффиксом. Здесь же **дарӣ** имеет значение принадлежности языка к **дарбор** -дворцу короля, т.е. язык **дарӣ** - это язык, относящийся к дворцу, язык придворных, «официальный, литературный и дворцовый язык» как определяет его ученые [Шукуров, 2003; Назарзода, 2009]:

Кучо бевар аз **паҳлавонӣ** шумор
Бувад дар забони **дарӣ** даҳ ҳазор (1.58).

Производящая основа этого прилагательного и в своей краткой форме (**дар**) употреблялась в значении «дворец, резиденция короля, дом»:

Писар бо бародар, кулоҳу камар,
Силоҳу сипоҳу **дару** буму бар
Бидод аз паи кини Афросиёб,
Замона бад-ӯ кард чандин шитоб (5.205).
Бифармудашон бозгаштан ба **дар**
Ҳар он кас, ки буд гурду парҳошҳар (5.224).

На сегодняшнем этапе развития таджикского языка это значение слова **дар** сохранилось в составе **даргоҳ** и **хонаву дар**.

9. Суффикс **-й2** производит прилагательные, определяющие предмет, явление по характерному для них временному признаку: **боди баҳорӣ** «весенний ветер» (5.218), **абри баҳорӣ** «весенние тучи» (3.375), **рӯзи баҳорӣ** «весенний день» (6.239).

10. Присоединяясь к имени действия, суффикса **-й2** производит относительные прилагательные со значением предназначения предмета для выполнения действия, названного производящей основой: **қабои набардӣ** «кафтан для боя» (6.143), **бози шикорӣ** «охотничий сокол» (2.33), **шери ҷангӣ** «боевой лев» (1.351), **саги корзорӣ** «боевая собака» (3.242). Существительные **рӯзӣ** (4.77) и **кудакӣ**, первоначально возникшие как прилагательные, также не лишенные значения предназначенности. Производное образование **рӯзӣ** имеет семантику «дневное пропитание», а **кудакӣ** - «одежда для ребенка»:

Яке **кӯдакӣ** дӯхтанд аз ҳарир,
Ба болои он шери ноҳӯрдашири (1.354).

11. Суффикс **-й2** образует прилагательные, выражающие отнесенность определяемого предмета или понятия к его источнику и происхождению: **рози осмонӣ** «небесная тайна» (2.102); **кори сипехрӣ** «небесное действие» (3.518), **фурӯғи эзидӣ** «божественное сияние» (1.14), **марди биҳиштӣ** «райский человек» (1.189).

12. Суффикс **-й2** присоединяясь к конкретным одушевленным

и неодушевленным существительным, производит прилагательные, обозначающие сходство одного предмета с другим по каким-нибудь признакам:

а) сходства и подобие по форме и объему: **дили шерӣ** «сердце как у льва», **бари пилӣ** «слонотелый»:

Бад-ӯ дод як даст аз он лашкараш,
Ки **шерӣ** дилаш буду **пилӣ** бараш (6.118).

б) сходства по цвету: **рухи арғувонӣ** «багровое лицо» (2.349). Личное нарицательное имя существительное **занӣ** «черный; чернокожий, негритянский, негр» образовалось, на наш взгляд, на основе сходства цвета с **занг** (ржавчина) и дальнейшей субстантивации.

В «Шахнаме» использовано также слово **бомӣ** как признак города Балх. В санскрите, авестийском и пехлевийском языке лексическая единица **بام bāma** зафиксирована в значении «светлый, блестящий» (Озаргушасп, 1327x; Маккензи, 1971). В современном этапе таджикского языка это слово сохранилось в составе производного образования **бомдод** «рассвет». Анализ языка «Шахнаме» показал, что и **бомдод** и **бом** встречаются в значении «рассвет, утро»:

Бад-ӯ гуфт хоқон:»Туро **бомдод**
Дигар буд рою дигар буд ёд... » (5.117).
Чу оғаҳ шуд аз кори Дастани Сом,
Зи Кобул биёмад ба ҳангоми **бом** (1.240).

Балхи Бомӣ² означает «сверкающий Балх» и по свидетельству Р. Шафак (1971) это определение стало постоянным эпитетом этого города:

Дирам бистуд аз **Балхи Бомӣ** ба ранҷ (8.388).

13. Суффикс **-ӣ** присоединяясь к конкретным существительным, производит прилагательные, выражающие значение «из какого материала сделан или состоит предмет»: **кӯҳи оҳанӣ** «железная гора» (1.89), **дирафши парниёниӣ** «шелковое знамя» (3.115).

14. При помощи суффикса **-ӣ** образуются прилагательные со значением «обладающий каким-нибудь свойством, качеством, признаком». Причем, в роли производящей основы здесь

² Не исключено, что на базе этой же корневой морфемы возникло название города **Бомиён** (в Афганистане).

выступают существительные с различной семантикой: **марди дониший** «ученый муж» (1.496), **гурди номай** «именитый боец, воин»(3.178), **Соми ҹангай** «добролестный Сом»(2.234), **нангай** «поправленный» (3.178), **сангай** «имеющий вес; стойкий» (2.234), **сарои сипанчай** «бренный мир» (1.286). Следует заметить, что в словах **дониший** и **номай** суффикс **-ай₂** находится в синонимических отношениях соответственно с суффиксами **-манд** (**донишманд**) и **-вар** (**номвар**), которым также свойственно значение обладания.

Словообразовательная структура прилагательного **тозай** может трактоваться двояко: 1) если за производящую основу принимать ОНВ глагола **тохтан** «бежать, скакать», в этом случае **тозай** обозначает качество скакуна (быстрая, резвая лошадь); 2) если же за словообразовательную основу принимать арабское слово, тогда **тозай** указывает на породу животного - **аспи тозай** «чистокровная арабская лошадь»:

Зи баҳри ҹавон **аспи тозай** бихост,
Ҳамон чомаи хусравӣ кард рост (3.278).

Это явление указывает на множество семантических мотиваций, о чем справедливо писал В.В. Виноградов: «Двойственность возможного членения слова во многих случаях зависит от различной направленности смысловых связей этого слова [Виноградов, 1975, 163].

15. Присоединяясь к словосочетаниям, суффикс **-ай₂** производит прилагательные, определяющие предмет по количеству, весу, которые выражены в производящей основе: **гурзи сесадманий** «булава весом в 300 ман» (1.296).

П. Суффикс **-ай₂** присоединяется к глагольным инфинитивам и образует причастия: **пӯшиданӣ**, **густурданӣ**, **рафтаниӣ**, **оганданиӣ оварданӣ**, **буданиӣ**, **карданӣ**, **афканданӣ**, **афзуданиӣ**, **фарсуданиӣ**, **пурсиданиӣ**, **гуфтаниӣ**, **пазруфтаниӣ**, **куштаниӣ**, **бастаниӣ**, **диданиӣ** и мн. др. Но большинство из этих причастий подверглись субстантивации, впоследствии чего и употребляются как конкретные существительные, иногда с обобщающим значением: **пӯшиданӣ** «одежда», **дӯшиданӣ** «дойное животное», **густурданӣ** «ковры» и «скатерти», **рафтаниӣ**

«приключения», **хӯрданиӣ** «провизия», **гуфтаниӣ** «достойные речи», **бахшиданӣ** «подарки», **рустанӣ** «растительность».

Ф. Амонова считает, что эти производные образуются в результате присоединения составного суффикса **-ани** к ОПВ глагола [Амонова, 1982, 21]. На наш взгляд, такая интерпретация словообразовательной структуры этой группы слов является искусственной. Как было отмечено выше, эти слова образовались в результате сочетания инфинитива и суффикса **-ӣ₂**.

III. Суффикс **-ӣ₂** также участвует и в образовании наречий образа действия: **ниҳонӣ** «скрытно» (1.261), **сарсарӣ** «поверхностно» (3.46), **дутойӣ** «согнувшись»:

Кушод он каёнӣ каманд аз миён,
Дутойӣ биёmad чу шери жиён (5.409).

Лексическое значение деривата **дутойӣ** может определяться и как «попарно, по два», но в «Шахнаме» оно каждый раз используется в значении «согнувшись» и образовано от **дуто** (қомати дуто) «согнутый (вдвоем), перегнутый пополам».

При помощи суффикса относительных прилагательных **-ӣ₂** в «Шахнаме», по нашим подсчетам, образовано 140 слов, а в современном этапе развития языка 1424 слов (Амонова, 1982, 33). Исследователь Р.Мирзоев считает, что исконно таджикские слова редко выступают в роли производящих основ относительных прилагательных. Отсюда он делает следующий вывод: «Тот факт, что ПС (*производящие слова - К.О.*) таджикского происхождения мало характерны для основного типа относительных прилагательных (**мактабӣ**), даёт основание предполагать, что широкое распространение этот тип производных получил под влиянием арабских относительных прилагательных с совпадающим суффиксом **-ӣ** (ع -); во многих случаях представлены прямые заимствования арабских прилагательных (باطنى) «внутренний» и проч.)» [Мирзоев, 1987, 18]. Не исключено, что арабские относительные прилагательные в определенной мере и способствовали широкому распространению относительных прилагательных в таджикском языке. Но эта мысль является малоубедительной. Например, в «Шахнаме» на каждые

20 исконно таджикских производящих основ относительных прилагательных с суффиксом **-ӣ₂** приходится одна арабская. По подсчетам Ф. Амоновой, из 1424 относительных прилагательных только 472 слова образованы от иноязычных основ, что составляет всего 33% [Амонова, 1982, 34].

Анализ производных образований на **-ӣ₂** в «Шахнаме» ясно показывают, что словообразовательная морфема **-ӣ** в антропонимической функции (образование фамильных имен) по своему происхождению восходит к суффиксу относительных прилагательных **-ӣ₂**.

Суффикс **-ӣ₂** в словах **донишӣ**, **сангӣ**, **номӣ**, **нангӣ** выступает со значением обладания и является синонимом к суффиксам **-манд** и **-вар**, которые имеют то же значение. Из этой группы производных сегодня наиболее распространенным является производное **номӣ**.

Суффикс **-ӣ₂** как средство выражения значения отношения и связи личных существительных в «Шахнаме» приобрел очень широкое распространение. Т.Д. Чхеидзе, отмечая способность этого суффикса образовывать патронимические имена от географических имен и названий лиц, объясняет это следующим образом: «Утверждению **-и** в этой функции способствовал и тот факт, что образователь этнических названий **-čik > -zi** в современном языке не употребляется» (Чхеидзе, 1969, 51). Но как мы уже отметили, суффикс **-ӣ₂** активен и в образовании относительных прилагательных со значением принадлежности лица к стране, территории, хотя суффикс **-зӣ** и действует в этой функции в «Шахнаме» (**сагзӣ, розӣ**).

При помощи суффикса **-ӣ₂** в «Шахнаме» выражается и значение отношения к религии, секты (**оташӣ, динӣ**), хотя для этого в современном таджикском языке используются глагольные основы **параст** (от **парастидан** «почтать, поклоняться») и **дор** (от **доштан** «иметь, обладать, владеть»).

Следует отметить, что суффикс **-ӣ₂** в сочетании с инфинитивами в «Шахнаме» представлен гораздо чаще, чем в современном этапе развития языка. Эти производные в «Шахнаме» в основном употребляются в substantivized виде.

Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия имени Рудаки

ЛИТЕРАТУРА

1. Амонова Ф.Р Именное суффиксальное словообразование в современном персидском и таджикском языках.-Уч. пособие. -Душанбе: Изд.ТГУ, 1982. -55 с.
2. Виноградов В.В. Вопросы современного русского словообразования // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.-1975. -С. 155-166.
3. Мирзоев Г. Именное суффиксальное словообразование в современном таджикском языке. - Дисс...канд.филол. наук. - Душанбе. -1987. -202 с.
4. Муллочаев С.А. Военная лексика «Шахнаме» Фирдоуси.- Дисс. канд.филол.наук. -Душанбе, 1980. – 270 с.
5. Назарзода С. Тоҷик: қавм, сарзамин ва забон// Тоҷикон дар қаламрави Ориёно. - Душанбе. - Деваштич.-2009. – С.330-337.
6. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки. –М.: Наука. - 1982 - 572с.
7. Пейсиков Л. С. Очерки по словообразованию персидского языка. - М. - Изд. – во. МГУ. -1973. -200 с.
8. Персидско-русский словарь. Под ред. Рубинчика Ю. А. – М.: «Русский язык», 1983. – В 2-х томах.
9. Рустамов Ш. Исм (категорияҳои грамматики, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ). -Душанбе: Дониш, 1981. -219 с.
10. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форси миёна.-Душанбе. - 2001.
11. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. -Ч. 1-9. -Душанбе: Ирфон, 1964-1966.
12. Чхеидзе Т.Д. Именное словообразование в персидском языке. -Тбилиси: Меџниереба. -1969. -141с.
13. Шукуров М. Ҳуросон аст ин ҷо. - Душанбе: Ирфон, 2003. -368 с.
14. Ҳазор мисраи Рӯдакӣ. - Душанбе: Ирфон, 1984. -192 с.

15. Mackenzie D.N. A concise Pahlavi dictionary. London. Oxford Universiti Press, 1971, - XIX, 143р.
- آذرگشیپ موبد فیروز بخشی از فرهنگ اوستا. تهران، ۱۳۲۷. . ۱۰۴ ص.
17. فرهنگ شاهنامه رضازاده شفق. . بکوشش و تصحیح مصطفی شهابی. تهران، ۱۹۷۱. - ۲۷۱ ص.

ҚОСИМОВ О.

ВОЖАҲОИ ҲАМШАКЛИ SIPĀHI ВА GUŠTĀSPI ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои сохта шудани исмҳои шахс ва дигар вожаҳо тавассути пасванди -ӣ ва роҳи морфологӣ-синтаксисии калимасозӣ дар “Шоҳнома”-и Абулқосими Фирдавсӣ баррасӣ мегардад. Дар мақола гурӯҳҳои маъноии калимаҳои муштақ бо пасванди -ӣ (*йо* -и нисбӣ), асосҳои калимасозе, ки дар пайдоиши онҳо иштирок мекунанд, ба таври муфассал таҳлил гардидааст. Дар мақола муайян гардидааст, ки зимни робитаҳои калимасозӣ пасванди сифатсози -ӣ (*йо* -и нисбӣ) *бо 15 наъни вожаҳо пайваст мешавад*.

O. QOSIMOV

MODEL LEXICAL UNITS SIPĀHI AND GUŠTĀSPI IN "SHAHNAME "FIRDOUSI

In the present article to the analysis is exposed to feature of formation of personal names and other lexical units by means of a suffix of relative adjectives under the name «ya-i nisbat» in language of outstanding product of the world literature – to "Shahname" Abulkasim Firdousi. In article it is in detail considered word-formation bases of the named suffix (ya-i nisbat), which is the most productive word-formation affix in creation of relative adjectives and lexical units with value of the person. In language of the given poetic product of Tajik classical literature X of a century in the

course of word-formation the named suffix enters word-formation relations with 15 kinds of lexical units, basically from the category of nouns.

МИРЗОЕВ САЙФИДДИН

ВОЖАИ KIŠOVARZ ВА ГУНАХОИ ОН ДАР ЗАБОНИ ЯГНОБӢ ВА ЗАБОНҲОИ ДИГАРИ ЭРОНИ

Як бахши маводи бисёр муҳим, арзишманд ва бунёдии захираи лугавии забони ягнобиро вожаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ ташкил медиҳанд, ки пажӯҳиши бештари онҳо аз нигоҳи решаниносӣ дорои аҳамияти маҳсус мебошад. Пешаи асосии мардуми Яғноб кишоварзӣ ва чорводорист. Мардуми Яғноб кишоварзони муқимӣ буда, онҳо соҳаи чорводориро пешаи дараҷаи дуюми ёрирасон ҳисоб мекунанд, чунки асоси ризку рӯзии онҳо замин буд ва ҳаст. Яғнобиҳо чунин мешуморанд, ки бе соҳаи кишоварзӣ дар Яғноб зистан маънӣ надорад. Аз ин рӯ, кишоварзӣ яке аз манбаъҳои асосӣ ва муҳимми рӯзгузаронии ягнобиҳо мебошад ва дар заминаи ин калимаву истилоҳоти фароҳури замон ба вуҷуд омадааст, ки ба маишати рӯзгори он мардум робита доранд. Бинобар ҳамин вожаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ як ҳиссаи бузурги манбаи лугавии ҳар забон, аз ҷумла забони ягнобиро фаро гирифта, доираи он хеле васеъ ва доманадор аст.

Вожаву истилоҳоти соҳаи кишоварзӣ номи олотҳои меҳнат, набототу растаний, ҳар гуна расму ойин ва амсоли инҳоро дар бар мегирад, ки ҳар яки он пажӯҳиши алоҳида ва маҳсусро меҳоҳад.

Албатта, номгӯи зироатҳои галладона, ки дар Яғноб кошта ва парвариш карда мешавад зиёд нест. Ҷав, гандум ва мушунг номгӯи зироатҳое мебошанд, ки кишт мешаванд.

Дар бораи ин байни мардуми Яғноб ривояте аст, ки онро ба Искандари Македонӣ мансуб медонанд.

Ба гуфте Искандар дар яке аз сафарҳояш бо лашкараш то Такфон меояд ва дар он ҷо таваққуф намуда хурок меҳӯранд. Пас аз ҳӯрдани хурок ӯ рӯ ба ҷониби Яғноб карда, дастурхонро

меафшонад ва мегӯяд: «Баракаташ ба Яғноб равад». Бо ҳамин ният гӯё бод нонрезаҳоро ба ҷониби Яғноб оварда бошад. Бинобар ҳамин яғнобиҳо ҳосили хуби зироати ғалладонаи худро аз ҳамон нонрезаҳои афшондаи Искандар меҳисобанд.

Албатта, ин танҳо як ривояти мардумӣ аст ва ягон асоси илмӣ низ надорад. Солҳои охир мардуми Яғноб ба гайр аз зироатҳои ғалладона картошқа, сабзӣ ва дар қисматҳои поёни дарахтони мевадор ҳам парвариш карда, ҳосили хуб мегиранд.

Бояд ёдовар шуд, ки ҷиҳати мардумшиносии (этнографии) соҳаи қишоварзии мардуми Яғноб дар сарчаашмаҳои илмӣ то андозае акс ёфтааст. Масалан, бархе аз масоили ин мавзӯъ дар китобҳои М.С. Андреев [Андреев М.С., 1970] ва Е.М. Пещерева [Пещерева Е.М., 1998] баррасӣ гардидааст. Муаллифон дар пажӯҳишҳои худ чанде аз вижагиҳои равандҳои имрӯзai ин суннати мардумиро ба қадри имкон нишон дода, маводи ҷолиберо дар ин маврид дар ихтиёри муҳаққиқон гузаштаанд.

Инчунин рисолаҳои илмии Б. Алиев [Алиев Б., 2000], Р. Чумаев [Чумаев Р., 2000], ва муаллифи ин сатрҳо [Мирзоев С., 1998] бархе аз истилоҳти мавзӯи номбурдaro аз нигоҳи мардумшиносӣ ва ҷо ҷо аз ҷиҳати забоншиносӣ мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аммо пажӯҳиш, таҳлил ва шарҳу эзоҳи забоншиносӣ ё решашиноси (этимологии) вожаҳои соҳаи қишоварзӣ ва суннатҳои маҳаллии мардуми Яғноб, ки ба ин соҳа алоқаманд мебошанд, дар пажӯҳишҳои пешин мавриди омӯзиши алоҳидаро фаро нағирифтааст. Агар шарҳу эзоҳи вожаҳои ҷудогона ва пажӯҳишҳои мардумшиносиро дар яғнобшиносӣ истисно кунем, дар айни замон рисолаҳои илмии муаллифи ин сатрҳо ва Б. Алиев ба талаботи мавзӯи номбурда то ҷое ҷавобӣ аст. Чунки дар ин рисолаҳои илмӣ бархе аз масъалаҳои соҳаи қишоварзӣ аз рӯи имкон ҳамчун бахши ҷудогона аз нуктаи назари забоншиносӣ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Омӯзиш ва баррасии ҷудаву истилоҳоти қишоварзӣ ба-рои таҳқиқи ҷиҳатҳои таърихии забон ва суннатҳои маҳаллии мардуми Яғноб аз манфиат холӣ нест. Ба хотири он ки ҷараёни кору фаъолияти инсон дар қишоварзӣ собиқаи тӯлонии таъриҳӣ ва кӯҳан дошта, ризқу рӯзии инсон аз он вобаста мебошад.

Пеш аз ҳама бояд ба худи вожай **Kišovarz** таваҷҷӯҳи махсус дод. Вожай мавриди андеша дар назари аввал хеле сода ба ҷашм мерасад, лекин ин тавр нест. Яъне вақте дар ҷустуҷӯи решай он мепардозед, он моро то забонҳои ҳиндуврупой бурда мерасонад.

Вожай **Kišovarz** аз нигоҳи сохтор мураккаб буда, аз асоси замони ҳозираи феъли **Kiš**, миёнванди **-o** ва асоси замони ҳозираи феъли **varz** таркиб ёфтааст.

Ҷузъи аввали вожай мазкур дар забони ягнобӣ дар ҷанд калима, ки марбут ба ин соҳа мебошанд роиҷ аст: **Kišok** «барзагове, ки бо он кишт кунанд ва хирман кӯбанд»; **Kišta** «кишт»; **Kištakara** «касе, ки кишт мекунад, пеша, шугл, қасб».

Бунёди ё решай асосии ин калимаҳо **Kiš** буда, асоси замони ҳозираи феъл мебошад ва маънои он «бикор, кор, кишт кун» аст.

Kišta исми амал буда маънои «кишт»-ро дорад ва бо феъли кӯмакии **karak** «кардан» феъли таркиби месозад: **Kišta -i karak** «кишт кардан»:

Inur kišta-i karak navič, zamin loy xast. – «Имрӯз кишт кардан намешавад, замин лой аст».

Вожай **Kištakara** мураккаб буда, аз ҷузъҳои **Kišta** «кишт», **kar** асоси замони ҳозираи феъли **karak** «кардан» ва пасванди **-a** таркиб ёфтааст.

Феъли **Kišak** на танҳо дар гуфтори ягнобиён, балки дар фолклори назмии он мардум низ ҷойгоҳи вижай ҳудро дорад ва метавон аз он назми шифоҳӣ шоҳидеро барои тақвияти сӯханҳои хеш овард:

Yaynob šawim, yamtun kišim, xoу xoуim,

Runat sančakti senim xantivik poyim.

Яғноб равем, гандум корем, хирман кӯбем,

Барраву бузғолачаҳоро барорем лаби чӯйҳо поем.

Дар ин мисраҳои шеърӣ феъли **kišim** «корем» бо вожай **yamtun** «гандум» як ҷо ибораи таркибии «гандум коридан»-ро сохтааст, ки ҳарду вожа ҳам мутааллик ба истилоҳоти соҳаи қишоварзӣ мебошанд.

Вожай **Kišovarz** ба маънои «кишт, кишоварзӣ» дар матнҳои сугдии мавҷуда ба гунаи **Kš'wrz'k** [kaʃə - warzə] ё **qš'wrzyy** ба мушоҳида мерасад. [Gharib B., 1995]

Инчунин дар матни сугдӣ масеҳии С 2 шоҳиди дигаре аз асоси замони ҳозира-ояндаи ин феъл ба сурати **Kaš-// keš** (сигаи шахси сеюми танҳо) ба маънои «базрафшонӣ, тухмпошиӣ, донакорӣ» омадааст. [Sims-Williams., 1985]

Дар ҳамин замина **Karš-** ва **kar** ду бунёди эронидошта тавонистаанд, маънои «тухм (дона) афшонда» [Bartholomae C., 1904] бо асоси замони ҳозираи **kāraya-** ё **kirati-** дар санскрит, *(s)ker – дар хиндуаврупой, **kār** – дар эронии миёнаи гарбӣ ва дар шакли **kyr** – дар эронии миёнаи шарқӣ ба назар мерасад. [Zarshenas Z., 2006]

Асоси феъли **Karš** – ба маънои «дона афшондан» [Bartholomae C., 1904, 465] бо асоси замони ҳозираи феъли **karša** –, ки дар забони сугдӣ боқӣ мондааст ва сифати феълии *kišt-aз **kišt// kəšt** – дар шакли таркибӣ бо асоси феъли **kār** – дар бештари забонҳои эронӣ, дар мисоли забонҳои сугдиву форсӣ ба кор рафтааст.

Бояд зикр кард, ки дар забони форсӣ ду шакли асоси замони гузаштаи феълҳои **kāšt** ва **kišt** мавҷуд аст, ки ҳарду бо асоси замони ҳозираи феъли **kār** – таркиб мешаванд.

Дар забонҳои эронии миёнаи шарқӣ асоси замони ҳозираи феълӣ дар сүғдӣ **kyr**, хутанӣ **ker** [Emmerick R.E., 1968] ва хоразмӣ **k'ry** бо асоси замони гузаштаи **k(y)št** низ ба мушоҳида мерасад.

Аз маводи мавҷуда чунин ба назар мерасад: забони сугдӣ ягона забоне мебошад, ки барои феъли «коштан, коридан» ду асоси замони ҳозира дорад: **kyr** **kš**. Асоси замони ҳозираи феъли сугдии **kš** дар забони муосири ягнобӣ (=забони сугдии нав) айнан дар ҳамин шакл ва маъно роиҷ аст: **kiš** «кор, кишт кун»: *īzoy-it yamtun kiš, īyiš yaw.* – «Дар як заминат гандум кишт кун (кор), дар дигараш ҷав». –

Бархе аз донишмандон, аз қабили Гершевич, Ҳеннинг дар бораи вожай мавриди таҳқиқ таваҷҷӯҳӣ маҳсус зоҳир намуда, фикру андешаҳои худро ба таври зер баён кардаанд.

Масалан, Гершевич вожай сүғдии *qš'wrzyy* ки маъни «тухм, кишт»-ро дорад, ба таври зайл шарҳ додаст: «Чузъи нахусти таркиб дар асл ӣ-и ғайрипоёнӣ (ғайримасдарӣ) аст». Emmerick R. E. [Gershevitch I., 1959]

Муҳаққики дигар, Ҳеннинг вожай **Kišovarz-** ро аз ***karšāw** (**a**) – **warz dahyau** ҳамхонавода бо вожай авастоии **karšu**, ки до-рои маъни «гандумзор» мебошад, медонад ва монанди кали-маи **dyx'w** дар сүғдӣ-масехӣ аз **dahyau** сохта шудааст. Сипас Гершевич дар навишти кутоҳе соҳти ин гунаро аз **karša** ба пасванди калимасозӣ –**a** шарҳ медиҳад. [Gershevitch I., 1959]

Бояд ёдовар шуд, ки бунёди эронидоштаи вожай ***varz** – ба маъни «кор кардан» ҳамчун чузъи дуюм дар таркиби **Kešāvarz** дар забонҳои эронӣ корбурди фаровон дорад: **warzišn** «кор»; **warzbūm** «замини кишта, замини коридашуда»; **warzidān** «кор кардан, кишт кардан, коштан»; **warzidar** «коргар, кишоварз, кишткор» дар паҳлавӣ.

išn
būm
warz
idan
idar

Ин вожай ёдшуда дар забони форсӣ бо V-и оғозии қадим ё **b** – и оғозии мутаахир (яъне ивазшавии ҳамсадои лабудандонии **v** бо ҳамсадои лабулабии **b**) ба кор мерафтаанд. Чунончи: **varzegar**, **barzegar**, **barzekār** ба маъни «кишоварз», **varzidān** ба маъни «кор кардан, кишт кардан».

Ҳамин тавр, дар бораи собиқаи таърихи кӯҳан доштани вожай мавриди андеша, чунин ба назар мерасад, ки он аз ду асоси замони ҳозираи феъл сохта шуда, аз ду решай фарқкунанда, vale бо маъни бо ҳам наздик иборат мебошад ва бо миёнванде ба ҳамдигар пайваста ва навъи сифати фоилий падид овардаанд.

Дар ҳақиқат, навъи таркибҳои тоҷикӣ (=форсӣ-тоҷикӣ), ки аз ду асос таркиб ёфтаанд, метавон онҳоро дар чунин шакл гурӯҳбандӣ кард:

1. Аз асоси замони гузашта ва асоси замони ҳозира бо миёнванди «у», ки дар навбати худ боз ба се зергурӯҳ тақсим мешавад:

а) ду асоси ҳамреша: шуст+у+шӯ; пухт+у+паз; гуфт+у+гӯ; чуст+у+чӯ; тохт+у+тоз; руфт+у+рӯб ва монанди инҳо;

б) ду асоси ноҳамреша (ду асосе, ки ҳамреша набуда, вале тақрибан ҳаммаъно мебошанд): гашт+у+гузор; кишт+у+варз; рехт+у+пош ва ғайра;

в) ду асосе, ки ҳамреша нестанд ва маъноҳои фарқкунанда доранд: хурд+у+хоб; част+у+хез; харид+у+фурӯш ва амсоли инҳо.

2. Ду асоси замони гузашта, ки аз решоҳои гуногун таркиб ёфтаанд ва маъни мутазод доранд (зидмаъноанд): зад+у+хурд; рафт+у+омад; бурд+у+боҳт ва ғ.

3. Аз ду асоси замони ҳозира, ки боз шомили ду зергурӯҳ мебошад:

а) тақорори решо бо миёнванди «о» (решо аз асоси замони ҳозираи феълҳо иборат мебошад): каш+о+каш; гир+о+гир; нӯш+о+нӯш; қап+о+қап; дав+о+дав; зан+о+зан ва ғ.

б) ду решои фарқкунанда бо миёнванди «у» (решо аз асоси замони ҳозираи феълҳо таркиб ёфта бо миёнванди «у» пайваст шудаанд): гир+у+дор; пурс+у+чӯ; гир+у+дех (=ба маъни тирандозии дучониба); хур+у+хоб; чӯш+у+хурӯш ва ғ.

4. Аз асоси замони ҳозира ва асоси замони гузашта бо миёнванди «у». Аз маводи мавҷуда чунин ба назар мерасад, ки эҳтимолан камбасомадтарин таркиб дар забони тоҷикӣ бошад: банд+у+bast; кор+у+кишт.

Аз мисолҳои ёдшуда чунин ба назар мерасад, ки аз миёни ин чор гурӯҳи қолабҳои вожасоз навъи аввал ба вижа зергурӯҳи якум дар забони тоҷикӣ аз ҳама сермаҳсултар буда ва метавон даҳҳо шоҳиди дигар аз он овард.

Инчунин таркибҳое, ки бо калимаҳои «кишт», «кор» ва «варз» вожа соҳта шудаанд, дар забони тоҷикӣ мутадовиланд: кишт+у+кор; кишт+у+варз; кор+у+кишт.

Аммо бояд дар назар дошт, ки вожай **Kišovarz** на аз нигоҳи соҳт ва на аз назари вижагиҳои дастурӣ (грамматикӣ) ба ҳеч яке аз ин навъҳои ёдшуда робита надорад.

Мӯин ҷузъи аввали ин таркибро муҳаффафи (калимае, ки ягон ҳарфи он бо ҳарфи дигар иваз шудааст ё ягон ҷузъи он ихтизор гардидааст) асоси замони гузаштаи феъли **Keš<Kešt** бо миёнванди «о» мешуморад. [Бурҳони Қотеъ, Ҷ.3, 1648]

Аз ин рӯ, вожай **Kišovarz** аз нигоҳи соҳт яке аз пурбасомадтарин таркибҳои феълии забонҳои форсиро пайдо мекунад. Бад-ин сон Мӯин вожай **Kišovarz-**ро сифати фоилии мураҳҳам (=калимае, ки морфема ё ягон ҷузъи оҳири он афтода бошад ҳам, маъни шакли пурлашро дода метавонад: гузашт аз гузаштан) мешуморад, ки эҳтимолан ҳақ ба ҷониби ў мебошад. Дар воқеъ **Kišovarz** исми соҳташуда аз феъл ва фоили як феъл аст.

Аз ҷониби дигар, дар матнҳои кӯҳани форсӣ вожай дигаре барои қишикор вучуд дорад, ки порае аз вижагиҳои соҳторӣ ва дастурии вожай **Kišovarz**-ро дорост. Масалан, дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ вожай мавриди пажӯҳиш ба гунаи **korvarz** ба кор рафтааст:

Яке **корварзу** яке гурздор,
Сазовори ҳар кас падид аст кор. (Шоҳнома)

Чуноне мебинем, Фирдавсӣ калимаи «корварз»-ро бемиёнванд мавриди истифода қарор додааст. Аз ин рӯ, метавон ба чунин натиҷа расид, ки **korvarz** вожай бунёдӣ ва асили форсӣ-тоҷикӣ буда, аз асоси замони ҳозираи феъли **kār**-и эронии миёнаи гарбӣ ба маъни «коштан, коридан» ва **varz** ба вучуд омадааст.

Албатт, мо бо қатъият гуфта наметавонем, ки барои чӣ вожай **Kišovarz** ҷонишини **korvarz** шудааст. Танҳо метавон ҳаминро гуфт, таркибҳое, ки ҷузъи аввали онҳо **kišt** аст, дар забони тоҷикӣ шоҳидҳое доранд, ба монанди: **kišt+zor**, **kišt+mand** ҳар ду вожа ҳам ба маъни «замини кошташуда», «киштгар; қасе, ки кишт мекунад», яъне пеша, қасб мебошанд.

Аз маводи дар ихтиёрдошта чунин ба назар мерасад, ки таркибҳои бо ҷузъи аввали **kār** хеле нодиранд. Аммо бо во-

жаҳои мураккабе бо ҷузъи дуюми **kār** бештар бархурд мекунем, ба монанди: **birinj+ kār, jaw+ kār, čoy+ kār** ва амсоли инҳо. Бояд ёдовар шуд, ки намунаи дигаре аз вожаи мураккаб бо ҷузъи аввали **kār** гайр аз **kār+varz**, ки бад-он ишора шуд, вучуд надорад.

Набояд аз назар дур дошт, ки асоси замони ҳозираи феъли **kār** дар забони тоҷикӣ (форсӣ) рақиби нирӯманде дорад, ки дар таркибҳои зиёде, ҳам ба унвони ҷузъи аввал ва ҳам ба унвони ҷузъи дуюм ва он **kor** (исм)аст, монанди **kor+gar, kor+goh,ohan+kor, sitam+kor** ва монанди инҳо. Ҳатто, дар мавриди вожаи **kišt+ kār** наметавон қотеона натиҷагирий намуда гуфт, ки ҷузъи **kār** ба маъни «коштан, коридан» мебошад, ё ба маъни «кор» (фаъолият). Дар ин қолаби калимасозӣ метавон ҷанд шоҳиде овард, ки дар таркибҳо тафовутҳои маъни дид мешавад:

- **gajkor** ба маъни «касе, ки бо гаҷ кор мекунад»;
- **jawkor** «касе, ки чав мекорад»;
- **gilkor** «касе, ки бо гил (лой) кор мекунад»;
- **gulkor** «касе, ки гул мекорад, парвариш мекунад» ва амсоли инҳо, ки ҳар яке дорои маъни мушаххаси «пеша, касб» мебошанд.

Ин ҷо соҳтҳои исмии забонҳои эронии миёнаи ғарбӣ, ки бо асоси замони ҳозира-ояндаи **rarša** таркиб ёфтаанд, дар мадди назаранд ва метавон ба таври мисол вожаҳои зерро ишора кард: *форсии миёна kišw-ān, portū kуšf'н* аз **kršu* маъни харду «дона, базр, тухм», *авастоӣ karšu*, ки маъни ҳама «замини кошташуда» мебошад.

Инчунин вожаи мураккаби **kišwān-zār** –ро аз форсии миёна [Mackenzie D.M., 1976] ё **kišvi-cār** ба маъни «замини қобили қиши»-ро низ метавон мисол овард.

Ҳамин тавр, ба андешаи Бадруззамон Қариб вожаи **Kišovarz** ба эҳтимоли қавӣ ворид аз забони сугдист. Ӯ барои тақвияти андешаи худ ба бозёфтҳои бостоншиносӣ (археологӣ) такя намуда, нақши худои кишоварзи, ки дар як деворнигоҳи Панҷикат дар шакли пирамарде ба ӯ тӯдаҳои гандум ҳадя мешавад ва ҳамчунин мавзеи ҷойгиршавии (чуғрофии) ин сарзамини бостонӣ ва ҳосилхези Суғд ишора кардааст. [Mackenzie D.M., 1376/1998, 246-281]

Бояд зикр кард, ки ҷузъи **varz** дар номҳои ҷуғрофии бархе аз манотики Тоҷикистон боқӣ мондааст:

- **Varz-i Manor** маркази ноҳияи Айни вилояти Суғд;
- **Varz-ob** номи ноҳия ва дарё;
- **Varz-i kanda** дар ноҳияи Панҷикати вилояти Суғд;
- **Varzow** номи гузар дар деҳаи Хишортоби Яғноб.

Ҳамчунин муҳоҳидаҳои шаҳсӣ нишон доданд, ки вожаи **varz** бо қалимаи **hayo** низ ба кор мерафтааст. Аз гуфтори қалонсолон ибораи феълии **hayo varzidan** ба маънои «шарм кардан» ба муҳоҳида расид, ки бештар аз забони занҳо шунида мешавад. Албаттa, чунин ибораҳои зебову классициро аз гуфтори баъзе занҳои камсаводи кӯҳистонӣ ба қайд гирифтan мумкин аст.

Аз баррасӣ ва таҳияи асарҳои илмӣ, фарҳангҳо чунин бармеояд, ки вожаи **varz** маънои «боло, баландӣ»-ро доштааст.

Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакӣ

АДАБИЁТ

Алиев Б. Этнолингвистикаи забони яғнобӣ (рисолаи номзадӣ). Душанбе, 1998.

Андреев М.С. Материалы по этнографии Ягноба. Душанбе, 1970.

Қариб Б. Суғдиҳо ва Ҷодаи Абрешим. Эроншиноҳт, шумораи 5, 1376.

Мирзоев С. Лексикаи забони яғнобӣ (рисолаи номзадӣ). Душанбе, 1998.

Пещерева Е.М. Ягнобские этнографические материалы. Душанбе, 1976.

Чумаев Р. Яғнобмарз ва мардуми он. Душанбе, 2000.

Bartholomae C. Emmerick R. E. Saka Grammatical studies. Oxford, 1968.

Gharib B. Sogdian Dictionari (Sogdian-Persian-English). Tehran, 1995.

Gershevitch I. The Avestan Humn to Mithra. Cambridge, 1959.

- Mackenzie D.M. The Buddhist Sogdian Texts of the British Library. Acta Iranica 10. Teheran, liege, 1976.
- Sims-Williams. The Christian Sogdian Manuscript C 2. Berliner Turfantexte 15. Berlin, 1985.
- Zarshenas Z. Woman Word (Papers about Sogdian Women and Language. Tehran, 2006.

МИРЗОЕВ С.

ТЕРМИН *KIŠOVARZ* “ЗЕМЛЕДЕЛЕЦ” И ЕГО ВАРИАНТЫ В ИРАНСКИХ ЯЗЫКАХ

Сельское хозяйство является одной из наиболее древних и развитых отраслей материальной жизни населения Ягноба, на базе которой было создано большое количество слов и терминов, отражающих быт и культуру местного населения.

Поэтому сельскохозяйственная лексика, представляющая собой большую часть словарного состава ягнобского языка и имеющая значительную сферу употребления, требует скрупулезного и всестороннего исследования.

В статье в этимологическом плане рассматривается термин *kišovarz* “земледелец”, в результате чего было определено, что традиции и культура обработки и использования земли у ираноязычных народов имеют длительную историю. Эти слова в том же значении и в том же значении с небольшими фонетическими отклонениями сохранились до настоящего времени.

MIRZOEV S.

THE YAGNOBI AGRICULTURAL TERM *KIŠOVARZ* 'TILLER' AND ITS VARIANTS IN IRANIAN LANGUAGES

Agriculture is one of the most ancient and developed branches of life in the Yagnobi community, and because of this many words, terms and references have been created reflecting this way of life and culture of the local population. Therefore an agricultural lexicon, documenting these lexical items in the Yagnobi language

would require scrupulous and significant study to create and publish but if completed would have a significant sphere of use in the Yagnobi community as well as globally.

In this article, the etymology of the agricultural term **kišovarz** ‘tiller’ is considered with significant evidence showing historical usage of this term in Persian cultures that relied heavily on agriculture and land use. It is evident from research that this agricultural term had historical as well as contemporary importance and therefore has retained its lexical form with a few small phonetic differences across Indo-Iranian languages.

**ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ
ЗАБОНШИНОСИИ КОМПЮТЕРӢ ДАР ТОЧИКИСТОН**

*Воридшавии усулҳои риёзӣ ва «рӯҳи риёзӣ»
дар забоншиносӣ ба рушиди ин соҳа бо назардоши
дақиқӣ ва воқеӣ мусоидат хоҳад кард...
(проф. А.В. Гладкий)*

Дар ҷомеи имрӯза соҳаеро ёфтан душвор аст, ки дар он истифодаи воситаҳои технологияҳои мусосирӣ иттилоотию коммуникатсияни ба роҳ монда нашуда бошад. Аз мақомоти расмии кишвар ва сохторҳои қудратии он сар карда, то ташкилоту муассисаҳои давлатӣ ва ҷамъиятию ҳусусӣ, ҳатто дабистону кӯдакистонҳо воситаҳои технологияи мусосирро дар ин ё он шакл вобаста аз имконияту шароит ва талаботашон дар сатҳҳои зарурӣ ва муайян истифода мебаранд. Бешубҳа, раванди татбиқи воситаҳои технологияҳои навини иттилоотию коммуникатсионӣ дар ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёту фаъолияти инсон рӯз аз рӯз бо суръати баланд рӯ ба инкишоф оварда истодааст. Масалан, агар дар охири солҳои 90-уми қарни гузашта дар бозори хизматрасониҳои иттилоотию иртиботӣ ҳамагӣ 1 ширкати дастраскунандай Internet ва 1 оператори алоқаи мобилий фаъолият мекарданд, ҳоло шумораи чунин ширкатҳо аз 10 зиёд мебошад. Ин дар ҳолест, ки чунин ширкатҳо аз технологияҳои мусосиртарини иттилоотию иртиботӣ истифода мебаранд. Ва ё, дар асоси иттилооти Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли таҳсили 2009-2010 шумораи умумии компютерҳои фардӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олий 6551 ададро ташкил дод, ки дар муқоиса бо соли 2002 (572 адад) ин шумора зиёда аз 11 маротиба афзудааст [Пажӯҳишҳо 2010].

Аммо нисбат ба истифодабарандагони техникии компютерӣ дар Тоҷикистон нуктаеро бояд қайд намуд, ки онҳо асосан аз воситаҳои барномавии ба забонҳои мӯқтадири ҷаҳон, аз ҷумла русӣ ва англисӣ таҳияшуда, истифода мебаранд. Зороғӣ, дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон таъминоти барномавие истифода бурда мешавад, ки онҳо қарib сад дар сад ба

табиат ва хусусияти забонҳои зикргардида мувофиқ сохта шудаанд. Мутаассифона, дар ин раванд шумораи барномаҳои ИНТЕРФЕЙСАШОН³ ба вижагиҳои забони тоҷикӣ таҳиягардида ангуштшумор аст. Табиист, ки чунин ҳолат як қатор мушкилиҳоеро пеши рӯи истифодабарандагони тоҷикзабон меоварад. Таҳия намудани таъминотии барномавии нав ва ё сохтани нусхаҳои қиёсии воситаҳои барномавии маъмул бо интерфейси тоҷикӣ корест басо мушкил ва давомнок. Вале бо пиёда намудани ҳамкориҳои тарафайни дар миёни мутахassisон ва муҳаққиқони шохаҳои гуногуни илми мусир, пеш аз ҳама шохаҳои математика, информатика ва забоншиносӣ роҳи ҳалли чунин мушкилиро ба осонӣ пайдо намудан мумкин аст.

Маҳз чунин нуктаро ба назар гирифта, як қатор олимони варзидаи тоҷик дар ҳамкорӣ бо муҳаққиқону мутахassisони ҷавони соҳаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва роҳбарии бевоситай корҳои илмию тадқиқотии онҳо аз пайи рафғи чунин мушкилот гашта истодаанд. Пеш аз ҳама чунин ҳамкориҳо дар яке аз риштаҳои ҷавон ва мусирни илм – риштаи ЗАБОНШИНОСИИ КОМПЮТЕРӢ⁴ ба роҳ монда шудаанд.

Забоншиносии компютерӣ яке аз равияҳои тафаккури сунъӣ ҳисобида шуда, мақсади асосии он аз истифодаи тарҳҳои риёзӣ барои тавсифи ЗАБОНҲОИ ТАБИЙ⁵ иборат аст. Он бо

³ Интерфейс аз калимаи англisisи «interface» гирифта шуда, маънояш «робитати мутақобила» мебошад. Дар барномасозии компьютерӣ интерфейс гуфта, маҷмӯи восита ва қоидаҳоеро меноманд, ки онҳо ҳамкории байни таҷхизоти системai компьютерӣ ва барномаҳо, инчунин ҳамкории онҳоро бо одам (истифодабаранд) таъмин менамоянд.

⁴ Ин мағҳуми илмиро дар шаклҳои дигар, ба монанди «забоншиносии риёзӣ», «забоншиносии амалӣ», «забоншиносии ҳисоббарор» ё «забоншиносии иттилоотӣ» низ воҳӯрдан мумкин аст.

⁵ Дар забоншиносӣ мағҳуми забони табиӣ гуфта, забонеро меноманд, ки он дар раванди таҷрибаи ҷамъиятии ин ё он ҳалқият ба вучуд омада, ҳамчун воситаи муҳими муюшират, мубодилаи афкор ва яқдигарфаҳмии байни одамон истифода бурда мешавад. Забонҳои сунъӣ гуфта, забонҳои маҳсус соҳташударо меноманд, ки онҳо дар қиёс бо забонҳои табиӣ метавонанд дар он соҳаое истифода бурда шаванд, ки дар онҳо татбиқи забонҳои табиӣ имконнозазир ва ё каммаҳсул ҳастанд. Масалан, забонҳои тоҷикӣ, русӣ, английсӣ ва гайра шомили забонҳои табиӣ буда, забонҳои эсперанто, воляпюк, интерлингва ва монанди онҳо ба қатори забонҳои сунъӣ доҳил мешаванд.

чустучүй алгоритм ва рохҳои амалигардонии ҳамкории одаму компьютер бо истифодаи забони табиӣ машғул буда, ба соҳаи технологияҳои иттилоотио коммуникатсионӣ зич алоқаманд аст. Забоншиносии компьютерӣ қисман бо равияи коркарди ЗАБОНҲОИ ТАБИӢ⁶ барҳӯрда, доираи асосии фаъолияташ таҳияи алгоритм ва барномаҳои амалии коркарди иттилооти забониро дарбар мегиранд [Назаров 2005; Назаров 2010; Назаров, Юсупова 2007].

Ба миён омадани забоншиносии компьютерӣ пеш аз ҳама ба омилҳои зерин вобастагии зич дошт: забоншиносӣ дар алоҳидагӣ ҳамчун илм аз дақиқии риёзӣ танқисӣ мекашид, ки барои ба даст овардани он кӯмаки бевоситаи илмҳои дақиқро дар ҳамроҳӣ бо компьютер истифода бурдан лозим буд; сатҳи номукаммали дониши истифодабарандагони нави компьютер ба истифодаи забони табиӣ ҳамчун шакли ягонаи соддатарини муошират бо «машинаҳои оқил» водор месоҳтанд. Агар ба таври мухтасар баён созем, забоншиносии компьютерӣ бо коркарди усул, технология ва системаҳои мушаххаси таъмини муоширати одам бо компьютер ба забони муқаррарии табиӣ машғул мебошад.

Рушди босуботи равияи забоншиносии компьютерӣ аз солҳои 70-уми асри ХХI сарчашма мегирад, ки он ба якбора афзоиш ёфтани шумораи истифодабарандагони машинаҳои электронии хисоббарор (МЭҲ) алоқамандӣ дошт. Азбаски омӯзонидани забонҳои барномасозӣ ба ҳамаи истифодабарандагони компьютер имконнопазир аст, бинобар ин аз ҳамон вақтҳо масъалаи ташкили ҳамкории одам бо барномаҳои компьютерӣ ба миён омада, мутахассисон ҳалли онро дар ду роҳ пешниҳод намуданд: роҳи яқум, ба қӯшиши мувофиққунии робитаи забонҳои барномасозӣ ва системаҳои амалиётӣ бо истифодабарандай ниҳоӣ алоқамандӣ дошта, роҳи дуюм, коркарди системаҳои маҳсуси таъмини ҳамкории одамро бо МЭҲ ба забони табиӣ дар бар мегирифт.

Феълан, бисёре аз тадқиқотҳои назариявии соҳаи тафак-

⁶ Коркарди забони табиӣ ҳамчун соҳаи алоҳидаи илмӣ бо омӯзиш ва тадқиқи механизмҳои самараноки компьютерӣ барои таъмини муошират бо компьютер дар забони табиӣ ва ё забони табии маҳдуд машғул мебошад.

кури сунъӣ аллакай татбиқи амалии хешро ёфтанд: роботҳо амалҳои сахехи механикиро ичро намуда, пай бурдани қиёфаҳоро амалӣ менамоянд; равандҳои чустуҷӯро дар шароитҳои мураккаб ичро намуда, ҳатто шеърҳо эҷод менамоянд. Агар баамалбарории бомуваффакияти лоиҳаҳои мусосири забоншиносии компютерӣ муаяссар шавад, пас инсон метавонад идора кардани тамоми объектҳои техникии мураккабро тавасути фармонҳои овозӣ ва ё матнҳои забони табиӣ ба роҳ монад [Ванчук 2008].

Дар охири солҳои 90-уми ҳазораи гузашта ба нахустин корҳои илмию тадқиқотӣ дар риштаи забоншиносии компютерӣ барои забони тоҷикӣ дар кишвари мо, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Усмонов З.Ҕ. ва номзади илмҳои физика ва математика Исмоилов М.А. ҳусни оғоз баҳшиданд. Онҳо пажӯҳиши марбути ин соҳаро аз таҳлил ва таҷзия (синтез)-и морфологиии компютерии калимаҳои тоҷикӣ шурӯъ намуда буданд [Исмаилов 1994; Исмаилов 1998]. Феълан, устодони фавқ бо ҳайати илмии Донишгоҳи технологийи Тоҷикистон тадқиқотҳои илмии ба соҳаи коркарди забони тоҷикӣ вобаста-ро, роҳбарӣ менамоянд.

Аз ибтидои қарни XXI дар замини Донишгоҳи технологийи Тоҷикистон як зумра мутахассисони ҷавони соҳаи технологияи компютерӣ бо сарварии академик Усмонов З.Ҕ. ба ичрои тадқиқотҳои илмӣ дар соҳаи забоншиносии компютерӣ пардохтанд, ки онҳо дар ҷаҳорҷӯбай корҳои илмӣ-тадқиқотии хеш то ба имрӯз бо коркард ва таҳияи воситаҳои барномавии коркарди матнҳои забони тоҷикӣ ва таъминоти барномавии интерфейси тоҷикӣ дошта машғул ҳастанд [Усманов, Гращенко, Фомин 2008; Усманов, Исмаилов, Назаров 2001; Усманов, Солиев 2004; Усманов, Ҳудойбердиев 2009]. Дар ин ҷода, гурӯҳи муҳаққиқони Донишгоҳи технологийи Тоҷикистон бо як қатор пажӯҳишгоҳҳои илмию тадқиқотии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (АИ ҔТ), вазорату кумитаҳо ва муасисаҳои таҳсилотии олии кишвар ва берун аз он ҳамкориҳои зич ва пайваста менамояд, ки дар рӯйхати онҳо Институти математикаи АИ ҔТ, Институти забон ва адабиёти АИ ҔТ ба номи А. Рӯдакӣ ва Донишгоҳи славянни Тоҷикистону Русияро

номбар кардан мумкин аст.

Натицаҳои муфид ва самараноки бадастовардаи гурӯҳи муҳаққиқони донишгоҳ ва мақсаду вазифаҳои «Консепсияи рақобатпазиргардонӣ ва рушди инноватсионии Донишгоҳи технологий Тоҷикистон тайи солҳои 2009-2011»-ро ба назар гирифта, бо фармони ректори донишгоҳ таҳти № 38/ОҲ аз 20-уми апрели соли 2009 дар Донишгоҳи технологий Тоҷикистон мактаби илмии академик Усмонов З.Ҷ. бо номи «Моделиронии математикий» таъсис дода шуд, ки он кори худро аз 1-уми сентябри соли 2009 оғоз намуда, то ба имрӯз фаъолият бурда истодааст. Яке аз риштаҳои асосии фаъолияти илмӣ-тадқиқотии мактаби номбурдaro «Забоншиносии компютерӣ» ташкил мекунад, ки дар доираи он корҳои зиёду ҷолиб дар раванди коркарди компьютерии матнҳои тоҷикӣ иҷро шуда истодаанд [Гращенко 2009; Усманов, Довудов 2010; Усманов, Солиев 2010; Усманов, Худойберидиев 2010; Эвазов 2010]. Рӯзҳои шанбеи ҳар ҳафта барои аъзоёни мактаби илмии «Моделиронии математикий» ҳамчун рӯзи илмӣ мӯқаррар шудааст. Дар ин рӯзҳо аъзоёни мактаби илмӣ бо ҳам воҳӯрда оиди натицаҳои корҳои илмию тадқиқотии хеш маърӯзаҳо менамоянд. Қайд кардан бамаврид аст, ки дар рӯзҳои илмӣ натанҳо аъзоёни мактаб, балки ҳамаи ҳоҳишмандон – устодон ва донишҷӯёни Донишгоҳи технологий Тоҷикистон ва кормандону толибilmони муассисаҳои дигар низ метавонанд иштирок намоянд.

Аз зумрай натицаҳои назарраси корҳои илмӣ-тадқиқотии муҳаққиқони ҷавон дар соҳаи забоншиносии компютерӣ, ки онҳо бевосита зери роҳбарии академик Усмонов З.Ҷ. иҷро шудаанд, инҳоянд:

1. Тарҳрезии чумлаи соддai хулласи забони англисӣ дар забони тоҷикӣ [Усманов, Исмаилов, Зарипов 2002].

2. Омӯзиши ҳосиятҳои омории ҳарфҳои алифбои тоҷикӣ ва дар ин замина тарҳрезии тутгмадон (клавиатура)-и оптималии алифбои тоҷикӣ барои компютер ва телефонҳои мобилий [Солиев 2007; Усманов, Васильева 2008; Усманов, Солиев 2003].

3. Омӯзиши ҳосиятҳои омории ҳиҷоҳои тоҷикӣ ва дар ин замина таҳияи воситай барномавии овознок кардани матнҳои тоҷикӣ [Усманов, Абдуҳамидов, Исмаилов 2002; Усманов, Ху-

дойбердиев 2006; Усманов, Худойбердиев 2007].

4. Баргардонии компьютерии матнҳои тоҷикӣ аз ҳуруфоти кириллӣ ба ҳуруфоти форсӣ [Гращенко 2008; Гращенко, Фомин 2008].

5. Таҳияи лугатҳои электронии бисёрзабона (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ).

6. Таҳлили морфологии автоматӣ ва санчиши автоматии имлоии калимаҳои тоҷикӣ [Довудов 2010; Назаров 2005; Назаров 2006].

7. Омӯзиши хосиятҳои оморӣ-басомадии N-ГРАММАҲОИ⁷ забони тоҷикӣ ва дар ин замина таҳияи алгоритм ва воситаи барномавӣ барои таҳлил ва таҷзияи морфологии автоматии калимаҳои тоҷикӣ бидуни истифодаи манбаи иловагӣ. Дар асоси натиҷаҳои чунин тадқиқот пешниҳод намудани алгоритми ягона барои дилҳоҳ забони табии оилаи забонҳои аглютинативӣ.

8. Коркарди алгоритм ва таҳияи барномаи компьютерии таҳрири матнҳои бе истифодаи ҳарфҳои хоси забони тоҷикӣ (*ғ*, *ӣ*, *қ*, *ӯ*, *ҳ*, *Ӯ*, *Ӯ*) ҳуруфчинишуда [Усманов, Эвазов 2011; Эвазов 2010].

9. Алгоритм ва воситаи барномавии ба таври автоматӣ муайян кардани вазни шеъри тоҷикӣ [Умаров, Бабходжаев, Джабарова 2006; Умаров, Джабарова 2010].

Мавриди зикр аст, ки натиҷаҳои тадқиқотҳои зикргардида дар намуди мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои даврии илмӣ ва маводҳои конфронсҳои сатҳашон ҷумхурияйӣ, аз қабили конференсияҳои:

- илмӣ-амалии «Технологияҳои инноватсионӣ дар илм ва техника» (ш. Душанбе, Донишгоҳи технологи Тоҷикистон, 22-24 апрели соли 2010);

- илмӣ-амалии «Қонун «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва мушкилоти забони тоҷикии мусир» бахшида ба ҷашнвораҳои 20-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 15-солагии Донишгоҳи славянини Тоҷикистону

⁷ N-грамм гуфта, пайдарпайии N-ҳарфаи ($N > 1$) калимаҳоро меноманд. Масалан, калимаи «китоб»-ро ба маҷмӯи N-граммҳои «ки», «ит», «кит» ва гайра ҷудо кардан мумкин аст.

Русия (ш. Душанбе, 25 февраля соли 2011);

■ илмии «Математика ва технологияҳои иттилоотӣ» бахшида ба 15-умин солгарди истиқлонияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, Институти математикаи АИ ҔТ, 27 октябри соли 2006);

■ илмии олимони ҷавони АИ ҔТ бахшида ба 50-солагии АИ ҔТ (ш. Душанбе, Институти математикаи АИ ҔТ, 2001);

■ илмӣ-амалӣ бахшида ба 10-умин солгарди истиқлонияти Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе, Доңишгоҳи технологи Тоҷикистон, моҳи апрели соли 2001)

ва байналхалқӣ, аз қабилии конференсияҳои:

■ илмӣ-амалии «Тайёр намудани кормандони илмӣ ва мутахассисони замони нав аз нигоҳи тараққиёти инноватсиионии давлатҳо» бахшида ба 20-солагии Доңишгоҳи технологи Тоҷикистон (ш. Душанбе, 30-31 октябр ва 1 ноябр соли 2010);

■ илмии «Масъалаҳои муҳими таҳлили риёзӣ, муодилаҳои дифференсиалиӣ ва информатика» бахшида ба 70-солагии академики АИ ҔТ Усмонов З.Ҕ. (ш. Душанбе, 24-25 августи соли 2007);

■ илмӣ-амалии «Забони тоҷикӣ (форсӣ) ва технологияи иттилоотӣ» (ш. Душанбе, Академияи илмҳои ҔТ, 28 майи соли 2008)

нашр гардидаанд. Бархе аз онҳо дар намуди рисолаҳои номзадӣ [Гращенко 2010; Зарипов 2003; Солиев 2008; Худойбердиев 2009] омода ва ҳимоя карда шуда, қисмати дигар, ба монанди рисолаҳои илмии Эвазов X.А. ва Назаров Р.С. мувоғиқан дар мавзӯъҳои «Таҳрири компьютерии матни тоҷикии бе истифодаи ҳарфҳои хоси тоҷикӣ воридшуда» ва «Тавлиди компьютерии соҳтори морфемавии забони табии аглютинативӣ (дар мисоли забони тоҷикӣ)» дар арафаи ба анҷомрасӣ ва мавриди пешниҳод ба Шурӯҳои диссертационӣ қарор доранд. Як қатор аз алгоритм ва воситаҳои барномавии таҳияшуда бошад, ҳамчун моликияти зеҳнӣ муаллифон дар намуди Шаҳодатномаҳои муаллифӣ⁸ ва Патентҳо (маводи зеҳнӣ)⁹ ба

⁸ Свидетельство № 091TJ от 16.03.2009 – «Таджикско-персидский конвертер графических систем письма» (Гращенко Л.А., Усманов З.Д., Фомин А.Ю.).

қайд гирифта шудаанд.

Аъзёёни гурӯҳи кории «Забоншиносии иттилоотӣ», ки дар заминаи мактаби илмии «Моделиронии математикий»-и назди Доңишгоҳи технологи Тоҷикистон зери роҳбарии ақадемик Усмонов З.Ҷ. фаъолият мебаранд, ҳамарӯза аз пайи ҷустуҷӯи усулҳои муосири коркарди забонҳои табиий ва дар ин ҷода таҳияи алгоритм ва воситаҳои барномавии мувоғиқ барои забони тоҷикӣ машғул буда, дар назди худ мақсад гузаштаанд, ки ҳарчи зудтар системаи мукаммали компьютериро барои коркарди ҳамаҷонибаи забони тоҷикӣ таҳия ва мавриди истифода қарор диханд. Барои ноил шудан ба чунин ҳадафҳои илмӣ пайваста қӯшиш менамоянд, то бо мактабҳои илмии кишварҳои ҳориҷа, ки рӯйхаташон дар зер оварда шудааст, алоқаҳои ҳамкорӣ барқарор намуда, аз таҷрибай бадастовардаи онҳо баҳравар гарданд:

- гурӯҳи тадқиқотчиёни «Системаҳои аз дониш асосёфта ва коркарди ҳучҷатҳо»-и Доңишгоҳи Магдебург (Олмон);
- департаменти забоншиносии ҳисоббарор ва фонетикаи Доңишгоҳи Заарланд (Олмон);
- пажӯҳишгоҳи масъалаҳои интиқоли иттилооти Академияи илмҳои Россия ба номи А.А. Харкевич;
- кафедраи забоншиносии риёзии Доңишгоҳи давлатии Санкт-Петербург;
- ва гайра.

Бо мақсади боз ҳам тақвият баҳшидан дар раванди рушди соҳаи забоншиносии компьютерӣ дар ҷумҳурӣ аз тарафи аъзёёни мактаби илмии «Моделиронии математикий» ҷанде пеш сомонаи Мактаби илмии забоншиносии компьютерии Тоҷикистон таъсис дода шуд, ки он дар шабакаи Интернет бо сурогаи

⁹ Патент № 078TJ от 12.11.2008 – «Драйвер TajGraph 1.0 раскладки таджикских букв на компьютерной клавиатуре» (Усманов З.Д., Солиев О.М.); Патент № 054TJ от 29.01.2008 – «Русско-таджикский компьютерный словарь» (Усманов З.Д., Солиев О.М., Худойбердиев Х.А.); Патент № 041TJ от 04.09.2007 – «Компьютерное озвучивание таджикского текста» (Усманов З.Д., Худойбердиев Х.А.); Патент № 025TJ от 21.05.2007 – «Таджикско-русский компьютерный словарь» (Усманов З.Д., Холматова С.Д., Солиев О.М.).

<http://www.compling.tj> дастраси муштариён аст. Мақсад аз таъсиси чунин сомона ошно гардонидани доираи васеи чомеаи шаҳрвандӣ бо дастовардҳои илмии соҳаи забоншиносии компьютерӣ дар ҳудуди Тоҷикистон мебошад. Дар сомона маълумоти муфассал оиди олимону муҳаққиқон, нақша ва дурнамои рушд, ҷорабинӣ ва лоиҳаҳои ҳамкорӣ дар риштai забоншиносии компьютерӣ чой дода шудааст. Инчунин, муодили электронии адабиёт ва мақолаҳои илмии нашргардида, ки ба соҳаи забоншиносии компьютерӣ алокаманданд дар сомонаи зикргардида чой дода шудаанд.

Пешрафти технологияи мусосир ба он водор менамояд, ки ба ҳар раванди эҷодкоронаи замон ҷомеаамонро омода созем. Ҳосатан, зуҳури технологияи иттилоотӣ шароите фароҳам овардааст, ки аз ҳама гуна навсозиҳову эҷодкориҳои ҷомеаи ҷаҳони воҳиду муштарақ воқиф гашта ва ба ҳар яки он ба ҷашми ибрат назр андохта, имконоти мавҷударо ба пиёдашавии он сафарбар намоем. Технологияи иттилоотӣ ҳар гуна навига-риҳоро дар таълими фанҳои алоҳида ва татбиқи баъзе корҳои илмию таълимиро фароҳам меоварад [Исмоилов, Одинаев 2010].

28 майи соли 2008 дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон конференсияи байналмилалӣ дар мавзӯи «Забони тоҷикӣ (форсӣ) ва технологияи иттилоотӣ» баргузор гардид. Аз гузориши иштирокчиёни конференсия маълум гардид, ки ҳамагон зарурати таълими забонҳоро, алалхусус таълими забони тоҷикиро бо истифода аз усул ва воситаҳои мусосири таълим зарур мешуморанд. Истифодаи имконоти технологияи мусосир дар таълими забони тоҷикӣ талаботи замон ва ҷомеаи пешрафтаи ҷаҳонӣ мебошад. Ба андешаи мутахассисоне, ки дар конференсия гузориш намуданд, муҳимтарини масъалаҳои таълими забони тоҷикиро бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ аз инҳо донистанд: забони тоҷикӣ дар шабакаи Internet (сарҷашмаҳои иттилооти электронӣ ва сомонаҳо ба забони тоҷикӣ)¹⁰, фарҳангнигории компьютерӣ (лугатҳои таҳассусӣ ва

¹⁰ Масалан, сомонаҳои Маркази технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии АИ ҶТ (www.termcom.tj) ва Мактаби технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ (www.cit.tj).

фарҳнгҳои электронӣ) [Назаров 2004], забоншиносии компьютерӣ ва пайкаравӣ [Назаров 2004; Назаров 2005], системаҳои донишандӯзии электронӣ [Назаров, Караев, Мулоджонов 2010; Назаров, Эвазов 2009; Назаров, Эвазов, Нурулло 2010], масъалаҳои тарҳрезӣ ва таҳияи имлосанҷи компьютерии тоҷикӣ [Абдуллоев, Назаров 2004; Исмаилов, Абдуллоев, Назаров 2001; Назаров 2003; Назаров 2005; Усманов, Исмаилов, Назаров 2001], низоми нави мубодилаи электронӣ ба забони тоҷикӣ, табъу нашри электронӣ ба забони тоҷикӣ, мубодилаи иттилооти матнӣ ба воситаи технологияҳои мобилӣ, маҳаллисозии таъминоти барномавии маъмул (системаҳои амалиётӣ, барномаҳои дафтардорӣ, воситаҳои барномавии графикӣ, муҳитҳои тавлиди тарҳрезии барномаҳои нав ва гайра).

Бо истифода аз масъалаҳои зикршуда оид ба татбиқи воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ дар таълими забони тоҷикӣ ва бо инобати фикру мулоҳизаҳои иштирокчиёни конференсияи номбурда ва мутахассисони соҳаҳои забоншиносӣ ва технологияҳои иттилоотӣ дар Дошишгоҳи технологиي Тоҷикистон дастури таълимӣ бо номи «Забоншиносии иттилоотӣ» [Усманов, Одинаев, Исмоилов ва дигарон 2010] таҳия гардид. Зимни таҳияи дастури таълимӣ масъалаҳое мавриди назар қарор дода шуданд, ки онҳо метавонанд ба татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар забони тоҷикӣ мусоидат намоянд.

Масъалаи дигаре, ки имрӯзҳо мавриди мушкилоти ҳамагон гаштааст, набудани шрифт (хуруфот)-и ягонаи тоҷикӣ мебошад. Феълан, дар технологияҳои иттилоотию иртиботӣ зиёда аз 20 намуди шрифтҳо барои ифодаи матнҳои тоҷикӣ таҳия гашта, мавриди истифода қарор доранд. Аксари ин шрифтҳо аз ҷониби шахсони алоҳида бе назардошти хусусиятҳои хоси алифбои тоҷикӣ ва талаботи технологияҳои иттилоотию иртиботӣ соҳта шуда, дар ифодаи матнҳои тоҷикӣ мушкилоти зиёдеро ба миён оварда истодаанд. Бояд қайд кард, ки аз миёни онҳо танҳо ду шрифт: шрифти *Palatino Linotype* дар шабакаи Internet мавриди истифодаи умум қарор дошта, дар дохиили кишвар шрифти *Times New Roman* Тј бештар маъмул мебошад. Ин масъала низ мавриди омӯзиши амиқи аъзоёни Мактаби илмии «Моделиронии математикий» қарор дошта, таҳияи алго-

ритм ва барномаи компьютерии мувофиқ барои баргардонидани матнҳои тоҷикӣ аз шрифтҳои гуногун ба шрифти ягона дар арафаи анҷомёбист.

Дар фарҷоми сухан ҳамчунин нуктаero қайд кардан ба маврид аст, ки феълан соҳаи забоншиносии компьютерӣ ҳамчун яке аз шоҳаҳои илмии муосир ва зуд ташаккулёбанда ба ҳисоб рафта, бо назардошти натиҷаҳои тамоюлоти гузариш ба технологияи бекофаз ва ҷомеаи иттилоотӣ, инҷунин таҳвили ахбори қалонҳачм ба намуди электронӣ ва компьютерикунонии фаъолияти корхонаю муассисаҳо татбиқӣ боз ҳам бештари худро ёфта истодааст.

Имрӯзҳо, ки мардуми шарифи Тоҷикистон дар арафаи таҷлили ҷаҳони 20-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад ва яке аз унсурҳои асосии соҳибистиклолӣ соҳиб будан ба забони давлатӣ мебошад, моро лозим аст, то ба рушд ва нумӯи соҳаи забоншиносии компьютерӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва татбиқи он дар коркарди забони тоҷикӣ дикқати маҳсус дигем, зеро чунин амал ба татбиқи Қонуни забони давлатӣ дар раванди коргузории ҳамаи ташкилоту муассисаҳои тоҷикистонӣ мусоидат ҳоҳад кард.

Дар навбати худ, мо – аъзоёни Мактаби илмии «Моделирории математикӣ» низ ҳамчун шаҳрвандони комилҳуқуқ ва баору номуси ин кишвари кӯҳаннажод тасмим гирифтаем, ки ин ҷаҳонро бо дастовардҳои навин дар соҳаи забоншиносии компьютерии тоҷик пешвоз гирем.

Донишгоҳи технологийи Тоҷикистон

ФЕҲРИСТИ МАНОБЕЪ

Абдуллоев Ф.А., Назаров Р.С. Простая программная оболочка системы автоматизированного морфологического синтеза таджикских словоформ // Труды ТУТ, вып. X. – Душанбе: «Ирфон», 2004, с. 64-70.

Ванчук О. Компьютерная лингвистика: человек-слово-техника // Компьютерные вести, № 26, 2008 [Сарчашмаи элекtronӣ: <http://www.kv.by>].

Гращенко Л.А. Алгоритм формирования словаря соответствий таджикских и персидских словоформ // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2008, т. 51, № 5, с. 339-345.

Гращенко Л.А. Концептуальная модель таджикско-персидской конверсии графических систем письма // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2009, т. 52, № 2, с. 111-115.

Гращенко Л.А. Математические основы автоматизированной таджикско-персидской конверсии графических систем письма: Дис. ... канд. физ.-мат. наук. Душанбе. 2010. – 115 с.

Гращенко Л.А., Фомин А.Ю. Опыт реализации средств таджикско-персидской конверсии графических систем письма // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2008, т. 51, № 8, с. 580-583.

Довудов Г.М. Алгоритм автоматического морфологического анализа таджикских слов // Известия АН РТ, № 2(139). – Душанбе, 2010, с. 22-26.

Зарипов С.А. Моделирование на таджикском языке английского простого нераспространенного предложения: Дис. ... канд. физ.-мат. наук. Душанбе. 2003. – 89 с.

Исмаилов М.А. Математическая модель морфологического анализа и синтеза слов таджикского языка // Доклады АН РТ. – Душанбе, 1998, т. 41, № 9, с. 63-68.

Исмаилов М.А. Основы автоматизированного морфологического анализа слов таджикского языка. – Душанбе, 1994. – 156 с.

Исмаилов М.А., Абдуллоев Ф.А., Назаров Р.С. Алгоритм синтеза таджикских слов при одном неверно заданном морфе // Труды ТУТ, вып. VIII. – Душанбе, 2001, с. 52.

Исмоилов М.А., Одинаев Н.С. Баъзе масъалаҳои татбики хусусиятҳои забони тоҷикӣ дар технологияҳои иттилоотӣ // Паёми Дошишгоҳи технологийи Тоҷикистон, № 2(16), Душанбе, 2010, с. 5-16.

Назаров Р.С. Алгоритм морфологического анализа слов таджикского языка // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2005, т. 48, № 3-4, с. 79-84.

Назаров Р.С. Концептуальное моделирование процесса морфологического анализа таджикских словоформ, образованных аффиксальным способом словообразования // Материалы

научной конференции «Математика и информационные технологии», посвященной 15-летию независимости РТ. – Душанбе, 27 октября 2006 г., с. 55-58.

Назаров Р.С. Концепция создания компьютерного корректора словоформ таджикского языка // Труды ТУТ, вып. IX. – Душанбе: «Ирфон», 2003, с. 89-94.

Назаров Р.С. Машинный перевод: современное состояние и перспективы // Труды ТУТ, вып. X. – Душанбе: «Ирфон», 2004, с. 55-58.

Назаров Р.С. Мушкилоти истилоҳсозӣ дар соҳаи технологияҳои инфоматсионӣ-коммуникатсионӣ ва баъзе пешниҳодҳо оиди рафъи онҳо // Маҷмӯи корҳои илмии Дошишгоҳи технологий Тоҷикистон, нашри X. – Душанбе: «Ирфон», 2004, с. 52-54.

Назаров Р.С. О системах машинного перевода и принципе их работы // Труды ТУТ, вып. XI. – Душанбе: «Ирфон», 2005, с. 14-22.

Назаров Р.С. Об основных понятиях и технологиях компьютерной лингвистики и обработки естественного языка // Труды Технологического университета Таджикистана (ТУТ), вып. XI. – Душанбе: «Ирфон», 2005, с. 9-14.

Назаров Р.С. Система компьютерного морфологического анализа слов таджикского языка // Труды ТУТ, вып. XI. – Душанбе: «Ирфон», 2005, с. 5-9.

Назаров Р.С. Татбиқи компьютер дар тадқиқи забон // «Масъалаҳои маориф», № 1 (8). – Душанбе, 2010, с. 12-15.

Назаров Р.С., Караев И.Г., Мулоджонов Б.А. Использование технологий мультимедиа в образовании // Материалы международной научно-практической конференции «Подготовка научных кадров и специалистов новой формации в свете инновационного развития государств» (ТУТ, 30, 31 октября и 1 ноября 2010 года). – Душанбе: «Ирфон», 2010, с. 42-44.

Назаров Р.С., Эвазов Х.А. Истифодаи воситаҳои технологияи иттилоотӣ дар раванди таълим // «Масъалаҳои маориф», № 5-6 (6-7). – Душанбе, 2009, с. 51-53.

Назаров Р.С., Эвазов Х.А., Нурулло Ф. Использование средств информационно-коммуникационных технологий в обу-

чении иностранным языкам // Вестник ТУТ, № 2 (16). – Душанбе: «Ирфон», 2010, с. 16-22.

Назаров Р.С., Юсупова М.М. О применении математических методов в лингвистике // Материалы международной научной конференции «Актуальные вопросы математического анализа, дифференциальных уравнений и информатики», посвященной 70-летию академика АН РТ Усманова З.Д. – Душанбе, 24-25 августа 2007 г., с. 79-81.

Пажӯшишҳо оид ба ҳолати татбики технологияҳо иттилоотӣ-иртиботӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Фонди ҷамъиятии «Интернет»-и Тоҷикистон, 2010 [Сарчашмаи элекtronӣ: http://www.cipi.tj/files/eReadines-full_Ru.pdf].

Солиев О.М. Математическая модель оптимальной раскладки символов на клавиатуре и её приложения: Дис. ... канд. физ.-мат. наук. Душанбе. 2008. – 85 с.

Солиев О.М. О раскладке таджикских букв на компьютерной клавиатуре по схеме русской раскладки // Известия АН РТ, № 2(127). – Душанбе, 2007, с. 26-30.

Умаров М.А., Бабходжаев Б.С., Джарфарова Д.Ф. Вопросы использования информационно-коммуникационных технологий в изучении таджикской классической поэзии // Труды научно-практической конференции «Вопросы ресурсного обеспечения информационно-коммуникационных технологий в образовании», Душанбе, Российско-таджикский славянский университет, 7 декабря 2006 года, с. 110-113.

Умаров М.А., Джарфарова Д.Ф. О статистическом анализе газелей Хафиза // Материалы международной научно-практической конференции «Подготовка научных кадров и специалистов новой формации в свете инновационного развития государств» (ТУТ, 30, 31 октября и 1 ноября 2010 года). – Душанбе: «Ирфон», 2010, с. 352-357.

Усманов З.Д., Абдухамидов А.А., Исмаилов М.А. О статистических закономерностях слогового многообразия таджикского языка // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2002, т. 45, № 5-6, с. 9-14.

Усманов З.Д., Васильева И.Л. Эргономичная раскладка таджикского алфавита на клавиатуре мобильного телефона //

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

Доклады АН РТ. – Душанбе, 2008, т. 51, № 3, с. 186-192.

Усманов З.Д., Гращенко Л.А., Фомин А.Ю. Информационные основы автоматизированной таджикско-персидской транслитерации // Известия АН РТ, № 1(130). – Душанбе, 2008, с. 20-26.

Усманов З.Д., Довудов Г.М. Частотный морфемный словарь таджикского литературного языка // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2010, т. 53, № 3, с. 255-260.

Усманов З.Д., Исмаилов М.А., Зарипов С.А. Алгоритм компьютерного перевода простого нераспространенного английского предложения на таджикский язык // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2002, т. 45, № 3-4, с. 81-87.

Усманов З.Д., Исмаилов М.А., Назаров Р.С. Алгоритм диагностики правописания словоформ таджикского языка // Труды ТУТ, вып. VIII. – Душанбе, 2001, с. 53-55.

Усманов З.Д., Солиев О.М. Закономерности статистического распределения частот встречаемости букв в таджикском языке // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2003, т. 46, № 3-4, с. 59-62.

Усманов З.Д., Солиев О.М. О «наилучшей» раскладке таджикских букв на компьютерной клавиатуре // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2004, т. 47, № 3, с. 56-61.

Усманов З.Д., Солиев О.М. Проблема раскладки символов на компьютерной клавиатуре (монография). – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 118 с.

Усманов З.Д., Худойбердиев Х.А. Алгоритм безударного озвучивания таджикского текста // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2007, т. 50, № 4, с. 302-305.

Усманов З.Д., Худойбердиев Х.А. О синтезаторе таджикской речи по тексту // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2009, т. 52, № 4, с. 267-271.

Усманов З.Д., Худойбердиев Х.А. О слоговой структуре слов таджикского языка // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2006, т. 49, № 6, с. 489-492.

Усманов З.Д., Худойбердиев Х.А. Опыт компьютерного синтеза таджикской речи по тексту (монография). – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 145 с.

Усманов З.Д., Эвазов Х.А. Компьютерная коррекция та-

джикского текста, набранного без использования специфических букв // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2011, т. 54, № 1, с. 23-26.

Усмонов З.Ч., Одинаев Н.С., Исмоилов М.А. ва дигарон. Забоншиносии иттилоотӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 163 с.

Худойбердиев Х.А. Комплекс программ синтезирования таджикской речи по тексту: Дис. ... канд. физ.-мат. наук. Душанбе. 2009. – 113 с.

Эвазов Х.А. О структуре сложных слов современного таджикского литературного языка // Известия АН РТ, № 1(138). – Душанбе, 2010, с. 53-59.

Эвазов Х.А. Статистические закономерности таджикского языка, связанные с используемым в нем расширенным кириллическим алфавитом // Доклады АН РТ. – Душанбе, 2010, т. 53, № 12, с. 903-906.

Р.С. НАЗАРОВ

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВА РАЗВИТИЯ КОМПЬЮТЕРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Внедрение компьютерной техники явилось значительной вехой в развитии многих наук. В настоящее время практически нельзя найти ни одной области, где бы не применялись компьютеры, и где бы их использование не открывало новые возможности. Компьютеризация охватывает все новые и новые области человеческой деятельности. Одной из перспективных и быстро развивающихся областей является обработка текстов и речи на естественном языке.

Компьютерная лингвистика занимается поиском алгоритмов и компьютерной реализацией взаимодействия человека с компьютером на естественном человеческом языке и она тесно связана с областью информационных технологий. Например, поисковые машины, диалоговые системы, автоматизация управления информацией, автоматическая обработка текстов и т.д., и в большей степени зависит от грамотного использования данных о языке и его структуре.

Научные исследования в области компьютерной лингвистики, применимой к таджикскому языку впервые в Таджикистане начаты в конце 90-х годов прошлого тысячелетия. Настоящая статья посвящена результатам многолетних научно-исследовательских работ таджикских ученых и исследователей в области компьютерной лингвистики.

R.S. NAZAROV

**CURRENT STATUS AND PROSPECTS OF COMPUTER
LINGUISTICS IN TAJIKISTAN**

An introduction of computer technology was a significant milestone in the development of many sciences. At present, it is almost impossible to find any area where computers had not used and wherever their use do not reveal new opportunities. Computerization covers all new areas of human activity. One of the most prospective and rapidly developing areas is text and speech processing in natural language.

Computer linguistics is searching for algorithms and their computer realizations of human-computer interaction in natural language and it is closely connected with information technology area. For example, searching machines, interactive systems, automation of information management, automated text processing, etc., and mostly depends from the proper use of data and structure of a language.

Researches in the field of computer linguistics applicable to the Tajik language, for the first time in Tajikistan started in the late 90-s of last millennium. The present article is devoted to the results of long-term works in the field of computer linguistics of Tajik scientists and researchers.

A.A.УМНЯШКИН

БЫТОВАЯ ЛЕКСИКА ТАТСКОГО ЯЗЫКА

Одним из важнейших направлений лингвистической науки является изучение и сохранение бесписьменных языков, осуществ-

ляемое путем описания их словарного запаса и дальнейшего сравнительного исследования. Этнолингвистическое освещение предметно-бытовой лексики способствует раскрытию восприятия этнической группы. Необходимо подчеркнуть, что многочисленные лексические единицы иранских языков, приведенные ведущими лингвистами начала прошлого столетия, в значительной степени потеряли свою значимость сегодня и вышли из бытового обихода носителей татского языка, распространенного на территории Кавказа [Грюнберг А.Л.; Миллер В.Ф.; Шор Р.О.; Beresin I.]. Следует отметить, что выбранная нами тема является актуальной как с научной, так и с практической точки зрения для изучения современного состояния языков иранской группы [Грюнберг А.Л.; Даудырова Л.Х.; Clifton J.M.; Minorsky V.]. С проникновением новых бытовых предметов происходит обновление лексического фонда языка, то есть с освоением новых явлений сужается круг употребления традиционно-бытовых предметов и пополняется число неологизмов и заимствованного пласта лексики. Номинативные единицы предметно-бытовой сферы по своему составу и происхождению неоднородны. В качестве составных компонентов наблюдаются как заимствованные единицы, так и исконные. Во многих составных номинативных единицах употребление заимствованного компонента является ситуативным случаем, тогда как в других случаях используется его исконный синоним.

Большое количество славянismов, тюркизмов и семитохамитских заимствований в татском языке указывает на ранее и выраженное влияние данных языковых семей, а также этнографических и религиозных факторов на татский язык, что привело к ограничению сферы употребления исконных номинативных единиц. По мере распространения и усвоения тюркских и славянских языков среди ираноязычного населения Кавказа широко стали использоваться заимствованные синонимичные пары, адаптированные и приобретшие закономерности татского языка, что впоследствии ограничивало сферу дальнейшего бытования исконных номинативных единиц. Анализ номинативных единиц в этнолингвистическом освещении показал, что этнографические особенности наиболее выражены в лексике, связанной с жильем и пищей, от-

дельно взятые номинативные единицы отражены в составе фразеологических и устойчивых языковых оборотов [Гаврилов Б.Г.; Грюнберг А.Л.; Жузе П.К.; Миллер В.Ф.; Мусаханова Г.Б.; Назарова Е.М.; Anisimov N.A.]. Горские евреи Кавказа - Дагестана, Азербайджана, Кабардино-Балкарии, Чечни, Ставрополья говорят на языке, известном как татский. Под названием «татский язык» науке известны не одна, а две самостоятельные языковые единицы — собственно татская и «еврейско-татская», на которой говорят так называемые горские евреи. Генетически обе они входят в иранскую группу индоевропейской семьи языков. По историко-диалектологической классификации собственно татская и «еврейско-татская» формы речи относятся к юго-западным иранским языкам и наиболее близки персидскому и таджикскому. В литературе указывается на разную степень этой близости: собственно татский язык обрисовывается как язык, весьма близкий персидскому, тогда как грамматическая структура «еврейско-татской» формы речи сохраняет некоторые черты, утраченные современным персидским, и представляется, в целом, более архаичной. Лексические ее отличия от персидского также представляются большими, чем у собственно татских говоров Абшерона. При очевидной материальной и структурной близости между собственно татской и «еврейско-татской» формами речи существуют значительные языковые различия [Грюнберг А.Л.; Давыдова Л.Х.; Миллер Б.В.; Назарова Е.М.]. Они исключают полное взаимопонимание между их носителями — представителями двух разных этносов. Отмечается большая тюрканизованность собственно татских говоров, сильное влияние на фонетику, лексику и грамматику которых оказывает азербайджанский язык. В то время как «еврейско-татские» говоры испытывали влияние иврита, что выразилось в наличии значительного слоя лексических заимствований и большей распространенности верхнефарингальных согласных. Собственно татская и «еврейско-татская» языковые единицы различаются и по функциональным, социально-культурным характеристикам. Этнические таты — ее носители — используют в функции литературно-письменного азербайджанский язык, что связано с исторически выработавшейся культурной общностью татского и азербайджанского народов и с давней распро-

страненностью азербайджанско-татского двуязычия. «Еврейско-татская» языковая единица характеризуется наличием письменности и литературного языка, которыми пользуются исключительно горские евреи.

Лингвистическая граница между собственно татскими и «еврейско-татскими» говорами проходит не только по структурно-лингвистическим и социально-культурным признакам, они различаются и по социально-этническим параметрам. Носители данных языковых единиц, будучи представителями разных народов, имеют различное этническое самосознание, и при этом каждый этнос имеет собственное самоназвание и не отождествляет себя с другим [Грюнберг А.Л.; Курдов К.М.; Миллер В.Ф.].

На протяжении изучения татских говоров, начиная с первых работ конца XIX — начала XX в., в научной литературе во избежание терминологической путаницы систематически проводилось терминологическое разграничение данных языковых единиц, в основном в соответствии с традиционным этническим принципом. Образующие языковую общность говоры этнических татов назывались собственно татским, мусульманско-татским языком и языком североазербайджанских татов. Представляющие другую языковую общность говоры горских евреев определялись «еврейско-татским» языком (наречием), татским языком (наречием) горских евреев и еврейским диалектом татского языка. В качестве названий собственно татской и «еврейско-татской» формы речи в этих работах условно использовалась следующая пара соотносительных терминов: «южный диалект татского языка» / «северный диалект татского языка», соответственно. В начале 90-х гг. в научном обиходе иранистики восстановлено традиционное название языка горских евреев [Люшкевич Ф.Д.; Миллер В.Ф.; Назарова Е.М.]. Несмотря на имеющиеся очерки фонетики и морфологии «еврейско-татского» языка В. Ф. Миллера и небольшой словарь, данный в его «Материалах по изучению еврейско-татского языка», звуковой строй, грамматика и лексика этого языка не исследованы систематически. Не было ни одной специальной работы, посвященной квалификации языковых особенностей, отличающих эту языковую единицу от собственно татской, персидского, таджикского и других юго- и за-

падно-иранских языков, определению ее языкового статуса и классификационного места в этой группе.

Общее самоназвание носителей «еврейско-татских» говоров — «джугъур» (мн. ч. «джугъургъ»), более традиционное, употребляемое представителями старших поколений, — «гъивр». Определенная часть горских евреев в 30-е гг. XX в. начала употреблять в качестве официального самоназвания термин «тат», который, как известно, не является этническим [Миллер Б.В.; Миллер В.Ф.]. Возникшая на основании близости языка горских евреев с языком этнических татов тенденция использования термина «таты» усилилась в СССР в послевоенные и особенно в 80-е гг., несмотря на то, что для носителей «еврейско-татских» говоров он является псевдоэтнонимом, образцом этнического камуфляжа. Официально зарегистрировавшиеся как «таты», носители этого языка в живой разговорной речи, так же как и другие, называют себя джугъур. У соседних народов носители «еврейско-татских» говоров издавна известны как: кумыкское жугъут, лезгинское ччуудар, табасаранское жугъуд, даргинское жугъути. В прошлом, употреблялось и другое, описательное название этого народа даг-чифут. В середине XIX в. в Дагестане появилось еще по крайней мере два названия носителей данного языка: «евреи-горцы» и «горские евреи» — русские кальки с упомянутого выше дагестанского названия «даг-чифут». Один из этих терминов — «горские евреи», введенный в обиход русской, а затем и местной администрацией для отграничения данной субэтнической группы евреев Восточного Кавказа от другой — ашкенази, так называемых европейских евреев, закрепился впоследствии в русской этнографической и лингвистической литературе и в официальной номенклатуре в качестве внешнего этнонаима. С 30-х гг. XX в. носителей татского языка стали называть также и татами, татами-евреями. Носители «еврейско-татских» говоров проживают в Дагестане в основном в городах Дербент, Махачкала, Хасавюрт, а также в с. Нюгди Дербентского района. Определить относительно точное количество говорящих на «еврейско-татском» языке представляется довольно затруднительным. Согласно данным Всесоюзной переписи населения 1989 г., они зарегистрировались под тремя названиями (этнонимами): евреи, горские евреи, таты и их общая

оценочная численность составила около 23 тыс. человек (по последним данным Комитета Республики Дагестан по Государственной статистике, в республике проживало 18,5 тыс. евреев, при этом необходимо принять к сведению, что в национальность «евреи» были включены евреи, горские евреи и таты). Значительные группы горских евреев проживают также в ряде городов Северного Кавказа (Нальчик, Моздок, Пятигорск, Грозный), а также в Москве, Санкт-Петербурге и некоторых других российских городах. Носители «еврейско-татских» говоров живут в Азербайджане (Куба, Баку, Огуз, Хачмас), за пределами СНГ — в Израиле, США, Канаде.

Язык горских евреев членится на диалекты и говоры. Особо заметные различия, в основном в фонетике и лексике, наблюдаются между тремя диалектами: северным, или кайтагским (к которому относятся махачкалинский, грозненский, нальчикский, моздокский говоры), средним — дербентским и южным — кубинским. Что же касается говоров огузских и ширванских евреев, то они практически не изучены.

Первые печатные тексты на татском языке с использованием еврейской графики появились в первом десятилетии XX в. Это были переводы с иврита Э. И. Пинхасова книги И. Сапира «Сионизм» (Вильна, 1908) и молитвенника «Кол тфила» (Вильна, 1909). В 20-е гг. на этой графической основе издавались различные учебные пособия: книги для чтения, буквари и др. С 1928 по 1938г. горские евреи, как и носители ряда других языков, пользовались алфавитом на латинской графической основе, а с 1938г. перешли на систему письма, основанную на русской графике, которая функционирует и в настоящее время. Литературный татский язык горских евреев начал складываться и продолжает развиваться на основе дербентского диалекта. Как один из литературных языков Дагестана, он выполняет в настоящее время лишь часть функций, обслуживая культурные потребности горских евреев: на этом языке издается учебно-методическая, художественная и общественно-политическая литература, выходит республиканская газета «Ватан», ведется радиовещание, ставятся спектакли в Народном татском театре. С 1991 учебного года введено преподавание этого языка в начальных классах отдельных школ г. Дербента, Махачка-

лы, Хасавюрта, в Дербентском педучилище открыто отделение по подготовке преподавателей «еврейско-татского» языка.

Горские евреи Азербайджана называют свой язык "зунун джуһури" (zuhun ҹuhuri) или просто "джуһури" (ҹuhuri) от самоназвания горских евреев "джуһур" (ҹuhur). Существует ошибочное мнение о том, что татский язык - бесписьменный и на этом языке вообще не издавалась литература, однако нами были найдены в архивах Российской Государственной библиотеки две книги, изданные на татском языке в 1934 году. Язык горских евреев Азербайджана относится к числу слабо изученных и для него характерна большая раздробленность по говорам с существенными расхождениями в области фонетики (балаханский, сураханский, дивичинский и гонагкентский говоры, а также шемахинский диалект). Таты в настоящее время интенсивно ассимилируются с азербайджанцами. Родным языком они пользуются только в пределах своего селения, дети учатся в азербайджанских школах. Наиболее сильно тюркское влияние выражено в промышленных районах (Абшеронский полуостров) и менее - в районах сельскохозяйственных, где татские селения составляют более или менее компактную массу. Значительные колебания языковых норм наблюдаются и внутри одного селения между старшим и младшим поколениями и между разными слоями населения по степени приобщения к азербайджанскому языку. Наиболее ярким примером такого скрещения языковых норм является поселок Балаханы близ г.Баку.

В результате проведенного исследования нами было обнаружено, что множественное число имен существительных образуется с помощью суффикса «-а», присоединяемого к существительному, заканчивающимся на согласные (например, рәг – рәга – вены) и принимающего на себя ударение. Образование множественного числа имен существительных, заканчивающихся на гласные «а», «е», «и», так же как и в Тегеранском диалекте персидского языка, производится за счет суффикса «-ha» (например, «муһа» - волосы). Однако, в некоторых селениях мы столкнулись с превращением суффикса множественного числа «ha» в «ho» (например, «рыриho» - кишши). Интересно, что жители Лахыча для образования множественного числа существительных используют суффиксы «-hon» и

«-ун» (например, «одомиһон»- люди). Множественное число одувалленных предметов чаще образуется с помощью суффикса «-ун» (например, «гуспандун» - овцы, «җәлүн» - дети). Причем в речевой практике, при высокой скорости произведения звуков многие информанты опускают последний согласный звук и в конце множественного числа существительных звучит долгое «у» («әсу» - лошади, «сәку» - собаки, «гуспанду» - овцы) (В.А.Жуковский отмечал, что в ряде диалектов Кашанского вилайята Ирана (Вонишун, Зефре, Кохруд) в конце множественного числа имен существительных появляется долгий гласный звук «о»). Таким образом, слова, специфичные для кубинского диалекта азербайджанского языка и перешедшие в него из татского языка занимают важное место в его лексической структуре, и в частности, среди них выявлено большое количество соматизмов: «галл» - сторона, бок, ягодица, «ганда» - старый, «сияпур» - наглец, «сирт» - темя, «ситал» - ленивец, «дҗяспяр» - граница, «шятял» - стопа, «шинк» - корм.

Вышеприведенные примеры дают представляют образцы тесного взаимовлияния и взаимопроникновения этих языков. Таким образом, часть лексем бакинского и кубинского диалектов азербайджанского языка является или исконно татской по происхождению или перешла через посредство татского языка из других иранских языков. С уверенностью можно сказать, что существует серьезная потребность углубленного исследования этого ареала диалектологии.

Основу лексики татского языка образует специфическая для всей группы иранских языков словарная база. Нам удалось выявить, хотя и небольшое количество арабизмов, попавших в татский язык с помощью фарси и азербайджанского языка. После захвата Кавказа арабами и насильтвенного принятия татарами ислама определенное количество арабизмов перешло в татский язык непосредственно из арабского языка. Нужно отметить, что по сравнению с персидским языком количество заимствованных арабизмов в татском языке относительно немногочисленно, например, слова «китаб», «ислаһ», «тәшәккүг» «тәбрик», «истисмар», «шукр» перешли непосредственно в татский язык в неизменном виде или с не значительными фонетическими изменениями. Часть из них заим-

ствована через посредство азербайджанского языка, другая — через посредство персидского и, возможно, непосредственно из арабского. Заимствованные в татский язык арабские слова более или менее четко выделяются своим значением; как правило, это либо имена с отвлеченным значением, либо религиозные термины и слова, так или иначе связанные с мусульманской культурой: *jænnæt* 'рай', *bærækæt* 'благодать', *tæzar* 'гробница', *qismæt* 'судьба', *xeir* 'добро', *faidæ* 'польза', *gæhmæt* 'милость', *istifadæ* 'использование', *adæt* 'адат', 'обычай', *tajir* 'купец'.

Нами было выявлено большое количество тюркизмов в татском языке, появление которых обусловлено реципрокными, экономическими, общественными и культурными связями. Например, «дирсæk» - локоть, «бургу» - рожок, «дабан» - пятка, «чэнгэ» - клок волос, «гучэ» - старый, «гәри» - старуха, «пий» - жир (авестийское *pivah-*), «кюк» - толстый человек, «синихчи» - костоправ, «агдҗий-яр» - легкие, «яралу» - раненый, «дамар» - сосуд, вена, «чичәк» - краснуха. Необходимо отметить, что процесс заимствования слов является взаимным, как из азербайджанского языка в татский, так и из татского языка в некоторые диалекты азербайджанского языка. Это влияние наиболее ярко проявляется в кубинском и бакинском диалектах азербайджанского языка. Вероятно, что ашхеронские таты, приняв азербайджанский язык, постепенно привнесли в него ряд элементов и лексем татского языка. Это влияние заметнее проявляется в лексикологии по сравнению с другими уровнями языка. В бакинский диалект азербайджанского языка перешли как собственно татские лексемы, так и слова, заимствованные татским из других языков, например, «сайхаш» – спокойствие, безветрие (крызский). Этую лексику мы выявили среди жителей Кубинского района Азербайджана, где основную массу составляли лица татской национальности. В кубинском диалекте азербайджанского языка, в отличие от других азербайджанских диалектов, есть ряд слов и языковых явлений, которые встречаются в татском языке и они специфичны для всех его диалектов. Именно из-за этого явления, те или иные находки в кубинском диалекте азербайджанского языка мы имеем право оценить как влияние татского языка.

Ядро татской лексики составляют исконно иранские слова: названия частей тела, многие названия животных, растений, обозначения простейших географических и астрономических понятий, основные термины родства, иранской же является терминология некоторых ремесел, например, ковроткацкого.

Татский словарь, несомненно, включает в себя большое количество персидских слов. Их заимствование могло происходить непосредственно и в разное время, поскольку таты на протяжении сотен лет находились в контакте с персидской языковой средой. Однако поскольку этимологически общие слова имеют в большинстве случаев в обоих языках — персидском и татском — в силу их близости — сходный фонетический облик, то выделить персидские заимствования в татской лексике представляется делом весьма затруднительным. Лишь об очень небольшом количестве иранских слов мы можем с уверенностью говорить как о персидских заимствованиях. В частности, это слова с поствокальным d (в исконно татских словах ему соответствует г), например: *riyadæ* 'пеший' (ср. *reigæ* с тем же значением), *xuda* 'бог', *jadu* 'колдовство' и ряд других.

Азербайджанские слова — количественно наиболее значительный слой иноязычных заимствований. Азербайджанские слова проникают в глубь татской лексики, в том числе и в семантические разряды, выше обозначенные как иранские, и вытесняют во многих случаях соответствующие по значению иранские слова. Этим можно объяснить такие заимствования как *qeuinata* 'тесь', 'свекор', *yara* 'рана', *bulut* 'туча', *dag* 'гора', и наличие таких пар и в татском словаре, как *xærguš/doušan* 'заяц'; *ruvi/tylkı* 'лисица', *tou dæræn/aldatmîš sæxtæn* 'обманывать'. Процесс заимствования азербайджанских слов в татском языке отличается определенным своеобразием, что связано с широким распространением активного азербайджанского-татского двуязычия. В условиях двуязычия почти любое слово азербайджанского языка может быть употреблено в татской речи. Часть слов, заимствуемых вначале лишь окказионально, постепенно усваивается, становясь единственным обозначением соответствующего понятия в татском языке и вытесняя соответствующее иранское слово. Результаты этого постоянно происходящего процесса сказываются в глубоком проникновении азербайджанских

элементов в различные морфологические разряды слов, например в существительные, глаголы, союзы, послелоги, частицы, числительные, и в сосуществовании в ряде случаев в татском языке параллельных (турецких и иранских) обозначений для одних и тех же понятий, например: *ruvi/tulki* 'лисица' (азерб. тұлқу), *хæerguš/doušan* 'заяц' (азерб. довшан).

Через азербайджанский же язык, в основном, происходит заимствование русских и интернациональных слов, связанных с новым бытом, культурой, с колхозным строем и советской властью: *qamsamol* 'комсомол', *malatinkæ* 'молотилка', *rauiz* поезд', *balniskæ* 'больница', *ispalkom* 'исполком', *savquz* 'совхоз', *qamunist* коммунист', *partiya* 'партия' и т.п.

С другой стороны, наблюдается постепенное отмирание того слова заимствованной арабо-персидской лексики, которая связана с мусульманской религией и бытом, со старыми социальными отношениями к деревне. Так, архаизмами для современного татского языка являются такие слова, как *ахип* 'ахунд', *imam* 'имам', *æmlak* 'земельный надел', *tajir* 'купец'.

Очень интересным является также анализ влияния лексики кавказско-иберийских языков (таких как крызский язык и гымыгский говор лезгинского языка) на словарный состав татского языка, причем наиболее ярко это влияние проявляется в диалектах татского языка носителей, проживающих по соседству с крызами (Кубинский район) и лезгинами, использующих гымыгский говор (Хачмазский район). Несмотря на принадлежность этих языков к разным языковым семьям, их влияние друг на друга естественно. Так, показателем изафета глагола в татском языке является конечное «ә», которое также образует определение. Являясь абсолютно не характерным для дагестанских языков, это явление присутствует в крызском языке и существует не в форме «ә», а в форме гласного звука «а». Например, «дагаара кул» - каменный дом, в татском языке «дәңгә дахар» - каменная скала, «кәлә хун» - большой дом, «дура ди» - дальняя деревня. В татском языке частица «а» является одним из образователей множественного числа, в крызском языке она также образует множественное число имен существительных, например «адмия» - люди.

В крызский язык из татского перешло значительное количество слов, причем ряд из них чисто татского происхождения, а некоторые перешли опосредованно из других языков. Например, «тов» - очаг, «дагар» - камень, скала, «пачча» - падишах, «гайел» - ребенок, «эдәми» - человек, «кумиш» - буйвол, «чике» - место. Через крызский язык ряд татских слов перешли и в гымылский диалект лезгинского языка. Интересно, что некоторые из этих слов используются активно и в крызском языке. Например, «губи» - впадина, лунка, «чал» - чалый, «каф» - слово, «дар» - дерево, «маст» - кефир, «кукрум» - молния, «акәндән» - вытаскивать, «гарт» - точило, «бә'ли» - ковер, «дуг» - айран (отсюда, вероятно, «авдуг» - суп из кислого молока; интересно, что в азербайджанском языке «овдуг» - это окрошка на кислом молоке, а суп из кислого молока, риса и зелени называется «довга»), «гәрдән» - шея. Языковые факты подтверждают также и влияние татского языка на удинский, однако это влияние пока углубленно не изучено. Как показывают вышеупомянутые примеры, имеется выраженное фонетическое, грамматическое и лексическое влияние татского языка на принадлежащие к кавказско-иберийской семье языков лезгинский язык и его гымылский говор, а также на крызский язык, и проведение углубленной научно-исследовательской работы представило бы большой интерес.

Очень интересным является обнаруженное прямое и опосредованное влияние русского языка на татский. Так, в татский язык опосредованно через азербайджанский попал ряд русизмов, например, «истакан» - стакан, «хефтебил» - автомобиль, «сувет» - совет, «гәрәвул» - охрана. Интересно, что помимо русизмов, перешедших в татский язык с помощью азербайджанского, мы обнаружили ряд слов, перешедших непосредственно из русского языка. Так, в гонагкяндском говоре татского языка пожилым, постаревшим и одряхлевшим людям говорят «капрал». Несомненно, что это слово попало в татский язык непосредственно из русского языка. В старину в русской армии младшее звание «капрал» примерно соответствовало современному чину сержанта и получившие это звание лица в большинстве случаев, а некоторые и до конца жизни, оставались в нем, не уходя из армии. В русском языке именно по-

этому состарившимся на службе капралам говорили «старый капрал». Несомненно, что прозвище состарившихся капралов отрядов российской армии перешло в лексикон других языков, в татском же языке значение слова изменилось на «старый, дряхлый, ослабевший» и стало относиться как к людям, так и к животным.

Очень интересные метаморфозы произошли с лексемой «пирвоји», имеющей в татском языке значение «очень хорошо», «отлично», «прекрасно». И лишь в гонагкяндсом говоре у очень пожилого информанта мы обнаружили значение «пирвоји» как «первый», например «дәр деһ пирвоји мәрд» - «первый человек на селе», что позволило выявить этимологическое происхождение данной лексемы. В татском языке в значении «прогонять», «ссыльать», «переселять» используется слово «вәсилкә», имеющее, несомненно, происхождение от русского «высылка». Нам удалось обнаружить значительное количество русизмов в разных говорах татского языка «агушкә» - окошко, «балницикә» - больница, «гарават» - кровать, «ахатно» - выходной, «иштираб» - штраф, «люткә» - лодка, «куришкә» - кружка, «дуррәк» - дурак.

Конечно же, основную, базовую лексику татского языка составляют слова, общие не для всех языков, относящихся к иранской семье, а лишь к ряду из них. Например, татское «бобосил» - геморрой, «хари» - место, «чум» - глаз, «кәләһә» - большой, «гәј» - очень, «ләкмин» - вдруг, «диринк» - пустой, «гәжгүн» -кастрюля, казан, «тюнюк» - еда, обед, «дахар» - гора, «пейсяр» - затылок, «вир бирән» - растение, «астаран» - братъ, «бирап» - брат, «тәлю» - колючка, игла.

Известно, что появление большинства слов в словарном составе каждого языка не случайно, а появляются они при описании определенных особенностей предметов, их признаков. Из входящих в ряд таких слов групповых лексем наиболее стабильными и неизменными являются бытовые, в том числе соматические, топонимические названия.

В связи с тем, что сбор лексического материала татского языка осуществлялся нами в широком аспекте и не ограничивался бытовой терминологией, при анализе собранного глоссария была выявлена масса интересных находок. Анализируя этимологию со-

бранных лексем (включая лексемы, используемые единичными информантами, и поэтому не вошедшие в основной гlosсарий), мы распределили весь собранный материал на несколько групп, основываясь на их генетической принадлежности к той или иной языковой группе (необходимо отметить, что большинство представленных соматизмов удалось обнаружить в лексиконе единичных информантов, в связи с чем они не включены в состав гlosсария):

а) иранизмы: «sər» голова, «gərdən» шея, «düş» плечо, «rüşt» спина, «kun» зад, «işqəm» живот, «dül» сердце, «kigü» кишечник, «расə» нога, ступня (азерб. промежность), «əngüşt» палец («ангушламаг» апплодировать), «gunə» щека, «tüzə» ресница, «tüx» затылок, «tiy» волосы, «titək» зрачок, «sapə» подбородок, «azu» коренной зуб, «lüput» губа, «xliz» слюна, «cülg» гной, «ustana» беременная, «şah» матка, «üstüqun» кость, «gijgah» висок, «dəmtu» лишай, «sinə» грудь, «kəmtəg» поясница (азерб. пояс, ремень), «ləng» хромой («Timur-ləng» Чингисхан), «qurt» глотка (азерб. «глоток»), «qılat» мизинец, «qultuq» подмышка, «qəbəq» лоб (азерб. перед), «qamat» жила, «büp» усы, «yara» рана, «ilik», «bein» мозг, «təmtə» грудь женщины (курдское «məmik», пехлевийское «mamak»)

б) арабизмы: «adəm» человек, «bevasır» геморрой («бабасил» азерб.), «bəyaz» белковая оболочка глаза, «bəlqəm» мокрота, «bənan» палец, «vəgəm» туберкулёт, опухоль, «vərid» аорта, «gabiz» запор, «əlil» больной, инвалид, «zilzəl» озноб, судорога («zəlzələ» землетрясение азерб.), «işkənbə» желудок, живот, «pəbz» пульс, кровоносный сосуд, «rürxal» веснушчатый, пятнистый (оригинальная этимология – персидский «rūg» и арабский «xal» корни), «rəhim» матка, «taun» холера, «tədavi» лечение, лечебный, «jarahət» язва, рана («jarrah» хирург азерб.), «şəfaxane» больница (араб «şəfa» выздоровление и персидское «xane» место, дом).

в) тюркизмы: «alyn» лоб, «qaş» бровь, «burun» нос (интересно, что в ряде тюркских языков слово имеет еще перевод как «раньше», «прежде» и оба основных значения, вероятно, связаны между собой через пространственное наречие со значением «впереди», выступающая вперед часть чего-либо)

г) славянизмы: «чухутке» туберкулез, «vərşuk» голова, верхушка, «zoxut» туалет, отхожее место, «qaz» кишечные газы, «qırı» грипп, «lint» бинт, «mışuk» полость, емкость, «pıjoniskəi» пьянство, «pufdədi» мочевой пузырь (звукоподражательное «puf» дуновение).

В данной работе мы хотели бы также остановиться и на собранной нами топонимической лексике в связи с оригинальностью и большим научным и практическим интересом, который представляет анализ этой лексики. Географические названия бывают тесно связаны с предметами и явлениями, местной природой и ее особенностями и, первое время, эти названия бывают понятны всем, их значение сохраняет свою смысловую нагрузку. Но с течением времени в связи с меняющимися историческими, общественными условиями и в соответствии с эволюцией языка, эти названия выходят из повседневного употребления, изменяются, заменяются другими, более современными лексемами, или же, в соответствии с языковыми требованиями, претерпевают фонетические изменения и постепенно для будущего поколения переходят в разряд слов, потерявших свое смысловое значение.

На территории Азербайджана ряд географических названий тесно связан с другими народами, в определенный исторический период сыгравшими определенную роль в прошлом страны. Так, захват страны арабами, привел не только к выраженному влиянию арабского языка на разговорный и литературный татский язык, но и к появлению арабизмов среди географических названий – например, существование деревень с названиями Ханараб, Арабшахверди, Арабшалбаш, Арабджабирли, Арабхандан. Топонимы, возникшие на основе языкового материала татского языка, занимают важное место в топонимике Кубинского района. Так, например, топоним «Рустов» на татском языке означает «деревня». На фарси сельчан называют «рустаи», и со временем «деревня» стала называться «руста». Важным фонетическим отличием татского языка является использование вместо гласного звука «а» в фарси гласного «о». Профессор Б.В.Миллер дал правильную интерпретацию значения топонима «Рустов», считая, что это слово в фарси является названием центра нескольких деревень, и как видно, татское селение Рустов Кубинского района некоторое время выполняло роль

небольшего центра. Топоним «Нюгяди» переводится с татского как «новая деревня» - «нюк» - новый, «ди» - деревня. Вероятно, во времена образования этой деревни население окружающих татских деревень так называли это место и этимологическое значение слова – «новая деревня». «Кяндо» - название деревни, переводится с татского языка как «пахнущая вода» («кянд» - запах, «оу» - вода). Протекающая рядом с деревней маловодная речушка в летнее время полностью не высыхает и застаивается, а вода приобретает затхлый запах. Название села образовалось от возникновения запаха в летнее время, когда вода в реке начинала застаиваться. Название деревни «Нора» в татском языке означает «озера» («нохур» - озеро, а «а» - суффикс множественного числа). И, действительно, деревню окружает 7-8 небольших озер. Этимологический анализ выше-перечисленных топонимов показывает, что при изучении происхождения географических терминов необходимо учитывать язык этнических групп, проживающих на этой территории. К сожалению, происхождение географических названий Азербайджана, связанных с татским языком, не изучено полноценно.

Таким образом, проведенное исследование продемонстрировало большое диалектологическое разнообразие татского языка, плодотворность сравнительного анализа татской бытовой лексики с другими иранскими языками, наличие огромного слоя слов и элементов, происходящих из древних языков различных семей и исчезнувших в других современных иранских языках, но сохранившихся в татском.

**Центр по изучению древних и современных языков «ГЛОССА»
Баку, Азербайджан**

ЛИТЕРАТУРА

1. Гаврилов Б.Г. Орфографический словарь татского языка // Махачкала, 1995 (на тат. яз.)

2. Грюнберг А.Л. К вопросу о языковом взаимодействии (на материале языка североазербайджанских татов) // Краткие сообщения Института народов Азии. Языкознание. М., 1961. Т. 40. С. 11-23
3. Грюнберг А.Л. О месте татского среди иранских языков // Вопросы языкознания. 1961. № 1. С. 106-114
4. Грюнберг А.Л. Язык североазербайджанских татов // Л., 1963
5. Грюнберг А.Л. Система глагола в татском языке // Иранский сборник. М., 1963. С. 121—149
6. Грюнберг А.Л., Давыдова Л. Х.Татский язык // Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: западная группа, прикаспийские языки. М., 1982. С. 231-286
7. Давыдова Л.Х. К вопросу о простых гласных фонемах современного татского языка (На материале языка татов Северного Кавказа) // Исследования по адыгским языкам. Нальчик, 1977, выпуск 1, С.122-127
8. Давыдова Л.Х. Язык татов Северного Кавказа // Автореф. дисс. канд. филол. наук, Москва, 1982
9. Жузе П.К. К выяснению значения слова «тат» // Известия Азерб. гос. науч.-исслед. ин-та: Отделение языка, литературы и искусств, Баку, 1930, Т. 1, Вып. 3, С. 11—15
10. Курдов К.М. Таты Дагестана//«Русский антропологический журнал», 1907, № 3-4
11. Люшкевич Ф.Д. Термин «тат» как этноним в Средней Азии, Иране и Закавказье // Советская этнография. 1971, № 3, С. 25-32
12. Миллер Б.В. Таты, их расселение и говоры. // Известия общества обследования и изучения Азербайджана, номер 8, выпуск 7, Баку
13. Миллер Б.В. О кубинском говоре татского наречия горских евреев Кавказа // Записки Ин-та востоковедения АН СССР, Т. 1, Л., 1933
14. Миллер В.Ф. Материалы для изучения еврейско-татского языка. Введение, тексты, словарь// СПб, 1892

15. Миллер В.Ф. Очерк фонетики еврейско-татского наречия // М., 1900
16. Миллер В.Ф. Очерк морфологии еврейско-татского наречия // М., 1901
17. Миллер В.Ф. О семитском элементе в татском наречии горских евреев // Древности восточные: Труды Восточной комиссии Московского археологического общества, М., 1903, Т. 2, Вып. 3, С. 160-168
18. Миллер В.Ф. Татские этюды. Ч. II. Опыт грамматики татского языка // Труды Лазаревского института восточных языков. Вып. 26, М., 1907
19. Мусаханова Г.Б. Татская литература // Махачкала, 1993
20. Назарова Е.М. О морфологических средствах выражения атрибутивности в татском языке // Морфемный строй дагестанских языков. Махачкала, 1988, С. 127-147
21. Назарова Е.М. О конструкции изафетного типа в еврейско-татском языке в сравнении с другими иранскими языками // Вопросы иранистики и албановедения: Тезисы докладов, Владикавказ, 1990, С. 15-16
22. Назарова Е.М. О дифференциации атрибутивных признаков в определительных словосочетаниях еврейско-татского языка // Семантика, М., 1991, С. 65-67
23. Шор Р.О. О спорных вопросах в консонантизме говора татов-евреев // Языки Северного Кавказа и Дагестана. М., Л., 1949, Вып. 2, С.127-139
24. Anisimov N.A. Grammatik zuhun tati // Maskov, 1932
25. Beresin I. Recherches sur les dialectes Persans // Casan, 1853
26. J.M.Clifton. Sociolinguistic situation of the Tat and Mountain Jews in Azerbaijan // SIL International, 2005
27. Minorsky V. Tat. Enzyklopédie des Islam // Bd. IV, Leipzig, 1934

А.А.УМНЯШКИН

ЛУГОТИ МАИШЙ ДАР ЗАБОНИ ТОТЙ

Дар ин мақола роچеъ ба сермаънои луготи майшии забони тотӣ (яке аз забонҳои эронии Қафқоз) сухан меравад. Истилоҳоти майшии сермаъно дар ин забон бо такомули воқеиятҳои майшӣ робита дошта, мутаносибан дар қишири лугот мунъакис шуда аст. Ин фароянд дар луготи майшӣ, бахусус, дар бахши истилоҳот ба таври возех баёнгари муносабати андозагирии маконӣ ва замонии забони тотӣ мебошад. Таҷзияю таҳлили таърихии калимасозиву иборасозии ин вожгон робитай зичи онҳоро бо тағиироти мафҳумӣ ва мушаҳҳасоти воқеии инъикоскарда нишон медиҳад.

A.UMNYASHKIN

LIVING VOCABULARY OF TAT LANGUAGE

This article dedicated to research of polysemy of living vocabulary of Tat language which belongs to Iranian languages of Caucasus. Peculiarity of these scientific concept concludes in concentration of attention on thinking evolution and on reflection of these process in vocabulary. Return of evolution changes of cognition process in living vocabulary testify to correlation phylogenesis facts with ontogenetic data. Experience of study of names of subjects of surround world reflects role of living vocabulary in expression of spatio-temporal and measuring relations in Tat language, while diachronic analysis indicates their word-formative and phraseological activity.

**ШОДИЕВ РУСТАМ
ФЕЉЛҲОИ ЁВАР ДАР ҚОЛАБИ ФЕЉЛҲОИ ТАРКИБИИ
НОМӢ ДАР «ШОҲНОМА»- И ФИРДАВСӢ**

Аз давраи пайдоиши феълҳои таркибии номӣ дар мисоли забони форсии миёна дар ташкили ин қолаб як төъдод феълҳои ёвар ҳамчун ҷузъи феълӣ ба кор бурда шудаанд. Бар асоси маводи осори форсии миёна гурӯҳе аз феълҳои дорои маъни луғавии мустақил дар феълҳои таркибӣ бо ҷузъҳои номии муҳталиф робитай маънӣ пайдо карда, ҳамчун ҷузъи феълӣ вориди ин қолаби нав гардидаанд. Қолаби феълҳои таркибии номӣ бо истифодаи феълҳои дигар ва ҷузъҳои номии мутаносиб ҳам дар форсии миёна ва ҳам форсии дарӣ (форси нав) давра ба давра ташаккул ва таҳаввули бештар пайдо кардаанд, ки ин равиш дар давраи кунунии рушди забони тоҷикӣ (форсӣ) дар мисоли бархе аз феълҳо низ ба мушоҳида мерасад. [Дар мавриди феълҳои таркибии номӣ ва феълҳои ёвар дар ташкили ин қолаб дар форсии миёна ниг.: Растворгуева, Молчанова 1981, 135; тафсилоти бештар ниг.: Саймиддинов 2001, 162-171].

Дар «Шоҳнома» бар асоси равиши суннатии қолаби феълҳои таркибии номӣ дар забони форсии дарӣ гурӯҳе аз феълҳо дар мақоми феъли ёвар дар робитай маънӣ бо ҷузъҳои номӣ истифода шудаанд, ки маъмултарин ин феълҳо инҳо маҳсуб мешаванд:

kardan «кардан», šudan «шудан», dāštan «доштан», dādan «додан», nīmudan «намудан», burdan «бурдан», āvardan «овардан», gardidan|gaštan «гардидан, гаштан», giriftan «гирифтан», zadan «задан», xvāstan «хостан», sāxtan «сохтан», kašīdan «кашидан», yāftan «ёфтани», āmadan «омадан» ва гайра.

Бархе аз феълҳо, ки дар мақоми феъли ёвар дар «Шоҳнома» ба кор рафтаанд, дар муқоиса бо феълҳои ёвари дар боло овардашуда, корбурди фаровон надоранд ва дар осори дигар низ дар муқобили феълҳои ёвари маъмул чандон роиҷ нестанд. Ин гуна феълҳо бо ҷузъҳои номии муайян дар ташкили феълҳои таркибӣ омада, аммо то ҷое маъни асосии худро дар ин қолаб дар иртибот бо ҷузъи номӣ ҳифз кардаанд. Бештарин гуна феълҳо дар мақоми феъли ёвар ба маъни маҷоз истифода шуда, бархе бо ҷузъҳои номии маҳдудтар ва бархе дигар бо ҷузъҳои номии бештар дар қолаби феълҳои номии таркибӣ

шакл гирифтаанд. Ба ин гурӯх феълҳои зеринро метавон шомил кард:

justan «чустан» (āzarm justan – эхтиром кардан, ҳашамат ниҳодан; čāra justan – илоҷ кардан), xvardan «хӯрдан» (ӯам xvardan – ғам хӯрдан, ғусса хӯрдан, sogand xvardan – савганд хӯрдан, қасам ёд кардан), bāftan «бофтан» (suxan bāftan – сухан бофтан), bardāštan «бардоштан» (šūr bardāštan «шӯр бардоштан, пайкор пеш гирифтсан»); angēxtan «ангехтан» (pūziš angēxtan – пӯзиш овардан), ārāstan «оростан» (čāra ārāstan – чора оростан, тадбир кардан), āfarīn «офорин, таҳсин, сано» (āfarīn ārāstan – сано хондан, ситоиш кардан, сипос гуфтан); rāndan «рондан» (andēša rāndan – андеше рондан) ва чандин феъли дигари содаи мустақил, ки дар мақоми феъли ёвар дар қолаби мазкур дар во-жасозии феъл мушоҳид мешаванд.

Корбурди феълҳои ёвари мустаъмал ва ё роич дар мисо-ли бархе аз ин феълҳо дар «Шоҳнома» чунин баррасӣ мешавад:

1. Феъли ёвари kardan. Асоси замони гузашта kardan аз эронии бостон *krta – сифати феълии замони гузашта, асоси замони ҳозира kun- аз эронии бостон *krnu-; дар забонҳои форсии бостон ва авестой kar- «кардан, анҷом додан» [ниг.: Bartholomae 1904, 444; Henning 1933, 202]. Ин феъл ҳамчун феъли мустақил дар баробари маънои бунёдӣ ва ё маънои аслӣ дорои маъниҳои дигар низ мебошад. Чунин вижагиҳои феъли kardan дар баёни маъниҳои гуногун ҳанӯз дар истифодаи ин феъл дар забони форсии миёна, маҳсусан осори паҳлавӣ ба мушоҳид мерасад. Дар форсии нав низ хусусиятҳои лугавии ин феъл дар қолаби феълҳои таркибии номӣ аз форсии миёна идома пайдо карда, ҳамзамон дар ин давра аз роҳи тавсиаи маъно дорои ху-сусиёти дигар низ гардидааст. Ин равиш ҳамчунин дар истифодаи феълҳои ёвари дигар ҳам мушоҳид мешавад [Дар мавриди феъли kardan дар форсии миёна ниг.: Саймиддинов 2001, 167-169].

Феъли kardan дар мақоми феъли мустақил дар форсии нав, аз ҷумла «Шоҳнома» дорои чандин маъно ва тобишиҳои маъноӣ мебошад, ки ин ба густариши бештари феъли мазкур дар мақоми ёвар мусоидат кардааст.

Ҳамчунон ки аз маводи «Шоҳнома» бар меояд, феъли kardan ҳамчун феъли мустақил дар чандин маъно корбурд доштааст. Ба таври намуна: kardan 1. «муҳайё сохтан, таҳия кардан» (Xūriš kard u āvard u yak-yak ba jāy); xūriš kard – хуриш (хўрок) таҳия кард, омода кард; 2. «офаридан, сохтан, халқ кардан» (Kunad čun bixvāhad zi nāčiz čīz), яъне биофарад, халқ кунад; 3. «канчом додан, ба чой овардан, адо кардан» (Biāyam kunam har či šah kard yād); 4. «дохил кардан, чой кардан» (Birēzad kunad dar yake ābzan).

Ҳамон тавре ки дар боло ёд шуд, феъли kardan ба ҳайси феъли ёвар бо ҷузъҳои номии муҳталиф дар соҳтани феълҳои таркибии номӣ фаровон ба кор рафтааст, ки намунаҳои он дар «Шоҳнома» далели ин гуфтаҳо мебошад:

nāzīš kardan = nāzīdan «болидан, ифтихор кардан»; sāz kardan = sāxtan «омода кардан»; sitēz kardan = sitēzīdan «чидол кардан, хусумат варзидан»; nigār kardan = nigārīdan «нигоштан, нақш кардан, рангин кардан»; rāh kardan «равона сохтан, равон кардан» (Ba jūy u ba rōd ābr-rā rāh kard).

Феъли ёвари kardan бо як ҷузъи номӣ дар як маъно ба феълҳои ёвари дигар иваз мешавад: nām kardan = nām nīhādan «номидан, ном додан»; mardī kardan = mardī namūdan «мардо-нагӣ ва шуҷоат нишон додан».

2. Феъли ёвари šudan. Маънои аслии šudan дар эронии бостон (форсии бостон), миёна (форсии миёна) ва форсии дарӣ «рафтан» мебошад. [Дар мавриди решашиносии šudan ниг.: Bartholomae 1904, 1714; Henning 1933, 185; Nyberg 1974, 188; Абаев 1958, 308].

Феъли šudan ҳамчун феъли мустақил дар «Шоҳнома» дар ин маъниҳо ба кор рафтааст: 1. «рафтан»; 2. «мубадал шудан»; 3. «гаштан, гардидан»; 4. «тағири вазъ додан»; 5. «маҳв гаштан»; 6. «даргузаштан»; 7. «расидан, омадан»; 8. «ба охир расидан»; 9. «бозмондан»; 10. «нишастан, ба курсӣ нишастан»; 11. «баргаштан»; 12. «фурӯ рафтани, дохил шудан»; 13. «барҳо-стан, рафтани, боло рафтани»; 14. «ҷорӣ гардидан, сарозер шу-

дан» [ниг.: Фарҳанги лугот ва таркиботи «Шоҳнома» 1375, 352-353].

Феъли šudan дар мақоми феъли ёвар бо ҷузъҳои номии мухталиф ба кор меравад. Намунаҳо: tīz šudan «ба ҳашм омадан, барангехта шудан, шӯълавар шудани ҷанг; ривоҷ ёфтани»; āzurda šudan «ҳашмгин шудан»; āšufta šudan «парешон шудан, беҳол шудан»; nāpadīd šudan «гум шудан, гоиб шудан, нобуд шудан»; dāstān šudan «маъруф шудан»; tāl u māl šudan «торумор шудан»; āb šudan киноя аз «шарманда гаштан, хичил шудан»; obu ātaš šudan «зидди якдигар шудан».

Феъли ёвари šudan бо феъли ёвари gaštan дар як маъно бо як ҷузъи номӣ ба кор мераванд: sīr|sēr šudan киноя аз «ором гирифтани» = sīr|sēr gaštan; mast šudan = mast gaštan «сармаст шудан, бехуд шудан»; yamīl|yamgīn|yamīn šudan = yamīl yamīn gaštan «ғамгин шудан, андӯҳнок шудан»; digarguna šudan = digarguna gaštan «тағийир ёфтани» = digar šudan «дигаргун гаштан, тағийир кардан».

3. Феъли ёвари dāštan. Ин феъл ҳамчун феъли мустақил дорои маъни «соҳиб ё дорандай ҷизе ё касе будан, молик ва доро будан»; шакли замони гузаштаи феъли мазкур dāštan <эр. б.*dārta (-št <- rt> - rd), асоси замони ҳозира dār < эр.б.*dāra – [Horn 1893, 527; Bartholomae 1904, 690, 696; Henning 1933, 193; Nyberg 1974, 59; Masorī, Hasanzāde 1387, 139]. Дар забони форсии дарӣ, аз ҷумла дар «Шоҳнома» dāštan дар ин маъниҳо ба кор рафтааст: 1. «соҳиб будан»; 2. «доро будан, қодир будан»; 3. «мутасарриф будан»; 4. «идора кардан»; 5. «поидан, нигаҳдорӣ кардан, ҳифз кардан»; 6. «тартиб кардан»; 7. «дар даст гирифтани, дар тасарруф гирифтани»; 8. «мавқуф соҳтан»; 9. «гумоштан»; 10. «ба шумор овардан, фарз кардан»; 11. «водор кардан».

Феъли dāštan дар мақоми феъли ёвар бо ҷузъҳои номии гуногун дар соҳтани феълҳои таркибиӣ ба кор рафтааст. Ҷанд намуна: gōš dāštan «мутаваҷҷеҳ буд, дидан»; zahra dāštan

«шахомат доштан, чуръат доштан»; *āzār dāštan* «ранчиш доштан»; *āzād dāštan* «сосуда ва фориг нигоҳ доштан»; *ārām dāštan* «ором гирифтан»; *ābād dāštan* «обод кардан, обод сохтан»; *ar̄ dāštan* «гиромӣ доштан» = *ar̄mand dāštan* ва ғайра.

Феъли ёвари *dāštan* бо ҷузъи номии *nigāh* (*ni – gāh dāštan* «нигоҳ доштан») дар «Шоҳнома» дар маъниҳои гуногун ба кор рафтааст: *nigāh dāštan* «посбонӣ кардан, муҳофизат кардан»; «риоя кардан»; «бар ҷой мондан, боқӣ гузоштан»; «парвариш кардан»; «барпо доштан»; «пӯшида доштан»; «боз доштан, манъ кардан»; «нигаристан, поидан».

4. Феъли ёвари *dādan*. Маънои аслии ин феъл дар фарҳангномаҳо «супурдан, дар ихтиёри касе гузоштан, voguzor кардан, arzonӣ доштани чизе ба касе».

Ҳамчун феъли ёвар: *āvāz dādan* «ном бурдан; эълом кардан; баланд садо кардан, баланд гуфтан»; *andarz dādan*|*pand dādan* «панд гуфтан, насиҳат кардан»; *dādmardī dādan* «далерӣ ва шуҷоат нишон додан»; *dād dādan* «ҳаққи касеро додан; ҳаққи матлабро ба ҷой овардан»; *tārāj dādan* «ба горат бурдан, ба яғмо бурдан»; *āgahī dādan* «ҳабар додан» (= *āgahī tāxtan* «ҳабар расондан, огоҳ кардан»); *farmān dādan* «ফармон додан, амр кардан» (= *farmān guđāštan* «амр кардан, дастур додан»). Феъли ёвари додан бо ҷузъи номии *āvāz* «овоз» дар феъли таркибии номии *āvāz dādan* дар се маъно ба кор рафтааст: 1. «ном бурдан» (*Ču āvāz dād az xudāvand-i Mihr*); 2. «эълом кардан» (*Va-z ān pas ba Marv andar āvāz dih*); 3. «баланд гуфтан, овоз баровардан, садо кардан» (*Zan-i mihtar az parda āvāz dād*).

5. Феъли ёвари *giriftan*. Ин феъл дар чунин маъниҳои асл ба кор меравад: «ба даст овардан, ситондан, аҳз кардан». Дар «Шоҳнома» *giriftan* «гирифтан» дар чунин маъниҳо низ истифода шудааст: «пеш гирифтан, ба сӯе чизе рафтан; пазируфтган; шумурдан, ба ҳисоб овардан, фарз кардан; кардан; банд кардан, асир кардан; ишғол кардан» ва ғайра.

Дар мақоми феъли ёвар: *āzār giriftan* «ранцидан» (= *āzārīdan*); *gōša giriftan* «гӯшагирӣ кардан»; *nāliš giriftan* «нолидан» (= *nālīdan*); *āzādī giriftan* «сипосгузорӣ кардан»; Муқоиса шавад, форсии миёна *āzādīh hangārdan* | *āzādīh kardan* | *āzādīh guftan* | *pad āzādīh guftan* «сипосгузорӣ кардан» [Саймиддинов 2001, 171]; *čāra giriftan* «тасмим гирифтан, чора хостан», *ārām giriftan* = *ārām yāftan* «ором гирифтан» ва гайра.

6. Феъли ёвари *zadan*. Ҳамчун феъли мустақил ба маънии «кӯфтан, кӯбидан, зарба задан, осеб ворид кардан». Дар «Шоҳнома» ин феъл дар чунин маъниҳо ба кор рафтааст: «кӯфтан, ворид овардани садама; шабехун задан, ҳамла кардан; навохтани оҳанг; зарб задани сикка».

Дар мақоми феъли ёвар: *andēša zadan* «андешидан, рой задан»; *dast zadan* «даст дароз кардан»; *dāstān zadan* «ҳадс задан; музокира кардан, гуфтугӯ кардан; масал задан, ҳикмат гуфтган»; *gavāža zadan* «таъна задан» ва гайра.

7. Феъли ёвари *xvāstan*. Ҳамчун феъли мустақил – «талаб кардан; тақозо кардан; хостгорӣ кардан; моил будан, розӣ будан; эҳзор кардан, талаби афв кардан» ва гайра.

Дар мақоми феъли ёвар: *ārzu xvāstan* «ҳоҷат ва мурод талабидан; пайдо шудани шавқ ва иштиёқ»; *āmurziš xvāstan* «талаби бахшиш кардан»; *zinhār xvāstan* «паноҳ хостан»; *zamān xvāstan* «мӯҳлат хостан»; *āvard xvāstan* «даъват кардан ба ҷанг, даъват ба набард кардан» ва гайра.

8. Феъли ёвари *āmadan*. Феъли *āmadan* ҷуз маъни маъмулӣ, дорои маъниҳои дигари аслӣ ва маҷозӣ низ мебошад. Дар «Шоҳнома» аз ин феъл ҳудуди ҳаждаҳ маъноро берун овардаанд, ки дар муқоиса бо дигар осори давраи аввали форсии дарӣ бештари онҳо ба эҷоди Фирдавсӣ иртибот доранд. [Дар мавриди маъниҳои *āmadan* дар «Шоҳнома» ниг.: Šāmbayātī 1375, 29-30].

Феъли *āmadan* ҳамчун феъли ёвар: *āmurziš āmadan* «бахшиш кардан, даргузаштан аз гуноҳ, бахшиш аз гуноҳ, насиб гаштан» (*Gar āmurziš āyad zi yazdān-i pāk*); *xvāstār āmadan*

«хоҳишманд шудан, алоқаманд шудан»; rāydār āmadan «пойдор будан»; ārzū āmadan «пайдо шудани майл; матлуб будан, майлу ҳавас пайдо шудан»; gazand āmadan «осеб дидан, офат расидан»; kār āmadan «сару кор доштан, дархӯр будан, зарур будан» (Sipahrā bad-in dašt kār āmadī); rāy āmadan «азм кардан» (Čū šab tīra šud rāyi xvāb āmadaš); sēr āmadan киноя аз «малул шудан, хаста шудан, безор шудан»; gazand āmadan «осеб дидан, зиён дидан» ва гайра.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

АДАБИЁТ

Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. -М.; -Л., 1958

Расторгуева В.С., Молчанова Е.К. Среднеперсидский язык. // ОИЯ. Среднеиранские языки. – М., 1981. - С.6-146.

Саймиддинов Д. Вожаиносии забони форсии миёна. – Душанбе, 2001.

Bartholomae Chr. Altiranisches Wörterbuch. – Strassburg, 1904.

Henning W. B. Das verbum des Mittelpersischen der Turfan-Fragmente //ZII /- 1933. Bd 9. –H. 2. – S. 158-253.

Horn P. Grundriss der neopersischen Etymologie. – Strassburg, 1893.

Nyberg H.S. A Manual of Pahlavi. Pt.II. Glossary. – Weisbaden, 1974.

شامبیاتی داریوش. فرهنگ لغات و ترکیبات شاهنامه. تهران، ۱۳۷۵
منصوری یدالله ، حسن زاده جمله . بررسی ریشه شناختی افعال در زبان فارسی.
تهران، ۱۳۸۷.

ШОДИЕВ Р.

ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ В МОДЕЛИ ИМЕННЫХ СОСТАВНЫХ ГЛАГОЛОВ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

С периода образования именных составных глаголов на примере среднеперсидского языка были использованы некоторые вспомогательные глаголы как компонент глагола.

В «Шахнаме» согласно традиционному методу модели именных составных глаголов в языке фарси - дари некоторые группы глаголов использованы как вспомогательные глаголы в семантической связи с именных компонентов.

R. SHODIEV

AUXILIARY VERBS IN THE STRUCTURE OF NOMINATIVE COMPANENT VERBS IN «SHAKHNOMA»

The author of present article mentioned that some auxiliary verbs as the main verb components were used from beginning of their formation at the material of the midpersian language.

Also he showed some groups of nominative component verbs through traditional methods in «Shahnoma» which used as auxiliary verbs with semantic connection to nominative components.

ЮНУСОВА Г.С.

«ФАРҲАНГИ ТАФСИРИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ» ВА НАҚШИ ОН ДАР БАЙНИ ФАРҲАНГХОИ ТАФСИРИИ НАВИ ТОЧИКӢ

Фарҳангнигорӣ ва ё лугатнависӣ яке аз саҳифаҳои пурбарака-ти таърих, фарҳанг ва улуми тоҷик дар бостону замони кунун маҳсуб меёбад. Дар таҳия баррасӣ ва омӯзиши лугату фарҳангҳои гуно-гунҷанбаю дорои арзишу ҳадафҳои муҳталиф як гурӯҳ олимон, аз қабили С. Айнӣ, Р. Ҳошим, В. А. Капранов, Ҳ. Рауфов, С.Х. Арзуманов, Р.Л. Неменова, Т. Зеҳнӣ, Н. Маъсумӣ, А. Нуров, А. Сангинов, М. Фозилов, А. Ҷалилов, А. Отаконова ва дигарон хидмати шоиста кардаанд.

Пошхӯрии ИҶШС дар охирҳои садаи XX ва соҳибистиқлол шудани Тоҷикистон боис гардид ва имконият дод, ки ба арзишҳои миллӣ назару барҳӯрди тоза мабзул гардад. Бар илова, дар давраи истиқолияти комили Тоҷикистон сиёсати забонӣ бо назардошти та-лаботу тақозои рушди ҳамаҷонибаи забонҳои ин кишвар ва дар мадди аввал, забони тоҷикӣ раҳандозию тарҳрезӣ гардид. Роҳбарияти Тоҷикистон, дар симои раиси Ҷумҳур Эмомалӣ Раҳмон, ки шахси дӯстдори бемисли миллат, забон, фарҳанг ва анъанаҳои таърихии тоҷикон мебошад, ба корҳои ибраторӯзу ҷавонмардонае даст зад, ки қаблан ягон роҳбари сатҳи аввали чумхурӣ ба ҷунин корҳои созандагӣ таваҷҷӯҳ зоҳир накарда буд. Яке аз корҳои ҳайри роҳбари давлат ин муносибати бемушобиҳаи эшон дар мавриди рушду тараққӣ бахши-дани фарҳангӣ кунуни мардуми таърихкӯҳани тоҷик мебошад. Яке аз дастурҳои муҳим ва пурҳамият барои олимони забоншинос аз ҷониби роҳбари давлат ин таҳия ва танзими фарҳангӣ нави тафсирии забони тоҷикии адабӣ маҳсуб меёбад ва он мебоист тамоми ғановат ва боигарии лугавии забони тоҷикии адабиро аз оғози амалкард то имрӯз дар сафаҳоти худ ҷой мекард.

Ниёzmандӣ ба таҳияи фарҳангӣ тафсирии забони тоҷикии адабӣ ва дарҳости роҳбари давлат дар мавриди ба таври таъчилий омода намудани ҷунин лугат аз ҷониби лугатнигорони тоҷик са-бабҳои воқеиро доро мебошад, ки зикри онҳо шарт ва зарур аст:

1) забон падидай иҷтимоӣ буда, тағйирот ва дигаргуниҳои ҷомеа ҳамзамон ва ба таври фаврӣ ё очил дар он, дар мадди аввал, забони адабӣ, инъикос ва таҷассум меёбад. Аз ин рӯ, бо мурури замон ин тағйирот дар таркиби лугавии забон мақоми истифодаи ҳамаҷонибаро қасб менамояд ва лугатнигор муваззаф аст, ки ин ра-вандро дар саҳифаҳои лугату фарҳангҳои гуноғунвазифа сабт намояд ва аз рӯи тақозои анвои лугатҳо тафсир ва ё ташрехи онҳоро пешкаш намояд;

2) дар садаи XX дар лугатнигории точик вобаста ба талабот ва ниёзмандии соҳибони забони точикӣ лугату фарҳангҳои гуногун ва аз лиҳози дарбаргирии маводи серсоҳа арзи вучуд кардаанд, ки дар байни онҳо лугату фарҳангҳои дузабонаю бисёрзабона ва истилоҳотӣ мақоми шоистаро касб намудаанд. Ба хусус, лугатҳои точикӣ-русӣ (1954, 2004-05, 2006), русӣ-точикӣ (1933-34, 1949, 1957, 1981, 1985) лугатҳои соҳавӣ, соҳавӣ-истилоҳотӣ ва монанди онҳо. Мутаассифона, дар ин аср таваҷҷӯҳ ва майл ба лугату фарҳангҳои тафсирӣ камтар сурат гирифтааст ва албатта ин сабабҳои хешро доро мебошад: а) баъди Инқилоби Шӯравӣ таваҷҷӯҳи мардуми Шӯравӣ асосан ба омӯзиш ва тарғиби забони русӣ, ки сиёсати забони кишвар манофеи онро хосатан дифоъ мекард, равона гардида буд; б) омӯзиш ва ошноии амиқи забони русӣ таҳия ва таснифи лугатҳои дузабонаи русӣ ва забонҳои миллиро тақозо менамуд ва ин раванд аз ҷониби садри ҷомеа ҳаматарафа дастгирию пуштибонӣ карда мешуд; в) таваҷҷӯҳ ба таҳияи фарҳанггу лугатҳои тафсирӣ дар лугатнигории точик танҳо дар нимаи дуюми солҳои 50-уми асри XX сурат гирифт ва аввалин фарҳангти тафсирӣ забони точикӣ, ки баъди пирӯзии Инқилоби Октябр таҳия ва омода карда шуд, «Фарҳангги забони точикӣ» (иб. аз 2 ҷилд, М. 1969) ба шумор мерафт.

Ҳамин тавр баъди 52 соли пирӯзии Инқилоби Шӯравӣ «Фарҳангги забони точикӣ» нашр гардида ва ин ҳодисаи бузурги имию фарҳангӣ маҳсуб мёфт, зеро:

1) баъди инқилоби Октябр, хосатан пас аз солҳои 50-уми асри XX зарурияти табъу нашри осори ниёғону аҳдодонамон чун масъалаи доф ва мубрами ҳаёти маданию фарҳангии мардуми мо пазируфта шуд ва он таҳияи фарҳангги тозаи тафсирӣ забони точикиро ба алифбои дастрас тақозо менамуд;

2) ба роҳ мондани табъу нашри осори гузаштагонамон, ки бо алифбои миллиамон – алифбои арабиасоӣ форсии точикӣ (ё дарӣ) китобат шудаанд, тақозо менамуд, ки ин осор ба алифбои кунунии кириллиасос баргардонида шавад ва ин амалро саҳл пазируфтан нашояд;

3) истифода аз осори ниёғон, ки дар давру замони гузаштан дуру наздик китобат шудаю вижагиҳои луғавиро доро мебошанд, барои ҳазм кардан ва қашфи дурусту саҳҳи маъни онҳо ба лугату фарҳангҳои тафсирӣ ба соҳибони забон дастрасу оммабоб зарурат пайдо гардида. Аз ин рӯ, эҳсоси ин ниёзмандӣ ба лугатнигорону фарҳангнигорон имконият фароҳам овард, ки онҳо ба таҳия ва омода намудани фарҳангти тафсирӣ забони точикӣ азм кунанд, зеро на ҳамаи соҳибони забон имконият доштанд, ки аз фарҳангҳои тафси-

рии мавчудаи гузаштаамон, аз қабили «Фарҳанги ҷаҳонгирӣ», «Бурҳони қотеъ», «Чароғи хидоят», «Фиёс-ул-лугот», «Баҳори аҷам» ва амсолаашон мавриди баҳрабардорӣ қарор диханд, чунки монеаи хати ноошно ва фаромӯшидаи воқеан миллию аҷдодӣ-алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ ба ин имконият фароҳам намеовард. Дар ин бора мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» хеле воқеъбинона менигаранд, ки «Яке аз муҳимтарин соҳаҳои маданияти имрӯзai тоҷик омӯхтани мероси адабии гузаштагон аст, ки доираи васеи ҳонандагонро торафт бештар ҷалб менамояд. Нашри осори намояндагони барҷастай адабиёти классикии форс-тоҷик сол ба сол меафзояд. Вале мавҷуд ва дастрас набудани фарҳангҳо, ки ба талаботи ҳонандагони имрӯзai тоҷик ҷавоб дода тавонад, дуруст ва саҳехтар фаҳмидани ин осорро дар басе мавриҷҳо душвор мегардонад» [1].

Иҷмолан, бояд тазакқур дод, ки то ба имрӯз дар бораи хидматҳои шоистаи мураттибону муҳаррирони ин фарҳанги фарҳунда ва дорои аҳамияти бавижана дар иртиқои сатҳи забондонии соҳибони забон, аҳамияти илмию амалӣ, билохира бурду бохти он ба таври воқеъбинона баррасӣ ва тақризе дар илми забоншиносии тоҷик таҳия ва нашр нагардидааст. Ва ин «Фарҳанг» дар солҳои манзури чоп гардид, ки дар сиёсати миллию забонии ҳукумати давр ба таъриф ва тавсифи арзишҳои русию байналмилалгарӣ равона гардида, маҳз дар заминаи ҳамин меъёри арзёбио баррасӣ сурат мегирифт. Азбаски маводи фарогири «Фарҳанги забони тоҷикӣ» аз асри X то ибтидои асри XX муайян шудааст, воқеист, ки дар он қалимоти марбути давраи шӯравии таърихи мо, ба ҳусус лугатҳои русию байналмиллалӣ дар ин фарҳанг ҷойгузин нагардидаанд ва ин боиси қадр нашудани ин фарҳанг дар доираҳои расмию волои ҷомеа қарор гирифт, ки ҷои таассуф аст.

Баъди пош ҳӯрдани Давлати Шӯроҳо зарурати таҳия ва омода намудани лугати нави тафсирии забони тоҷикӣ ба арсаи ҳаллу фасл гузашта шуд. Ва ба ҳамагон маълум аст, ки «Фарҳанги забони тоҷикӣ» соли 1969, яъне беш аз 40 сол пеш ба нашр расида буд. Бар илова ин лугат дар заминаи фарогирии маводи давраи классикии адабиётамон, яъне асрҳои X ва оғози асри XX, тартиб дода шудааст. Бо ибораи дигар он таҳаввулоти сифатию миқдорӣ, ки дар асри XX (давраи шӯравӣ) ва оғози асри XXI (давраи истиқлолият) рух додаанд, таҷассум ва инъикоси хешро дар ин фарҳанг дарнаёфтаанд ва воқеан аксунонида ҳам наметавонист. Маҳз барои пур карданни ҳолигии талабот ба фарҳанги нави тафсирӣ бо эҳтимом ва саъю талошҳои кормандони шӯъбаи лугатнигории Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АИ ҶТ «Фарҳанги тафсирии забони

точкӣ» (фарогири беш аз 80 ҳазор калимаю ибора; иборат аз ду чилд)-ро соли 2008 ба чоп расонид ва холо дар истифодаи соҳибони забон қарор дорад. Бурду бохти ин фарҳанг мавзӯи баҳси дигар аст ва мо онро ба вақти дигар вомегузорем, зоро арҷузорию баҳои соҳибони забон нисбати ин фарҳанг якнаво нест ва муқарризон на ҳамеша назар ва барҳӯрди воқеъбинона нисбати ин фарҳанг иброз кардаанд. Дар бораи бурду бохти ин фарҳанг дар сафаҳоти рӯзномаи «Озодагон» ҷанд тақриз ба нашр расидаанд, vale аз мутолиаи онҳо бармеояд, ки муаллифон аз таҳлили воқеъбинона ва илмӣ гурез намуда, бештар ба услуби ҳангомаҷӯй даст задаанд, ки боиси таассуф аст [2]. Муаллифону мураттибони фарҳанг низ ҷавобномаҳои хешро дар мавриди тақризҳои нашршуда дар рӯзномаи «Озодагон» ба нашр расонида, бо диdi хеш мавқеъ ва усули таҳияи «ФТЗТ»-ро дифоъ намудаанд [3]. Ва мо таслим гирифтаем, ки дар мавриди дигар оид ба ин масъала баррасии хешро пешниҳод кунем.

Чизи муҳим ва афкори шоиста он аст, ки «ФТЗТ» баъди коркард ва ковишу заҳматҳои беш аз сисолаи мураттибони собику ҳозири он имрӯз чоп шуд ва дастраси алоқамандони забони ноби тоҷикӣ қарор гирифт [4].

Бояд эътироф кард, ки мураттибону муҳаррирони «ФТЗТ» дар таҳия ва таснифи он аз дастоварду таҷоруби фарҳангнигории беш аз ҳазорсолаи форсӯ тоҷик, инчунин равияҳои пешгоми шӯравӣ, Эрон ва Афғонистон дар таҳияи лугатнигории асри XX ҳамаҷониба ҳадафи баррасӣ ва омӯзиш қарор дода, дар мавриди зарурӣ ба онҳо такя намуда, чун сарчашмаи баҳрабардорӣ пазируфтаанд. Тавре ки мураттибони «ФТЗТ» иброз медоранд, дар таҳияи он нуктаҳои зерин мадди назари эшон қарор гирифтаанд, ки зикри онҳо хеле ба маврид мебошад:

1. Инъикоси вижагиҳои умдаи забони тоҷикии адабии давраи классикӣ то садаи XX ва дар ин замина баҳрабардори фишурда аз «ФЗТ» ва лугату фарҳангҳои давраи классикӣ бидуни овардани шоҳидҳо аз осори шоирон ва адабони давру замонаҳои гуногун;

2. Истифодаи вассеъ бурдан аз комёбиу дастовардҳои фарҳанг-созону лугатнигорони ҳамзабонони хеш – Эрону Афғонистон ва дар ин замина аз фарҳангу лугатҳои ҳамзабононамон интиҳоби лугату вожаҳои серистеъмоли барои ҳама фаҳмову муштарак;

3. Интиҳоб ва истифодаи воҳидҳои лугавӣ аз забони тоҷики мусосир, аз ҷумла забони гуфтугӯй, ки дар фарҳангу лугатҳои пешину қаблӣ ҷойгузин нашудаанд [5].

Қобили қайд аст, ки «ФТЗТ» дар майдони холӣ арзи вучуд накардааст, балки таҳиягарон, мураттибон ва муҳаррирони он дар

ихтиёри хеш сарчашма, мавод, луғатҳои гуногунпеша, фарҳанги ҳамгуну ҳамноми онро дар ихтиёр доштаанд. Ва аз мӯҳтавои муқаддимаи фарҳанги мазкур низ бармеояд, ки дар таҳия, танзим, тартиб ва омода намудани шакли ниҳоии фарҳанг сарчашмаҳои зерин ба вижанаҳамияти ҷашнрас доштаанд:

а) захираи бойи ганчинаи баргаҳо – вожаҳои мисолдори аз адабиёти гуногунҷанба ва матбуоти даврӣ ҷамъовардаи шӯъбаи луғати Пажуҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ (ҳоло шӯъбаи фарҳангнигорӣ ва истилоҳоти ҳамин пажӯҳишгоҳ), ки микдори онро беш аз як млн. қаламдод мекунанд;

б) ба сифати сарчашмаи асосӣ истифода кардан аз «Фарҳанги тоҷикӣ ва русӣ» (иборат аз ду ҷилд: Душанбе, 2004 ва 2005; нашри дуюм, Душанбе, 2006) ва сабаби интиҳоби он бо ин сифат иборат аз он аст, ки дар ин фарҳанг аксари тафйиротҳои луғавии забони муосири тоҷикро баъди пошхӯрии Давлати Шӯравӣ ва давраи соҳибистиқлолии ҟТ дар ҳуд акс ва таҷассум намудааст [ниг. 6]

в) интиҳоб ва баҳрабардорӣ аз воҳидҳои луғавии забони зиндаи ҳалқ, ки соҳти шинам ва ифодаи маънии волоро доранд ва онҳо дар осори адабони давр мавриди истифода қарор гирифтаанд, дар фарҳангҳои таҳияшуда ҷойи ҳудро наёфтаанд;

г) дар баробари фарҳангҳои тафсирии тоҷикӣ ва форсии гуногунҷанба, маводи луғатҳои дузабонии тоҷикӣ-руսӣ ва русӣ- тоҷикӣ, форсӣ- русӣ ва русӣ-форсӣ, энциклопедияи советии тоҷик (иборат аз 8 ч.), энциклопедияи адабиёт ва санъат (иборат аз се ҷилд) ва луғатномаҳои мӯътабари дигар («Луғатнома»-и Деххудо, «Фарҳанги нағисӣ»-и Алиакбари Нағисӣ, «Фарҳанги Амид»-и Ҳасани Амид, «Фарҳанги форсӣ»-и Муҳаммади Муин, «Фарҳанги бузурги сухан»-и Ҳасани Анварӣ ва ғайраҳо дар таҳияи «ФТЗТ» ба таври васеъ истифода бурдаанд;

ғ) мусаввадаи «Фарҳанги забони ҳозираи тоҷик», ки аз ҷониби луғатнигорони маъруфи тоҷик Р.Ҳошим, Ҳ.Рауфзода, А.Сангинов ва дигарон омодаю ҷоп шуда буд, бо сабабҳои маълум солҳои 80-уми асри XX аз ҷоп набаромад ва он ҳамчун манбаъ ва асоси «ФТЗТ» маҳсуб мешавад.

Ҳамин тавр аз ҷоп баромадани «ФТЗТ» фароҳам овард, ки тафйир, такмил ва дигаргуниҳои ҷашнраси забони тоҷикии адабӣ дар садаи XX ва оғози қарни XXI таҷассум ва инъикоси хешро дар он сабт гардонад ва тавассути он дастраси соҳибони имрӯзу ояндаи забони тоҷикӣ шаванд. Инчунин бо эътироғи мусаннифону муҳарирон «ФТЗТ» имкон медиҳад, ки тамоми мағҳуму зуҳуроти дар садсо-

лаи гузашта дар калимаву истилоҳоти забони тоҷикӣ ифодагашта мавриди таваҷҷӯҳи ҳамзабонон (форсизабонону даризабонон – Г.Ю.) қарор гиранд» [7].

Хеле бамаврид аст қайд намоем, ки «ФТЗТ»-ро (бо дарҳост ва пешниҳоди роҳбари Давлати тоҷикон, Президенти кишвар, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон (22 июни соли 2007) аз ҷониби донишмандони лугатшиноси Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ ба чоп омода намуд ва он соли 2008 ба ифтихори «Соли забон» аз чоп баромад. «ФТЗТ» асари лугатнигории куллан тозаэҷод набуда, балки он шакли такмилёфта ва таҳрирхӯдаи «Фарҳангӣ забони ҳозираи тоҷикӣ» маҳсуб меёбад, ки мусаввадаи он барои нашр солҳои 80-уми садаи XX дар Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ омода шуда, вале бо сабабҳои айниво воқеии ҳамон давр иҷозати чопро ҳосил накарда буд. Ба ҳар сурат баъди такмил, таҳрир ва таҳия аз ҷониби як гурӯҳ муаллифони нав он чун асари комили фарҳангнигорӣ аз чоп баромад ва мавриди истифодай соҳибони забон қарор гирифтааст, ки ин аҳамияти амалии фарҳангро бозгӯ менамояд.

Муҳимтарин масъалае, ки дар робита ба нашри «ФТЗТ» имрӯз матраҳ мегардад, ин тафовут ва вижагиҳои ин фарҳанг аз «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» будааст. Муқарризон ва мубоҳисони бурду бохти ин фарҳанг бар он ақидаанд, ки «ФТЗТ» аз лиҳози дарбаргирии маводи ташрехӣ ва усулҳои интиҳоби моддаҳои лугавӣ аз «ФЗТ» форсаҳҳо дар канора қарор дорад. Ба ақидаи муқарриzon «ниҳоде баланпоя - Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ дар таснифи нокомонайи ин китоб, ки фарҳанг номгузорӣ шудааст, натавонистааст ҳурмати мақоми илмию адабиyo ҳунариро хиҷӯз кунад... Ин ниҳод ҳадди ақалл «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ»- и чопи Масқавро, ки аз нодиркитобҳои тиллоӣӣ асри бистуми форсигӯёни Варорӯд аст, меҳвари кор қарор медод...» [8] Ба ақидаи У. Холиқназар бошад, «Се сол қабл, вақти шунидам, ки Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ дар тараддуни нашри фарҳанг аст, хурсанд шудам. Ман он вақт гумон карда будам, ки «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ» [1969] бо такмилу тасҳеху таҷдиди назар ва бо рафеъи саҳву ғалатҳо ва иштибоҳҳо дубора рӯйи чопро мебинад. Зарурати ин кор солиёни дарозе пеш аз ин – дар поёни солҳои 80-уми садайи гузашта, дар он рӯзгороне, ки бозсозӣ ба бедории миллат такон баҳшид, ба миён омода буд», «ҳангоме ки фарҳангӣ тозанашпро дидам, яқин ҳосил кардам, ки ... ин на нашри «Фарҳангӣ забони тоҷикӣ», балки муҳтасари он бо ҳазфи шоҳидҳои маъноияш (ки қиммати баланди фарҳанг маҳз дар ҳамин буд) ва ботакмил (иловаҳои бунёдӣ) буд» [9].

Чойи таасуф аст, ки муқарризони мӯҳтарам дар баррасӣ ва андешаҳои худ танҳо нуқс ва камбудиҳои «ФТЗТ»-ро чустуҷӯ намуда, ба ин амали хеш ба асари тозанашири фарҳангнигорони тоҷик воқеъбинона ва холисона баҳо доданро салоҳ надонистаанд ва ин бархӯрдро набояд шоиста арзёбӣ кард. Як далели он, ки «ФТЗТ» аз лиҳози маводи тафсирӣ беш аз 80 ҳазор моддаи лугавиро дар бар гирифтааст, бозгӯи хидматҳои ҷашнраси таҳиягарони воқеии лугат ва муҳаррирони кунуни он маҳсуб мейбад. Ба назари мо ин яке аз вижагиҳои шоистаи «ФТЗТ» ба шумор меравад ва дар як фарҳанг чунин миқдори калимаю ибораҳоро гирд оварда, бо онҳо тафсиру ташрехи маънӣ пешниҳод намудан амалест қобили таъриф ва тавсиф. Ва як нуқтаи муҳим дар робита ба баҳодиҳии фарҳанг, аз ҷумла «Фарҳангни забони тоҷикӣ», баъди чопи он сурат гирифт, боис гардид, ки дар ҳамон давра ба қадри «Фарҳангни забони тоҷикӣ» нарасиданд ва он шоистагии ягон мукофот ё ҷоизаро соҳиб нашуд. Имрӯз бошад мо ба «ФТЗТ» айнан мисли «ФЗТ» муносибат кардау дар атрофи он баҳси яктарафаро салоҳ донистанием, ки корест ғалат ва амалест номатлуб. Умуман, баррасии ин фарҳанг ҳаматарафа, бо дарназардошти муайян кардани бурду бохти ин лугат бояд сурат гирад ва ин имконият медиҳад, ки мақому манзalати онро воқеъбинона дар фарҳангнигории садаи бистум муайян кунем ва ин амали ҳайру илмӣ хоҳад буд дар мавриди «ФТЗТ».

Қобили қайд аст, ки яке аз вижагиҳои ҷашнраси «ФТЗТ» мавриди тафсиру ташрех қарор гирифтани калимаҳои иқтибосии руси-байналмиллалӣ (ё интернатсионалӣ) ба ҳисоб меравад ва мавқеи муайянро дар фарҳанг соҳиб шудани онҳо сабабҳои айниво воқеиро доро мебошад, ки аз инҳо иборат мебошанд:

1. «ФТЗТ» фарогири вазъи амалкард ва тасвири таҳаввулоти таркиби лугавии забони тоҷикии адабӣ дар садаи XX ва оғози қарни XXI ба шумор меравад, ки яке вижагиҳои он ба таври фаровон ба таркиби лугавии забони тоҷикии адабӣ ворид гардидани иқтибосоти калимаҳои русию байналмиллалӣ будааст;

2. Дар садаи XX (то пошҳӯрии ИҶШС) барои забонҳои ҳалқҳои шӯравӣ (миқдорашон беш аз 130) забони русӣ чун забони ҳоким ва давлатӣ ба ҳайси сарҷашмаи инкишофи таркиби лугавии онҳо пазируфта шуда, тамоми иқтибосоти воҳидҳои лугавӣ аз забонҳои дунё тавассути он ва дар шаклу талаффузи русиашон ба забонҳои ҳалқҳои шӯравӣ ворид мегардиданд ва ин раванд дар заминаи сиёсати забонии давр танзиму раҳандозӣ мегардид;

3. Дар ин давра калимаҳои русию байналмиллалии фаровон дар забони тоҷикии адабӣ мавриди истифода қарор гирифтанд ва

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

қисме аз онҳо аз қабили калимаҳои фаъоли забонамон маҳсуб мёёбанд. Ва қобили тазаккур аст, ин қабил калимаҳо дар «ФЗТ» мавриди ташрех қарор нагирифта буданд ва ин сабабҳои худро дошт: аввалан, маводи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» то оғози асри XX-ро дар бар мегирад; сониян, ба таври фузун ворид шудани калимаҳои русию байналмиллалӣ маҳз баъди Инқилоби Октябр сурат гирифт, ки «ФЗТ» зикру ташрехи онҳоро ҳадафи хеш қарор надода буд.

Таҳлил ва баррасии маводи «ФТЗТ» аз лиҳози баромади забонӣ имкон дод, ки мо микдори калимаҳои иқтибосии аз лиҳози баромади забони русию байналмиллалиро муайян созем. Тибқи баррасии мо дар «ФТЗТ» дар худуди 2576 калимаҳои русию интернатсионалӣ ва ё калимаҳое, ки дар таркибашон унсурҳои лугавии русию байналмиллалӣ ба назар расид, мавҷуд мебошанд. Аз онҳо, 1774 воҳидҳои лугавии русӣ ва интернатсионалии шаклан бидуни тағиیر ба забони тоҷикии адабӣ ворид гардида ва 832 воҳидҳои лугавӣ, ки дар таркибашон унсурҳои лугавии русию байналмиллалӣ доранд ва дар заминаи усулҳои калимасозии забони тоҷикӣ калимаҳои нав соҳтаанд, иборат мебошанд. Дар байнин калимаҳои иқтибосии ба истилоҳ русию байналмиллалӣ мақоми аввалиро калимаҳои иқтибосии баромадашон юнонӣ ишғол мекунанд, умуман, аз 843 калима ва воҳидҳои лугавии дар таркибашон решай юнонӣ дошта, ки аз онҳо 585 калимаҳои соғ юнонӣ ва 258 калимаҳои дар таркибашон решоҳои юнонӣ мавҷуд буда мебошанд. Аз забони русӣ бошад ҳамагӣ 86 калимаҳои соғ русӣ ва ё воҳидҳои лугавии дар таркибашон унсурҳои лугавии русиасл дошта ба назар расид, ки таносуби онҳо чунин аст: 56 калимаҳои соғ русӣ ва 30 калимаҳои дар таркибашон унсурҳои лугавии русиасл. Барои боз ҳам ба таври аниқ дар бораи калимаҳои иқтибосии русию байналмиллалӣ ҳосил намудан ҷадвали зерро пешниҳод мекунем, ки манзараи воқеии калимоти иқтибосии русию интернатсионалии «ФТЗТ»-ро манзури қазовот ва баррасии воқеӣ мегардонад. Калимаҳои иқтибосии русию байналмиллалӣ ва мансубияти забонии онҳо

(Ҷадвали 1).

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

№	Аз рўи мансубияти забонӣ	Ҳамагӣ	Калимаҳои соғ иқтибосӣ	Калимаҳое, ки дар таркибашон унсури иқтибосӣ доранд	Ээзоҳ
1.	Юнонӣ	843	585	258	
2.	лотинӣ	660	456	204	
3.	фаронсавӣ	431	308	123	
4.	англисӣ	163	110	53	
5.	олмонӣ	103	61	42	
6.	баромади забони номаълум	124	63	61	
7.	русиӣ	86	56	30	
8.	итолиявӣ	52	41	11	
9.	арабӣ	16	10	6	
10	холландӣ	14	10	4	
11	испанӣ	7	6	1	
12	хитойӣ	15	2	13	
13	славакӣ	9	6	3	
14	авропойӣ	6	1	5	
15	ҳиндӣ	4	2	2	
16	яхудӣ	3	3	-	
17	японӣ	3	2	1	
18	бурятиӣ	2	1	1	
19	булғорӣ	2	2	-	
20	башкирдӣ	2	1	1	
21	литвагӣ	2	2	-	
22	тибетӣ	2	2	-	
23	осетинӣ	2	1	1	
24	хакасӣ	2	1	1	
25	чехӣ	2	-	2	
26	шумерӣ	2	1	1	

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

27	эфиопӣ	2	1	1	
28	эскимосӣ	2	1	1	
29	эвенкӣ	3	2	1	
30	эстонӣ	1	-	1	
31	удмуртӣ	2	1	1	
32	украинӣ	2	1	1	
33	чувашӣ	1	-	1	
34	лахистонӣ	1	1	-	
35	озорбайчонӣ	1	-	1	
36	португалӣ	1	1	-	
37	ветнамӣ	1	1	-	
38	шведӣ	1	1	-	
39	ирландӣ	1	1	-	
	Ҳамагӣ	2576	1744	832	

Донишгоҳи давлатии Ҳучанди ба номи академик Б. Фафуров

ПАЙНАВИШТ

1. «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (аз асри X то ибтидой асри XX), иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I – Москва: СЭ, 1969, с.10
2. Дар ин бора нигаред: Обид Шукурзода. Ахлот: тӯда, хонаҷоӣ // Озодагон, 27.08.2009, с.12-13; Ӯқтами Ҳолиқназар. Инфиҳор дар қаламрави забон // Озодагон, 17.12.2009, 24.12.2009.
3. Назарзода С. ва дигарон. Иқдоми фарҳангдӯстона ҳатокорист?// Озодагон, 8.11.2009, с.12-13; Назарзода С. ва дигарон. Бӯҳтон дар қаламрави забон // Озодагон, 17.03.2010, с.12-13
4. Назарзода С. ва дигарон. Бӯҳтон дар қаламрави забон, с.13.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз ду ҷилд), Ҷ. 1 – Душанбе, 2008, с.9
6. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймиддинов ва дигарон. – Душанбе, 2006, с. 9.
7. ФТЗТ – Ҷ.1, с.9
8. Обид Шукурзода. Ахлот: тӯда, хона, чой // Озодагон, 27.08.2009.

9. Ӯқтами Холикназар. Инфиҳор дар қаламрави забон // Озодагон, 17 ва 24.12.2009

Ихтисораҳо:

АИҶТ – Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
«ФТЗТ» – Фарҳанги тафсирӣ забони тоҷикӣ (иборат аз 2 чилд) – Душанбе, 2008
«ФЗТ» – Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 чилд – М.: СЭ, 1969.
ИҶШС – Иттиҳодияи Ҷамоҳири Шӯравии сотсиалистӣ.
ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

ЮНУСОВА Г.С.

**«ТОЛКОВЫЙ СЛОВАРЬ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА» И ЕГО
ПОЛОЖЕНИЕ СРЕДИ НОВЫХ ТАДЖИКСКИХ ТОЛКОВЫХ
СЛОВАРЕЙ**

В статье «Толковый словарь таджикского языка» (2008) и его положение «в таджикской лексикографии XX века» впервые сделана попытка определения места и положения толковых словарей таджикского языка, изданных в советское время. На базе изучения лексикографических специфик толковых словарей, изданных в наше время – «Лӯғати нимтағсилӣ забони адабии тоҷик» С.Айни («Неполный толковый словарь литературного таджикского языка» С.Айни), «Словаря таджикского языка» (М., 1969, в 2-х томах), устанавливаются и интерпретируются их значимая и доминирующая роль в составлении «Толкового словаря таджикского языка» (Душанбе, 2008 г.).

В работе особое внимание уделено оценке ценностных специфик данного словаря, предпосылке подготовки и издания этого значимого лексикографического источника в динамичном процессе эволюции таджикского языка.

G.S.YOUNOUSOVA

**ON SOME PECULIARITIES OF THE TAJIK INTERPRETATION
DICTIONARY RESUME**

In the article we make the first endeavour to determine the place and state of Tajik interpretation dictionaries published in the Soviet period. Having studied lexicographic peculiarities of Tajik interpretation dictionaries published nowadays – “Lugati nimtafsilii zaboni adabii Tojik” by S. Aini (Non-Exhaustive interpretation Dictionary of Literary Tajik Language”S.Aini), “Tajik Language Dictionary” (Slovar Tajikskogo yazyka) (M.1969,in 2 volumes), we quality and interpret their significant and domineering role in the composition of the Tajik interpretation dictionary (Dushanbe, 2008).

Special attention is paid to the destination of valuable specificities of the dictionary, the process of preparation and publication of this significant lexicographic source in the dynamic evolution of the Tajik language.

**АЗ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҶАЛЛАИ
«ЗАБОНШИНОСЙ»**

Мақолаи «Доир ба масъалаҳои забони адабии тоҷик», ки дар рӯзномаи «Тоҷикистони Сурх» 12 майи соли 1939 чоп шудааст, ба баррасии Лоиҳаи «Дар бораи баъзе масъалаи забони тоҷикӣ» марбут мебошад. Ин Лоиҳа, ки бо номи «Проект» дар он замон машҳур буд, барои ворид гардидани қалимаҳои иқтибосии русиву аврупой ва баъзе қоидаҳои сунъии дастурӣ ба забон роҳи васеъ кушод. Лоиҳаи мазкур дар шумораи №2 соли 2010-и маҷаллаи «Забоншиносӣ» дар соли 2010 чоп гардид.

Вале ҳадаф аз чопи ин мақола таҳқиқи масъалаҳои баррасии ин лоиҳа нест. Имрӯзҳо бархе аз муҳакқиқон ва ҳатто, донишмандони мӯътабар аз ҳаробии забон, таъсири лаҳҷаву гӯйишҳо ба забони адабӣ шикоят мекунанд. Мо хостем бо чопи ин мақола ҳамчун «муште аз хирвор» намунаи забони адабии солҳои сиом ва ҷилуми асри 20-ро нишон дигем, ки таъсири ин «забони адабисозӣ» то ба ҳол ба забони меъёрии навиштории мо ҳис карда мешавад. Боки қазоватро ба ҳонандагони гиромӣ ҳавола мекунем.

Доир ба масъалаҳои забони адабии тоҷик

Орфография ва термонологияи мо ба пайдо шудани забони умумӣ наздик шуда рафта истодааст ва мо бояд барои ин роҳи васеъ кушоем.

Мақолаи студентони Университети давлатии Узбекистон - Р. Орифӣ ва X. Убайдулло, ки дар газетаи «Тоҷикистони Сурх» чоп шуда баромада буд, дар бораи дар оянда тафиир додани забони адабии тоҷикӣ ва орфографияи вай якумин мақола мебошад. Нависандагони ин мақола ба забони гуфтугӯй наздик шудани забони адабия табрик мекунанд. Ин албатта дуруст аст. Лекин мақола якчанд ҷойҳои ба ҳамдигар зид дорад, ки ман дар ин ҷо дар болои вайҳо камтар истода мегузарам ва дар бораи масъалаҳои дар ин мақола монда шудагӣ фикри худама гуфта мегузорам.

Рафиқон Р. Орифӣ ва X. Убайдулло гарчи дар сари мақолаашон «грамматикаи тоҷикии тоалҳол будагӣ» пурра дар асоси материалҳои забони зинда тартиб дода нашуда, балки бисертар ба адабиёти бадей ва ба тарзи традитсионӣ ба қоидаҳои

күхна ва архаистӣ асос карда шуда буд» гуфта танқид карда гузаранд ҳам, дар амал худашон тарафдори шаклҳои сунъӣ ва архаистии феъли ояндаи дур (ҳоҳам кард), шакли шумораҳои дуйум ва сейум шуда бароянд ва ба «грамматикаи мактабӣ факат шакли «ро»-и пуркунандай фуромадро мондан даркор аст» мегӯянд.

Дар бораи феъли ояндаи дур (ҳоҳам кард) авторҳо ин хел менависанд: «Ин шакли феъл баъзе моментҳо (мо душманони ҳокимияти советиро нест кардем, нест меқунем ва нест ҳоҳем кард) зарур шуда мемонад, ҳатто баъзе вақтҳо ба ин кор бурдан мумкин намешавад». Ин нодуруст аст. Чунки мо аз ибораи «несть меқунем» замони ҳозирая намефаҳмем, балки замони оянда мефаҳмем. Агар мо ин феълро дар замони ҳозира гуфтаний шавем «несть карда истодаем» мегӯем.

Баъзе одамон дар забони тоҷикӣ феъли замони оянда нест, аз ҳамин сабаб шакли «ҳоҳам кард»-ро гуфтан даркор, мегӯянд.

Одамони ин хел мегуфтагӣ хато меқунанд. Чунки бе шакли феъли оянда дар забони оянда ичро шудани ягон кору ҳараката фаҳмондан мумкин нест. Мо «пагоҳ китоб меҳонам», «як сол баъд мактаба тамом меқунам» мегӯем. Ин замони оянда набуда чи буд?

Лекин шакли «мехонам» аз феъли шакли ҳозираи забони русӣ «читаю» фарқ дорад. «Мехонам» -и тоҷикӣ гайр аз маънои кору ҳаракати дар оянда мешудагия фаҳмондан, боз маънои умуман хусусияти автив доштани як чиза (ё ки кору ҳаракати вақти дуру дароз давом мекардагия) нишон медиҳад. Масалан, ҷумлаи «замин дар гирди офтоб мегардад» «гашта истодааст» не ба мо маънои ҳозир гашта истодани замина доданий нест, балки умуман ба хусусияти дар гирди офтоб гаштан доро будани замина мефаҳмонад.

Шакли феъли замони ҳозираи русӣ (масъалан «читаю») ду маъно дорад: яктааш - маънои замони ҳозира ба маънои «хонда истодам»-и тоҷикӣ, дуйумаш - маънои умумии шакли «мехонам»-и забони тоҷикӣ.

Вақте ки, мо феъли шакли «мехонам» -ро дар даруни ҷумла кор мефармонем, дар қадом маъно омадани вай (дар

маъни феъли оянда, ё умуман хусусияти актив и предмет) нағз фахмида мешавад.

Баъзе рафиқон мегӯянд, ки феълҳои «мехонам» ояндаи наздик ва «ҳоҳам хонд» ояндаи дура мефаҳмонад ва таклиф меқунанд, ки барои ояндаи наздика аз ояндаи дура фарқ кардан ин ду шакл ҳам дар забонамон нигоҳ дошта шавад. Ин мутлақо нодуруст аст. Одатан мо дар вақти гап задан ояндаи наздик ва дура чудо накарда (яъне барои ҳар яки он феъли алоҳида кор нафармуда) гап мезанем. Мо як кора ҳоҳ баъд аз 10 минут, ҳоҳ баъд аз 10 сол карданӣ бошем, «мекунам» мегӯем.

Мо феъли ояндаи дура аз ҳамин ҷиҳат қабул наметавонем, ки дар забони зиндаи мо ин ҳел феъл нест ва аз ҳамин сабаб оммаи васеъ ин феъла намедонанд.

Лекин, агар дар ҳангоми хондан ҳамин ҳел феъл воҳӯрад, бисёр вақтҳо нодуруст мефаҳманд. Чунончи ибораи «нест ҳоҳем кард»-ро бисёргарини вақтҳо дар маъни «ҳоҳем нест мекунем, наҳоҳем нест намекунем» мефаҳманд. Ин ҳел фахмидан фақат дар мобайни одамони нав саводашона баровардагӣ намебошад.

Вақте ки ман ба якчанд студентони институт, Шумо ҳамин феъла чихел мефаҳмед, гуфта савол додам, аз рӯи ҷавоби вайҳо равшан шуд, ки студентони институт ҳам ҳамин ҳел мефаҳмидаанд. Мана ин аҳвол дар забони китобии мо тамоман сунъӣ будани ин феъл нишон медиҳад.

Ба ҷойи шумораи тартибии дуввум ва саввум шакли дуйум ва сейум не, балки дуййум ва сейум гирифта шуданаш бехтар. Чунки шакли дуййум ва сейум ба талаффузи забони адабии гуфтугӯиамон наздик аст ва дигар шумораҳои тартибӣ ҳам бо бандаки (окончание)-«ум» («ҷорум», «панҷум» ва дигарҳо) сохта мешаванд. Яъне, агар мо барои ҳамаи шумораҳои тартибӣ як ҳел бандака («ум»-а) қабул кунем, он гоҳ ин қоидоҳои (қоидиаи шумораи тартибӣ сохтани) орфографияи мо бисёртар систематикӣ мешавад. Одатан чи қадаре, ки қоидоҳои орфография систематикӣ бошанд, ҳамон қадар вайҳоя ёд гирифтанд осон мешавад ва муддати савод баровардан осон мешавад. Қоидоҳои аз система берун ва ҳархел истисноҳо, қоидоҳои зиёдатӣ (монанди «дуvvum», «savvum») савод баровардана душвор мекунонанд ва ба фахмидани қонуниятҳои забон моней

мекунанд. Аз ҳамин сабаб мо бояд ба мумкин қадар систематикӣ шудани қоидаҳои грамматика ва орфография кӯшиш мекунем.

Бандаки «ро» як чизи сунъӣ мебошад. Аз ҳамин сабаб ин бандак албатта партофта шуда, ба ҷои вай бандаки зиндаи а-я гирифта шуданаш лозим.

Агар мо бандаки «ро-я» қабул кунем, барои талабагони мактаб грамматикае осон кардагӣ мешавем. Чунки «ро» аз сабаби сунъӣ буданаш ба талабагон маълум нест ва барои аз худ карданӣ ин бандаки «ро» вая фахмонда додан ва ба кор фармудан одат кунондан даркор. Ҳол он ки барои аз худ карданӣ бандаки «а»-я одат кунондан даркор не. Чибаки ин шакла вайҳо ҳар рӯз дар вакти гуфтугӯяшон кор мефармоянд. Талабагони мактаб бояд шаклҳои сунъӣ ва мурда рафтагия не, балки забони зиндаи имрӯзai тоҷикӣ ва қонуниятиҳои вая ёд гиранд. Ба фикри ман бандаки «ро» тамоман партофта шавад, дуруст мешавад. Чибаки, агар мо баъд аз садонокҳо ва дар баъзе ҷойҳо кор фармуда шудани бандаки «ро» роҳ монем, принсиipi пайдарпаия дар орфография то охираша нагузоранд, балки нимкора гузорандагӣ мешавем ва ба ҳамин, мо ба анархия роҳи қалон кушодагӣ мешавем.

Забон - чизи шах шуда мондагӣ нест, балки вай доим тағиیر ёфта, доим мукаммал шуда меистад. Дар забон доим қалимаҳо, морфемаҳои алоҳида мурда, ба ҷои вайҳо дигараш пайдо шуда меистад. Талаффизи қалимаҳо ва овозҳои алоҳида ҳам тағиир ёфта меистад. Орфография бошад, ин хел нест. Вай талаффизи тағиир шуда истодагия дар ҳол акс карда наметавонад ва шаклҳои мурда рафта истодагия ва баъзан шаклҳои мурдагия ҳам як дараҷа нигоҳ медорад. Бо ҳамин то рафт фарқи байни талаффизи забони гуфтугӯй ва орфография зиёд мешавад ва омӯхтани орфография душвор мешавад. Яъне, савод баровардан мушкил мешавад.

Орфографияи мо бояд, ки тағиироти дар забони зинда содир шудагия ва тенденсияи тараққиёти забона акс кунонда истад ва барои вай роҳи васеъ қушояд.

Бандаки «ро» аз ҳазор сол зиёдтар дар забонҳои эронӣ истиқомат карда бошад ҳам, дар забони гуфтугӯй тоҷикӣ хеле

пеш мурда рафтааст. Дуруст, баъзан одамон дар вақти дар маҷлис сухан кардан, дарс додан ва гайра «ро» талаффуз мекунанд, аммо ин талаффуз бо таъсири забони китобатй ба вучуд омада аст ва сунъй мебошад.

Ҳамина ҳам гуфта гузоштан лозим, ки баъзе рафиқон даъво мекунанд, ки агар бандаки «ро» партофта шуда ба чой вай бандаки «а- я» гирифта шавад, онгоҳ ширинии забони адабй гум мешавад, бандаки «а- я» забони адабия бисёр хунук мекунад, дар байни забони адабй ва забони гуфтугӯй фарқ намемонад. Масъала дар ин чост, ки «шириние», ки бандаки «ро» ба баъзе рафиқон медиҳад, аз он сабаб аст, ки ин рафиқон бо бандаки «ро» одат кардаанд ва онҳо фикр мекунанд, ки дар байни забони китобатй ва гуфтугӯй бояд ягон фарқ бошад, ки «адабигии» забони китобия нишон диҳад. Ин нодуруст аст, чунки мо тарафдори фарқи сунъии забони адабй ва гуфтугӯй неstem, балки тарафдори ба дараҷаи имкон нест карда шудани фарқи байни забони адабии гуфтугӯй ва китобатй мебошем. Барои чӣ кор фармудани бандаки «а- я» дар забони адабии китобатй ба баъзе рафиқон «хунук» менамояд?

Барои ҳамин ки мо ҳолӣ дар забони адабии китобатиамон ба кор фармудани ин бандак одат накардаем. Баъзе рафиқоне, ки муқобили қабул кардани бандаки «а- я» ҳастанд, ин хел «далел» мебиёранд; агар мо дар ҷумлаи «Бачае ки ман дар кӯча дидам, номаш Болта буд» баъд аз калимаи «бачае» бандаки пуркунандай фуромада ҳамроҳ кунем, он вақт калимаи «бачае» пайдо мешавад, барои талаффуз нокулай аст.

Ба ин ҳамин хел ҷавоб додан даркор, ки аввалан ба чои «бачае ки дар кӯча дидам...» гуфтан - «бачае ки дар куче дидам...» гуфтан мумкин. Лекин, дуруст, баъд аз ҳичоҳои «јӣ, је» ва ҳусусан баъд аз ҳичоҳи «ја» агар бандаки «ја» (ба чои «ро»биёд) барои талаффуз андак душворӣ пайдо мекунад. Аммо аз ин тарсидан даркор нест. Чунки ин хел комбинатсияҳо бисёр во-мехӯранд ва аз тарафи дигар, бандаки «а-я», ки ҷандин вақтҳо барои фаҳмондани маъно хизмат карда тавонист, дар оянда ҳам албатта хизмат карда метавонад.

Дар бораи пешоянди (ҳам пасоянди) «ба» авторҳо бар зидди худашон мебароянд, Дар ин бора авторҳо ин хел менави-

санд: «дар вақти ҳозира дар забони зиндаи гуфтугӯй ба тарзи пешоянд кор фармудани «ба» кам бошад ҳам, дида мешавад, акнун ба пасояндшавии пешоянди «ба» роҳ надода, барои оммавӣ шудани ин кӯшиш кардан лозим». Ба фикри ман «ба» дар забони гуфтугӯиамон ҳам пеш ва ҳам баъд аз калима мебиёд ва ҳамин хел қабул шуданаш дуруст аст. Лекин дар ду маврид ҳам (ҳам пешоянд ва ҳам пасоянд) чудогона навишта шуданаш мувофиқ.

Ҳам пешоянд ва ҳам пасоянд шудани «ба» барои дуруст ва айнан фаҳмидани маъни чизи навишта шудагӣ ҳеч вақт халал намерасонад.

Ҳам пешоянд ва ҳам пасоянд шудани «ба» аҳамияти стилистикӣ (услубӣ) дорад ва аз тарафи дигар техникаи протсесси навиштана (ва дар забони адабӣ гап задана) осон меқунад.

Дар проекти бо сарлавҳаи «Дар бораи баъзе масъалаҳои забони тоҷикӣ» баромадагӣ бисёртарин масъалаҳои забони адабии тоҷикӣ асосан дуруст ҳал карда шудааст. Лекин проект тамоми масъалаҳои забонамоя дарбар нагирифтааст. Якта аз ҳамин хел масъалаҳо - масъалаҳои муайян карданӣ ҷои кор фармудани вергул мебошад.

Дар бораи кор фармудани аломати вергул то ҳол мо ягон қоиди катъӣ надорем. Аз сабаби душвор будани ҳал карданӣ масъала, ба комиссияи проекта сохтагӣ лозим аст, ки дар бораи ин масъала ҳам фикраша дар матбуот баён кунад, то ки дар натиҷаи мулоҳиза ва муҳокимакунӣ ба як фикри қатъӣ омада, анархияи дар ин соҳа будагия тамоман бартараф кунем.

Студенти курси 4 факултети забон ва адабиёти Институти педагогии ба номи Шевченко (**ҳоло Дошишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С. Айнӣ**) Бобоев М.И. – «Тоҷикистони Сурх» 12/05/1939 № 108 (3407)

ВОЖАНОМАИ ИСТИЛОҲОТИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ

Ҳайати таҳририяи маҷаллаи «Забоншиносӣ» аз шумораи аввал тасмим гирифтааст, ки дар саҳифаҳои маҷалла таҳти унвони «Вожанома» як силсила вожаҳо ва истилоҳоти хориҷиро бо муодилҳо (баробари)-и тоҷикӣ чоп намояд, то барои исти-

фодай забони давлатӣ дар коргузории расмӣ ва риштаҳои дигари ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шавад. Инак баҳаше аз ин «Вожанома» ба хонандагони гиромӣ пешниҳод мешавад.

B

ва-банк - фаъолияти таваккал, фаъолияти бохатар

вакансия - ҷойи холӣ

валовой - маҷмӯъ, ғайрихолис, умумӣ

валовая добавленная стоимость - арзиши изофаи ғайрихолис

валовая прибыль - фоидай ғайрихолис, фоидай умумӣ

валовая продукция - маҳсулоти ғайрихолис, маҳсулоти умумӣ, маҷмӯи маҳсулот

валовой внутренний продукт (ВВП) - маҳсулоти умумии доҳилӣ, маҷмӯи маҳсулоти доҳилӣ

валовой доход-даромади умумӣ, даромади ғайрихолис

валовой национальный продукт - маҳсулоти умумии миллӣ, маҷмӯи маҳсулоти миллӣ

валовой оборот - муомилоти ғайрихолис

валовой общественный продукт - маҳсулоти умумии ҷамъиятий

валовые капиталовложения - сармоягузориҳои умумӣ

валюта - арз, асьор

валюта базисная - арзи бунёдӣ

валюта векселя - арзи вексел

валюта дефицитная - арзи камёб

валюта замкнутая - арзи маҳдуд

валюта золотая - арзи тилло

валюта иностранная - арзи хориҷӣ

валюта клиринговая - арзи поёпойӣ

валюта конвертируемая - арзи табдилпазир, арзи қобили табдил

валюта кредита - арзи кредит

валюта мягкая - арзи ноустувор

валюта национальная - арзи миллӣ, пули миллӣ

валюта обесценная - арзи арzonшуда, арзи шикастабаҳо
валюта платежа - арзи пардоҳт
валюта свободноконкурируемая - арзи рақобатпазир
валюта сделки - арзи муомила
валюта твердая - арзи устувор
валюта устойчивая - арзи событ
валюта цены - арзи нарх
валюта частично конвертируемая - арзи қисман табдил-
пазир
валютный - ...и арз, арзӣ, ...и асьор, асьорӣ
валютная афера - ҳуққабозии арзӣ
валютная блокада - муҳосираи арзӣ
валютная выручка - даромади асьор, даҳли арзӣ
валютная декларация - эъломияи арзӣ
валютная задолженность - қарздории арзӣ
валютная зона - минтақаи арзӣ
валютная интервенция - мудоҳилаи арзӣ
валютная касса - хазинаи арз, хазинаи асьор
валютная корзина - сабади арзӣ
валютная котировка - нархгузории арзӣ
валютная оговорка - қайду шарти арзӣ
валютная позиция - мавқеи арзӣ, мавқеи асьор
валютная позиция открытая - мавқеи озоди арзӣ
валютная позиция закрытая - мавқеи маҳдуди (бастаи)
арзӣ
валютная политика - сиёсати арзӣ, сиёсати асьорӣ
валютная система - низоми арзӣ, низоми асьор
валютная спекуляция - ҳаннотии арзӣ
валютное регулирование - танзими арз, танзими асор
валютные запасы - сарватҳои арзӣ
валютные кредиты - кредитҳои арзӣ
валютные ограничения - маҳдудиятҳои арзӣ
валютные операции - амалиёти арзӣ
валютные резервы - захираҳои арзӣ
валютные соглашения - созишномаҳои арзӣ
валютные счета - ҳисобҳои арзӣ
валютные ценности - дороиҳои арзӣ

валютный арбитраж - ҳакамияти арзӣ
временной валютный арбитраж - ҳакамияти арзии мұваққат
простой валютный арбитраж - ҳакамияти арзии одӣ
сложный валютный арбитраж - ҳакамияти арзии мураккаб
валютный блок - блоки арзӣ
валютный дефицит - касри арз, камбуди асъор
валютный коэффициент - баҳраи арз
валютный кризис - бўхрони арзӣ
валютный курс - нархи арз, курби асъор
валютный паритет - ҳампоягии арз
валютный риск - ҳавфи арзӣ; ҳавфи асъорӣ
валютный рынок - бозори арз, бозори асъор
валютный союз - иттиҳоди арзӣ
валютный фонд - сандуқи арз, хазинаи асъор
международный валютный фонд - хазинаи байналмилийи арз, хазинаи байналхалқии асъор
ваучер - 1) чаки хусусигардонӣ; 2) кафолатнома
введение - барқарорӣ, ҷорӣ кардан; вазъ, ичро
введение передовых форм организации труда - ҷорӣ кардани шеваҳои пешравии ташкили кор
ввезённый - ворида, воридкарда
ввести - ворид намудан, дохил кардан
ввести в действие - ба кор андохтан
ввести в долги - ба қарз андохтан
ввести в заблуждение - ба иштибоҳ андохтан
ввести в расход - ба ҳарҷ андохтан
ввести в употребление - мавриди истифода қарор додан
ввести во владение - ба ихтиёрдорӣ додан
ввести закон в действие - дар амал ҷорӣ намудани қонун, мавриди амал қарор додани қонун
ввиду... - назар ба..., назар ба ин ки...
ввиду чего, ввиду этого - ба ин сабаб, ба ин ҷиҳат
ввоз - воридот, ворид кардан
ввозимый - воридотӣ
ввозимые товары - амволи воридотӣ

ведомость - барг, варақа, фехраст
ведомость авансовая - барги пешпардохт
ведомость дорожная - барги роҳ
ведомость на заработную плату - барги маош
ведомость наличных товаров - барги амволи нақд
ведомость платёжная - пардохтнома, барги пардохт
ведомость приходо-расходная - барги даромаду ҳарочот
ведомость рачётная - барги ҳисобу китоб, варақаи ҳисоббаробарӣ
ведомость срочная - барги воҷиб
ведомственный - идорӣ, созмонӣ
ведомство - идора, созмон
векселедатель - векселдех
векселедержатель - векселдор
вексель - вексел, васиқа
вексель простой - вексели одӣ
вексель переводный - вексели интиқолӣ
вексель безусловный - вексели гайришартӣ
вексель гарантийный - вексели кафолат
вексель казначейский - вексели хазинадорӣ
вексель коммерческий - вексели тиҷоратӣ
вексель опротестованный - вексели мансух
вексель предъявительский - вексели беном, вексели тасдиқ
вексель срочный - вексели мӯҳлатнок
вексель финансовый - вексели молиявӣ
вексель частный - вексели ҳусусӣ
вексельное обращение - муомилоти векселӣ
вексельное право - ҳукуқи векселӣ
вексельные реквизиты - мушаххасоти вексел
вексельный акцент - пазираи вексел
вексельный брокер - брокари вексел
вексельный кредит - кредити векселӣ
величина - миқдор, андоза, қимат
величина предложения - миқдори пешниҳодот
величина спроса - миқдори талабот
вербовка - ҷалб кардан

вербовка рабочих - chalbi korgaron
верно - saqex ast
вес - vazn
вес брутто - vazni gairixolis
вес нетто - vazni holis
вес средний - vazni miёna
вес удельный - vazni xos, vazni kieej
вес чистый - vazni holis
взаимная собственность - molikiyati taraфайн
взаимные расчёты - xisobbarabarii taraфайн
взаимный - duchohiba, mutaqobil
взаимодействие - hamёрй, hamkorй
взаимозависимость - tobeyati duchohiba, vobastagii mutaqobil
взаймы - (ба) қарз, karz
брать взаймы - (ба) қарз giiftan
давать взаймы - қарз dodaн
взимание - sitoniidan, rүenidan zarap
взимание убытков - rүenidani zarap
взнос - haq, saqm, haqguzorй
взнос авансовый - haqki peshpardoxt
взнос вступительный - haqki vurud
взнос ежегодный - haqki solona
взнос страховой - haqki bima
членский взнос - haqki uзвият
взыскание - 1. sitoniidan 2. tanbeх
взятка - riшva, pora
взяточничество - riшvahyrй
виза - rawodid
вклад - amonat, pasandoz
бессрочный вклад - amonati bemuddat
выигрышный вклад - amonati burdnok
денежный вклад - amonati puliй
вклад до востребования - amonati bodarhost (bozhostij)
сберегательный вклад - amonati pasandoz
вкладчик - amonatguzor, pasandozdor
вклады бессрочные - amonatxoi bemuχlat

вклады именные - амонатҳои боном
вклады краткосрочные - амонатҳои қўтоҳмуддат
вклады на предъявителя - амонатҳои беном
вклады до востребования - амонатҳои то бозхост
вклады срочные - амонатҳои мӯҳлатнок
вкладыш – изофаварақ
включительно - лиғоят, ҳамчунин
владелец - соҳиб, доранда, молик
владелец товара - соҳиби мол
власть - ҳокимият
законодательная власть - ҳокимияти қонунбарор
исполнительная власть - ҳокимияти ичроия
влияние - таъсир, нуфуз
вместительность - ғунчиш, зарфият
вмешательство - даҳолат, мудохила
внаём, вナイмы - (ба) кироя, (ба) ичора
взять внаём - (ба) кироя (ичора) гирифтан
сдать внаём - (ба) кироя (ичора) додан
сдаётся внаём - ичора дода мешавад
внебиржевой рынок - бозори гайрибиржавӣ
внебюджетные средства - маблағҳои гайрибуҷетӣ
внедрять - ҷойгир соҳтан, татбиқ кардан
внезапный - ногаҳонӣ, гофиљир
внеочередной - гайринавбатӣ
внеплановый - гайринақшавӣ, берун аз барнома
внепроизводственные операции - амалиёти гайрии-стехсолӣ
внериночные операции - амалиёти гайрибозорӣ
внести - пешниҳод кардан, пардохтан, тақдим кардан
внести на обсуждение - ба муҳокима пешниҳод кардан
внести на рассмотрение - ба баррасӣ пешниҳод кардан
внести предложение - пешниҳод кардан
внешнеторговая политика - сиёсати савдои хориҷӣ
внешнеторговые банки - бонкҳои савдои хориҷӣ
внешнеторговый дефицит - касри савдои хориҷӣ
внешнеторговый оборот - гардиши савдои хориҷӣ

внешнеэкономическая деятельность - фаъолияти иқтисоди хориҷӣ

внешнеэкономическая политика - сиёсати иқтисоди хориҷӣ

внешнеэкономические связи - робитаҳои иқтисоди хориҷӣ

внешние платежи - пардохтҳои хориҷӣ

внешние платежные поступления - даромадҳои пардохтии хориҷӣ

внешний - хориҷӣ, берунӣ

внешний долг - қарзи хориҷӣ

внешний государственный долг- қарзи хориҷии давлат(ӣ)

текущий внешний долг - қарзи хориҷии ҷорӣ

внешний заём - воми хориҷӣ

внешняя торговля - савдои хориҷӣ

внутренний - доҳилӣ, дарунӣ

внутренний долг - қарзи доҳилӣ

внутренний государственный долг - қарзи доҳилии давлат(ӣ)

внутренний оборот - муомилоти доҳилӣ

внутренний регламент - тартиби доҳилӣ

внутренний рынок - бозори доҳилӣ

внутренняя прибыль - фоидай доҳилӣ

вовлечение - ҷалб, ҷалб кардан

возмещение - ҷуброн, талоғӣ

возмещение издержек (затрат)- ҷуброни масраф, ҷуброни ҳарҷ

вознаграждение - подош, инъом

вознаграждение агентское - подоши намояндагӣ

вознаграждение дегрессивное - подоши пасрав

вознагражжение линейное - подоши бетағийир

вознаграждение прогрессивное - подоши пешрав

возражение – эътироҳ

волокита - коғазбозӣ, ҳарҷу марҷ

воплощение - таҷассум

вопрос - масъала, мавзӯъ, суол

обсуждаемый вопрос - масъалаи мавриди баррасӣ

срочный вопрос - масъалаи фаврӣ
трудный вопрос - масъалаи душвор
воспитание - тарбия, парвариш
воспользоваться - истифода кардан
воспрепятствовать - мамониат кардан, монеъ будан
 воспретить, воспрещать - манъ кардан
 воспрещенный – мамнӯъ
 вход воспрещен - вуруд мамнӯъ аст, даромадан манъ аст
 проход воспрещен - гузар мамнӯъ аст
воспроизведения - бозтавлид, такрористехсол
востребование - дархост, мутолиба
 востребование вклада - дархости амонат
 востребование товара - дархости мол
восстановление - барқарорсозӣ, барқарорӣ
вотум - раъӣ, рой
 вотум доверия - раъии эътиимод
временный - муваққат
 временные цены - нарҳҳои муваққат
время - вақт, замон, ҳангом
 время рабочее - вақти корӣ
 время свободное - вақти бекорӣ
 время ожидания - вақти интизор
вручение - супурд, тақдим
встречный - мутақобил
 встречное выполнение - иҷрои мутақобил
 встречное предложение - пешниҳоди мутақобил
 встречное требование - талаби мутақобил
вступление - 1. вуруд, даромадан 2. сарсухан, муқаддима
 вступление в силу - амал доштан (кардан), амалий шудан, эътибор пайдо кардан
 вступление в строй - ба саф дохил шудан
в течение - дар муддати, дар зарфи
втрое - се баробар
 втрое дороже - се баробар қиматтар
входящий – ворида
 входящий журнал - дафтари воридот

входящая корреспонденция - муросилоти ворида
выбирать - интихоб кардан
выбор - интихобот, интихоб
выбор места строительства - интихоби чои сохтмон
выбор оптимального решения - интихоби роҳи ҳали ду-
русттарин
выборка - интихобӣ, намунагирий
выборка затрат - намунагирии ҳароҷот
выборка информации - намунагирии ахбор
выборка фондов - намунагирии заҳира
выбытие - бурунрафт
выбытие адресата - бурунрафти гиранда
выбытие основных средств - бурунрафти воситаҳои
асосӣ
выбытие основных фондов - бурунрафти маблағҳои асосӣ
выверка - санчиш, татбиқ, муқоиса
выверка данных - санчиши (муқоисай) далелҳо
вывеска - овзаз, лавҳа
вывод - хулоса, натиҷагирий, хориҷ кардан
вывоз - судур, содир кардан
вывоз капитала - судури сармоя
вывозной - содиротӣ, ҳуруҷӣ
выгода - фоида, суд, баҳра
выгодный - муфид, судманд, пурманфиат
выгрузка - борандозӣ, таҳлияи бор
выдача - пардоҳт, судур, таҳвил, додан
выдача аванса - пешпардоҳт додан
выдача денег - пардоҳти пул, таҳвили пул
выдача документа - судури (додани) ҳӯҷҷат (санад)
выдача заказа - таҳвили (додани) фармоиш
выдача зарплаты - пардоҳти маош (дастмузд)
выдача кредита - пардоҳти қарз
выдача ссуды - пардоҳти қарз (вом)
вызов - даъват, талаб
выигравший - баранда

выигрыш - бурд, фоида, чоиза
выигрыш времени - бурди вақт
главный выигрыш - чоизаи асосй
лотерейный выигрыш - бурди лоторея
выигрыш по найму- бурди вомй
разовый выгриш- бурди якбор
выкладка - шумора, ҳисоб, баровард
выкуп - бозхарид, пасхарид
 выкупная стоимость - арзиши бозхарид
выменивать, выменять - иваз кардан
вымеривать, вымерить - андоза гирифтан
вымогатель - тамаъкор
 вымогательство - тамаъкорй
вынудить, вынуждать - водор кардан, маҷбур намудан
выписка - беруннавис
 выписка из протокола - беруннависи суратмацлис
 выписка из приказа - беруннависи фармон
 выписка из текущего счета - беруннависи ҳисбномаи
 чорй
 выписка квитанции - навишти (барги) расид
 сметная выписка - беруннависи баровард (харчнома,
 суратхарч)
 выписка счета - беруннависи ҳисоб
выплата - пардохт, бозпардохт
 выплатить, выплачивать - пардохт кардан, пардохтан
выполнение - ичро, анчом, ичроиш
 выполнение договорных обязательств - икрои ўҳдадори-
 ҳои қарордодӣ
 выполнение обязательств - икрои ўҳдадориҳо
 выполняющий - анҷомдиҳанда, икроқунанда
выпуск - барориш, интишор
выработка - соҳтан, таҳия, тарҳрезӣ
выражать - изҳор кардан, эълон доштан
выручка - манфиат, даҳл, даромад
 выручка денежная - даромади пули
 выручка дневная - даромади рӯзона

выручка среднемесячная - даромади миёнаи мохона
фактическая выручка - даромади воқей
высказать - баён кардан, изхор доштан
выслать - фиристодан, ирсол кардан
высокооплачиваемый - дорои маоши зиёд (баланд)
выставка - намоишгоҳ
 выставка международная - намоишгоҳи байналмилалӣ
 выставка промышленная - намоишгоҳи саноатӣ
 выставка сельскохозяйственная - намоишгоҳи кишоварзӣ
выступление - суханронӣ, маърӯза; хунарнамой
высчитать - ҳисоб кардан, шумурдан
высший - аъло, олий
 высший сорт - навъи олий
высылка- ирсол, фиристиш
вытаскивать, вытащить - берун овардан
вытребовать - талаб кардан, дархост намудан
выход - баромад
вычет - каср, тарҳ, тафриқ, кам кардан
 вычет из зарплаты - касри маош (дастмузд)
 вычесть - кам кардан, костан
 вычесть задолженность - қарзро каср кардан
вычисление - баровард, ҳисоб кардан, ҳисоббарорӣ
вычислительный - ҳисоббарӣ, ҳисобу китоб
 вычислительная машина - мошини ҳисоббарӣ
 вычислительный центр - маркази ҳисоббарӣ
 вычислить, вычислять - ҳисоб кардан
вышеназванный - фавқуззикр, мазкур, дар боло номбурда
вышеприведённый - дар боло овардашуда
вышестоящий - болой
вышестоящие инстанции - мақомоти болоӣ
выяснить, выявить - равшан кардан, маълум намудан

МАЪЛУМОТ РОЧЕЙ БА МУАЛЛИФОН

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

Ваҳҳобов Т. – доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи Услубиёт ва маданияти нутқи умумидонишгоҳии тоҷикии ДДҲ ба номи акад. Б. Фафуров

Кабиров Ш. – номзади илми филология, дотсент ТНУ

Қосимов О. – номзади илми филология, мудири Шӯбайи фарҳангнигорӣ ва истилоҳоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мирзоев С. – номзади илми филология, ҳодими пешбари илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Назарзода С. – доктори илми филология, сарҳодими илмии Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон

Назаров Р.С. – саромӯзгори кафедраи Барномасозӣ ва хифзи иттилооти До-нишгоҳи технологиӣ Тоҷикистон

Умняшкин А.А. – магистри илми филология, директори Маркази таҳқиқоти забонҳои бостонӣ ГЛОССА-и Боку, Озарбойҷон

Шодиев Р. – номзади илми филология, директори «Маркази фарҳангию таълимии Конфутсий» дар назди ДМТ

Юнусова Г.С. – сармуаллим, унвончӯи кафедраи Услубиёт ва маданияти нутқи забони тоҷикӣ ДДҲ ба номи академик Б. Фафуров

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

ЗАБОНШИНОСӢ, № 1, 2011

Ваххобов Т. – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой общеуниверситетской кафедрой таджикского языка Стилистики и культура речи Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова

Кабиров Ш. – кандидат филологических наук, доцент ТНУ

Касимов О. – кандидат филологических наук, заведующий Отделом лексикографии и терминологии Институт языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан

Мирзоев С. – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан

Назарзода С. – доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка, литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН Республики Таджикистан

Назаров Р.С. – старший преподаватель кафедрой Программирование и сохранение информации Таджикского национального Университета

Умняшкин А.А. – магистр филологических наук, директор Центра по изучению древних и современных языков ГЛОССА, Баку, Азербайджан

Шодиев Р. – кандидат филологических наук, Директор «Культурно-учебного центра Конфуция» при ТНУ

Юнусова Г.С. – старшая преподовательница, соискатель кафедрой Стилистики и культура речи Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҶОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

Мачаллаи «Забоншиносй» дар Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) нашр мешавад.

Дар мачалла мақолаҳо, ахбор, тақризҳо, маводи иттилоотӣ дар бахши забоншиносй ба табъ мерасанд.

Мачаллаи «Забоншиносй» ба забони тоҷикӣ нашр мегардад ва барои чоп ҳамчунин мақолаҳо ба забони русӣ низ пазируфта мешаванд. Фишурдаи мақола, ки ҳамроҳ бо он пешниҳод мегардад, бояд ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ таҳия гардад.

Дар мақолаҳои ба чоп пешниҳодшуда муаллиф бояд мубрам будани мавзӯро асоснок намояд, гузориши возехи ҳадафу мақсади таҳқиқ, истидлоли илмӣ, хулосаю натиҷаҳоеро пешниҳод намояд, ки аз лиҳози навоварӣ ва аҳамияти илмию амалии худ қобили таваҷҷӯҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 сахифа зиёд бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо хуруфи андозаи 12 дар як тарафи қозғалиси сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шавад. Дар як сахифаи дастнавис набояд аз 28 сатр, ки дар як фосилаи як сатр чоп шудаанд (ин ба замима ва по-варакҳо низ даҳл дорад), зиёд бошад. Ҳошияҳои дастнавис: боло ва поён – 2,5 см., чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни бандҳо – 0,5 см.

Бо дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишонаи ҷои зист, шохис (индекс)-и шӯъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишонаи почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компүтер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод шавад, ки дар он маводи муаллиф ба сурати парванда дар вожапардози Word анҷом шудааст; агар хуруфи лотинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳоии дастнавис:

- мақола – 16 сахифа, фишурдаи мақола - 1 сахифа;
- ахбор - 8 сахифа, натиҷаи он - 0,5 сахифа;
- тақриз - 4 сахифа;
- воқеаномаи ҳаёти илмӣ - 4 сахифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иктибосҳо бо сарчашма дақиқ мӯкоиса карда шуда, дар пушти сахифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (дар тартиби алифбо – нахуст ба хати кирилӣ, сипас бо дигар забонҳои ҳориҷӣ оварда мешавад; осори як

ЗАБОНШИНОСӢ, № 1, 2011

муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, мисли:

1. Айнӣ С. Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Ч. 1.
2. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номгӯи пурраи мақола, номгӯи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. *Айнӣ С.* Маъни калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. *Кисляков Н.А.* Стационарные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р.Хингоу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар доҳили матн истинод ба манбаъ дар доҳили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул чудо карда мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [Писарек 2003, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузашта шавад.

Дастнавис бояд бодикӯат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия гардидаанд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳукуқ дорад мақоларо кӯтоҳ ҳунанд, дар он таҳриру ислоҳ ворид карда, ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро ҳонда ризояти худро барои чоп ба таври ҳаттӣ тасдиқ мекунанд.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷраи 31, нашриёти маҷаллаи «Забоншиносӣ»

Факс 221-56-89, телефон 221-60-11, 227-29-07.

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

Журнал «Языкоzнание» издается Институтом языка и литературы имени Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по языкоzнанию.

Журнал «Языкоzнание» выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском языке. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страницы.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке).

ЗАБОНШИНОСӢ, № 1, 2011

ке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, например:

3. Айнӣ С. Куллиёт. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. Т. 1.

4. Грамматикаи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ С. Маънои калимаи тоҷик // Садои Шарқ. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингу // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [Писарек 2003, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [Писарек 2003, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсыпать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Академия наук Республики Таджикистан, комн. 31, редакция журнала «Языкознание»

Факс: 221-56-89, Телефон: 221-60-11, 227-29-07.

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маълумот роҷеъ ба ҳайати таҳрир:

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

Ваҳҳобов Т. д.и.ф., мудири кафедраи забони тоҷикии ДДХ ба номи академик Б. Фафуров.

Маҷидов Ҳ. д.и.ф., профессори кафедраи забони муосири тоҷикии ДМТ.

Сулаймонов С. д.и.ф., профессор, мудири кафедраи забони арабии ДМТ.

Султон М.Ҳ. д.и.ф., ҳодими пешбари шӯъбаи фарҳангнигории ИЗА ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҷабборова М.Т. д.и.ф., профессор, раиси Кумита оид ба илм, маориф, фарҳанг ва сиёсати ҷавонони Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Ҷамшедов П. д.и.ф., профессор, мудири кафедраи забони англисии ДСРТ.

Ҷӯраев Ф. д.и.ф., профессор, сарҳодими илмии ИЗА ба номи Рӯдакии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ЗАБОНШИНОСЙ, № 1, 2011

Ба матбаа 00.00.2011. таҳвил шуд. Ба чопаш 00.00.2011 имзо шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Коғази оғсет. Чопи оғсет. Ҷузъи чопӣ 27,25.
Адади нашр 00 нусха. Супориши № 00. Нархаш шартномавӣ.

**ЧДММ «Шучоиён»
ш. Душанбе, хиёбони «Дӯстии халқҳо», 47**